

מעיתונות מגויסת לביקורתית

מחברי המאמר

עוז אלמוג
(מבוסס על ספרו "פרידה משרוליק - שינוי ערכים
באליטה הישראלית")

נוצר ב-4/21/2009 | עודכן לאחרונה ב-12/21/2010

ניצנים של עיתונות עברית

הרצל וסוקולוב העיתונאים

העיתונות העברית נולדה במזרח אירופה במחצית השנייה של המאה התשע עשרה והיתה אחד הכלים המרכזיים בעיצובה של התרבות הציונית ובהפצתו של הרעיון הציוני. שנים מחמשת נשיאיה של ההסתדרות הציונית העולמית - בנימין זאב הרצל ונחום סוקולוב - היו עיתונאים בעלי שם, עבדה העשויה להעיד על חשיבותה של העיתונות העברית בתולדות הציונות. הרצל נתפס לרעיון הציוני כאשר סיקר את משפט דרייפוס ואת התפרצות האנטישמיות בצרפת בהיותו שליח ה'נייה פראיה פרסה' הווינאי בפריז בשנים 1891-1895. לדעת ההיסטוריון יגאל עילם, 'אי אפשר שלא להבחין כיצד כל ניסיון התארגנות במחנה הציוני או במסגרת הישוב היהודי בארץ ישראל מתחיל בייסודו של כתב-עת, עיתון, שהמערכת שלו היא המנהיגות הפוליטית של אותו ארגון או אותה מפלגה. כך ייסד הרצל את עיתונה של התנועה הציונית (שוקולוב הוציא גרסתו העברית) עוד קודם שייסד את הקונגרס הציוני'.

הלבנון והחבצלת

בשנים שהחלה להופיע עיתונות בעברית בגולה גם הפציעה לראשונה העיתונות הארץ ישראלית, שליוותה את צמיחתה של קהילת המהגרים היהודים בארץ. הסמניות הראשונות היו הירחון 'הלבנון', שנוסד באדר תרכ"ג (1863) ביחשלים והיה כלי ביטוי לקבוצת ה'מתנגדים', שערכו היו יחיאל ברי"ל, מיכל הכהן ויואל משה בר"ם (יואל משה סלומון), והירחון 'חבצלת', שנוסד באב תרכ"ג ביחשלים ככלי ביטוי של החסידים והספרדים, שעורכו היה ישראל ב"ק. שני כתבי העת האלה לא האריכו ימים ונסגרו בידי השלטונות העות'מאנים לפני שהוציאו את שנתם הראשונה. 'חבצלת' חידש את הופעתו בארץ ישראל כעבור שנים מספר, ואילו 'הלבנון' נדפס בפריז ובערים אחרות באירופה.

הצבי והאור של אליעזר בן יהודה

ה' במרחשון תרמ"ה (1885), היום שב יצא לאור העיתון 'הצבי', נחשב לתאריך הולדתה של העיתונות הציונית החילונית המודרנית בארץ. המוציא לאור והעורך של העיתון, אליעזר בן יהודה, התחיל את דרכו כחבר מערכת 'חבצלת'. הוא אף ערך ארבע חוברות של כתב העת 'מבשרת ציון', שהיה תוספת ל'חבצלת', אך הוא ביקש להוציא עיתון משלו ורתם את כל משפחתו להפקתו. הוא לא רק כתב את חב העיתון בעצמו, אלא ערך, הגיה והביאו לבית הדפוס. את העיתון כינו באותה עת 'מכתב עתי', את העורך 'מוציא לאור' ואת המערכת 'רדאקציע'.

כשנה לאחר ייסודו של 'הצבי' הכריזו עליו הרבנים חרם ואסרו על הציבור לקנותו ואף לעיין בו, משום שהוא מפרסם דברי אפיקורסות ומעודד עבודה זרה. בן יהודה נאלץ להתמודד לא רק עם החרמות של הרבנים, שפגעו בתפוצת העיתון, אלא גם עם הצנזורה המחמירה של השלטונות העות'מאנים, שאף הערימו קשיים על הדפסת העיתון והוחו לסוגרו.

ב-1910 החליט בן יהודה לייסד עיתון יומי בשם 'האור', והפקיד את עריכתו בידי בנו איתמר שחזר מחו"ל. שניהם ראו בעיתון מכשיר חשוב להפצת העברית החדשה, ולכן כללו בו גם מדור מילוני ללימוד השפה והדיבור העבריים החדשים. בשלושים ושתיים השנים שערך בן יהודה את עיתונו חרגה השפעתו אף מעבר ליישוב היהודי, מאחר שעם קוראיו נמנו גם רבים מהכמרים והנזירים, הקונסולים והמלומדים הזרים שחיו בפלשתינה.

חשוב להדגיש כי העיתון הארץ ישראלי תחת השלטון העות'מאני היה רחוק מאוד במתכונתו, תוכנו ותפוצתו מעיתונים שיצאו באירופה ובארצות הברית. 'בשעה שעתונות המערב יצאה במיליוני עותקים מדי יום והודפסה במכונות חטיציה חשמליות, יצאו עתוני ארץ ישראל פעם בשבוע בכמה מאות עותקים והודפסו במכונות ידניות; בשעה שעתונות המערב יצאה בפורמט פוליו גדול ובכמה עשרות עמודים לגיליון, שמרה העתונות הארץ ישראלית על פורמט קוורטו צנוע וגיליונותיה כללו בדרך כלל בין ארבעה לשמונה עמודים'.

העיתונות כזרוע מפלגתית

שבועונים וירחונים מפלגתיים

חלוצי העליות הראשונות הוציאו לאור, מיד עם עלייתם לארץ ישראל, עיתונים מפלגתיים שהעשירו את מצאי העיתונות העברית והצינור בארץ. כל העיתונים המפלגתיים שיצאו לאור בתקופת היישוב, למעט 'דבר' (1925) ו'על המשמר' (1943) יצאו במתכונת של שבועונים וירחונים: 'העומר' (1907, שפורסם לא בסדירות), 'הפועל הצעיר' (1908), 'קונטרס' (1919), ו'אחדות העבודה' (1930). העיתונים הללו נעזרו בעיקר להיות במה לפיתוח השקפת העולם של הזרם הרעיוני המסוים שהוציאו לאור, לשמש כלי תעמולה, ולחזק את מעמדה וכוחה של הצמרת האוליגרכית של המפלגה ואת שליטתה בחברה. עד להקמת המדינה יצאו לאור בתקופות שונות לא פחות משנים עשר עיתונים מפלגתיים שבהם עבדו כשני שלישים מהעיתונאים בארץ. העיתונים הללו הקנו לעיתונות הארץ ישראלית בתקופת היישוב גוון תוכני חדש, שהיה פוליטי וסוציאליסטי במהותו. העלייה הרביעית והעלייה החמישית חיזקו את המגזר האזרחי, הלא פועלי, בארץ ישראל והצמיחו בשנים 1924-1936 את העיתונות המפלגתית של מחנה הימין הצינור: 'דואר היום', 'הזמן', 'הזמן חדשות', 'העם', 'הירדן' ו'הבוקר'.

דגש אידיאולוגי-פובליציסטי עם מעט דיווח חדשותי

ההיסטוריה של היישוב העברי בפלשתינה גדושה דמויות של עיתונאים ועורכי עיתונים שהתמסרו לפעילות ציבורית ומפלגתית, כמו גם באנשי ציבור בכירים ששלחו ידם בכתיבה ועריכה עיתונאית. אנשים שעבדו בתנאים כאלה, כותבת חוקרת התקשורת דינה גורן, 'לא בקשו, כמו כן, להתנאות ב"סקופים" ובחשיפות למיניהן. עיקר מאמציהם היה נתון לקידומו של מטרת אידיאולוגיות, בין שהיו אלה מטרות המשותפות לכלל התנועה הציבורית ובין שהיו של התנועות הפוליטיות שאלהן הם השתייכו. דפוסים אלה של עבודה עיתונאית גם הלמו את המקובל בארצות מוצאם של רוב העיתונאים וחוב הקוראים, כלומר, את הגישה המקצועית כפי שהתפתחה במזרח ובמרכז אירופה, שעיקרה הדגשת הצד האידיאולוגי והפובליציסטי בעבודה העיתונאית, שבהשוואה אליו נחשב הדיווח מן השטח ומלאכת הרפורטז'ה למלאכות פחותות בערך'. זיקה זו שבין עיתונות לפוליטיקה היתה מסימני ההיכר של העיתונות הישראלית במשך שנים רבות, גם אחרי קום המדינה, ואפשר לראות בה את אחד הביטויים המובהקים ל"חיוורון" הדמוקרטי שאיפין את החברה הציבורית בתקופת היישוב.

העיתונות כמעצבת זהות לאומית

היהודים אוהבים להתבטא

מסורת הקריאה, הכתיבה, הסקרנות והווכחנות היהודית, לצד ההתרגשות והעניין שעוררו ימי הסער הדרמטיים בתקופת היישוב, הניבו בארץ עושר עיתונאי מבחינת מספר עיתונים ביחס לאוכלוסייה. 'את 450 אלף יהודי ארץ ישראל שירתו ב-1939 לא פחות מתשעה עיתונים יומיים שלשונם עברית, וק שמונה עשר שבועונים, שישה דו-שבועונים, שלושים וארבעה ירחונים, ארבעה דו-ירחונים ושמונה רבעונים. עיתון יהודי יומי אחד הופיע בשפה האנגלית (ה'גר'וסלס פוסט' שנסד ב-1932 ומופיע עד היום), ושישה בגרמנית. ק הופיעו באנגלית שני שבועונים וירחון אחד. והיה גם שבועון יהודי אחד שלשונם ערבית'. כמו כן התפרסמו יותר משלוש מאות קונטרסים חד-פעמיים וכתבי עת לא סדירים.

הוגי הדעות של הצינורות כותבים בעיתונים

העיתונות היהודית בארץ היתה כבר מראשיתה אחד הכלים המרכזיים שבאמצעותם גיבש היישוב העברי את כוחו ופיתח את תרבותו ואת זהותו הלאומית. רוב הסופרים והוגי הדעות הצינורים כתבו בעיתונות, לעתים באורח קבע, בהם חיים נחמן ביאליק, אהרון דוד גורדון, יוסף חיים ברנר, אברהם שלונסקי, יעקב רבינוביץ, יוסף אהרונביץ, משה סמילנסקי, יצחק וילקנסקי (אלעזר-וולקני), ברל כצנלסון, נתן אלתרמן, זאב ז'בטינסקי ועוד רבים אחרים. האוריינטציה של מרבית העיתונים היתה מפלגתית, ועיתונאים רבים ראו בפולמוס הפנים-מפלגתי את עיקר ייעודם. אולם חרף הבדלי ההשקפות וחילוקי הדעות, שנסבו על האמצעים שיש לנקוט להשגת המטרות המדיניות, כל העיתונים היו מגויסים ומוכוונים למטרה אחת עליונה: קידום האינטרסים הצינוריים של היישוב היהודי והקמת ישות מדינית עצמאית בארץ ישראל.

מורשת מזרח אירופאית

מורשת העיתונות המזרח אירופית הכבדה, הפטרונית-ספרותית, יחד עם מורשת העיתונות היהודית הדתית-כיתתית בגולה, טבעו את חותמם הסגנוני והתוכני על העיתונות העברית בתקופת היישוב. העיתונאים, מהגרים צינורים שראו בעבודתם העיתונאית שליחות אידיאית-מהפכנית לא פחות משליחות מקצועית, לא פיתחו נקודת מבט עיתונאית מחוקת, שהיא תנאי להיווצרותה של עיתונות ביקורתית פולריסטית. העיתונים הקדישו מקום נכבד לתיאור ארכי ומליצי של אספות ציבוריות, מעמדים חגיגיים, הירבו לדון בשאלות שברמה של האומה ('עם ישראל', 'ארץ ישראל', 'תקומת ישראל' וכיוצא באלה), והמעטו בדיווחי אקטואליה ובחקירה וחשיפה של קונפליקטים פנימיים ועולות חברתיות. מטרת פוליטיות ואידיאולוגיות, כמו הרחבת היישוב העברי בארץ, קליטת עלייה ומדיניות כור ההיתוך, לא עוררו בדרך כלל מחלוקת או פולמוס בין העיתונאים. למעשה, ביקורת חברתית ופוליטית של ממש על מוסדות השלטון כמעט לא באה בחשבון באותה תקופה. לדברי גרשון אגרונסקי (אגרון), עורך ה'גר'וזלם פוסט' ('פלשתיין פוסט' עד 1950) ולימים ראש עיריית ירושלים, המנהיגים ועורכי העיתונים כאחד ראו בדברי ביקורת שהופיעו בעיתונות 'גילויים מזיקים של שמחה לאיד, הושטת יד להתפרקות, במקום לדרבן את הציבור'.

דואר היום ועיתון מיוחד כחריגים

חריג מסוים בנוף העיתונות היה העיתון 'דואר היום', שייסד בשנת 1919 איתמר בן אב"י שהיה גם עורכו. יש הסוברים ש'דואר היום' היה הצהובן הראשון בתולדות העיתונות העברית בארץ, שכן על עמודו הראשון התנסו לעתים כותרות גדולות וסנסציוניות (במונחי התקופה) והיו בו, במשורה, גם תחקירים על ראשי היישוב (העיתון ניהל מלחמת חורמה בהנהלה הציונית ובמנחם אוסישקין שעמד בראשה), וק מדורי אזוטריה ושידוכים, גם הם בהשראת העיתונות הצרפתית הקלה. המושג המודרני 'צהובון' אולי מוגזם לתיאור העיתון, אך אין ספק ש'דואר היום' היה העיתון העברי הראשון שהוסיף לכתבותיו מה שמקובל היום לכנות 'צבע'. הוא דיווח על אירועים בשפה עממית יותר, קרובה יותר לשפת הדיבור הילידית שהחלה להתפתח במושבות, והוסיף פרטים הקשורים לפן האנושי של האירועים.

'דואר היום' חדל להופיע ב-1936 ובמקומו צץ (ב-1937) ה'צהובון' (במושגי התקופה) 'עיתון מיוחד', שהמו"ל והעורך שלו היה אלכסנדר זאבור, עולה מהונגריה. גם עיתון זה, ששילב סיפורי פשע ורכילות קלים והבליט כתבות באמצעות כותרות סוגניות (כגון: 'מעשה בבעל מלון אלמן, אשה גרשה וכלב שחור') האריך שנים ספורות בלבד (למעשה הוא הופיע בגלגולים שונים עד 1952).

דבר כיומן מרכזי

היומן המרכזי בתקופת היישוב היה 'דבר', ביטאון הסתדרות העובדים העברים בארץ ישראל. הוא נוסד ב-1925 ובתוך עשר שנים עלתה תפוצתו מ-2,500 ל-17,000-18,000 גיליונות. העיתון, שעורכו ברל כצנלסון היה אחד האישים המשפיעים ביותר בתקופת היישוב, היה למעשה שופרה של הנהגת היישוב. הוא הירבה לפרסם דיווחים וכתבות על עניינים פוליטיים ומדיניים בארץ ובעולם שנגעו ליישוב העברי בארץ ישראל, על גורלם של היהודים בתפוצות, בעיקר במזרח אירופה, ועל ארגונים, התאגדויות ומאבקי פועלים בארץ ובחו"ל. הוא עוצב בעיקר במתכונת העיתונות המודרנית, אך היה שונה ממנה בחד-צדדיות המובהקת שלו שהתבטאה בנאמנות כמעט עיוורת למפא"י ולתנועה הציונית, בתקיפת יריבים מבית ומחוץ, ובבטשטוש גבולות שכיח ובלתי מוסתר בין דיווח להבעת דעה. בעיתון פורסמו לא אחת כתבות המזכירות בתוכן ובסגנון הלשוני כאחד נאום חוצב להבות של עסקן הסתדרות.

ב'דבר' התקיימה למעשה התמודדות מתמדת בין המגמה 'הפתוחה' למגמה 'המפלגתית', שגרמה לא אחת סכסוכים פנימיים בין העורך לכותבים, וככל שאיבדה מפא"י מעצמתה ק פחתה המגמה המפלגתית ותוכנו של העיתון נעשה מגויס וחד-צדדי פחות. העיתון אמנם התנאה בדגל 'הסוציאליזמוס' והירבה להתפלסף ולהתפלמס בסוגיות חברתיות ומאבקי פועלים, אך היה למעשה בעל אופי בורגני למדי, משום שכותביו וקוראיו לא היו פועלים במובן הרגיל של המילה אלא אנשי המעמד הבינוני. 'בורגניותו' באה לידי ביטוי, בין השאר, במקום הנרחב שהוקדש בעיתון לפרסומות ולמודעות מסחריות, ובכלל זה הצעות למכירת דירות ומגרשים ברחבי הארץ, וק לסקירה ולפרסום של יצירות של תרבות גבוהה: הצגות, הרצאות, ספרים וכו'. בין כותבי 'דבר' נמנו סופרים רבים: אשר ברש, יעקב רבינוביץ, צבי שץ, שלמה צמח ואחרים. 'דבר' אף הוציא לאור מוסף ספרותי בן ארבעה עמודים שהופיע בכל ערב שבת ובערבי חג. עד 1940 הופיע המוסף בנפרד ואחר כך נבלע בגוף העיתון.

הופעת העיתונות המודרנית בארץ ישראל

שינוי רב-משמעות ראשון התחולל בשדה התקשורת בארץ באמצע שנות השלושים, אחרי שהבעלות על עיתון 'הארץ' עברה לזלמן שוקן (1936) ונסדח שלושה יומנים מרכזיים חדשים בעברית: 'הצפה' (1938), 'ידיעות אחרונות' (1939) ו'על משמר' (1943). 'הצפה', עיתון המחנה הדתי-ציוני, היה מנף חשוב להתהוות התרבות הדתית-לאומית בארץ ולהתפתחות ביקורת פנים-ציונית מפרספקטיבה דתית, אך השפעתו על הנהגת היישוב ועל חב הצבור הציוני בארץ היתה מעטה.

על המשמר

'על המשמר' (שנקרא תחילה 'משמר') היה שופח של הפלג הסוציאליסטי 'האורתודוקסי' בהתיישבות: תנועת 'השומר הצעיר', 'הקיבוץ הארצי' ו'הליגה הסוציאליסטית'. העיתון לא העלים מעולם את מגמתו האידיאולוגית והפוליטית, ומראשית ימיו ועד יומו האחרון היה ביטאונה של מפ"ם ושימש במה לחברי המפלגה ולמקורביה.

הארץ

'הארץ', עיתון בלתי תלוי שהיה מקורב לאגף הפרוגרסיבי בתנועה הציונית, יצא לאור לראשונה ב-1919 תחת השם 'חדשות הארץ'. בגלגולו הראשון היה העיתון מהדורה עברית של עלון החדשות השבועי, 'חדשות מהארץ', שפירסם מטה צבא הכיבוש הבריטי בקהיר באנגלית ובערבית. לאחר סיום המלחמה העביר יצחק ליב גולדברג את השבועון מקהיר לירושלים והחליט להוציא כיומן. עורכי העיתון הוחלפו בתדירות רבה עד למינויו של משה גליקסון לעורכו הראשי ב-1922. אחרי מעבר העיתון לתל אביב ב-1923 הוא התמסד והופיע כעיתון יומי לכל דבר תחת השם 'הארץ'. גליקסון גם כיהן זמן מה כיושב ראש 'התאחדות הציונים הכלליים' ותחת שרביטו ביטא העיתון קו ציוני-ליברלי.

ב-1936 נמכר העיתון לזלמן שוקן, ולאחר מותו של גליקסון ב-1939 (ויש הגורסים עוד קודם לכן) העביר את עריכת העיתון לבנו. בעריכתו של גרשום שוקן היה 'הארץ' לעיתון המודרני הראשון בארץ - מקור מידע מהימן ובמה לוויכוחים ולהבעת עמדות ברוח העיתונות האנגלית. העובדה ששרד תקופה כה ארוכה, שלא כעיתונים עצמאיים רבים שנסגרו לאחר תקופה קצרה, והפתיחות היחסית שאימצה הקנה לעיתון תפקיד חשוב בעיצוב דמותה וסגנונה של העיתונות הישראלית כולה.

'הארץ' היה מגויס פחות מכל היומנים העבריים בתקופת היישוב וקום המדינה, ולא תמיד עלו עמדותיו בקנה אחד עם הקו הממסדי - מדיניות

מאחר שהיה בבעלות פרטית והשקפת העולם שהנחתה אותו בתחומי כלכלה ותרבות היתה ליברלית (קפיטליסטית), היה 'הארץ' משקל שכנגד לעיתונות המפלגתית הסוציאליסטית ופיתח קו עצמאי יותר בדיווחיו ובפרשנותו, בעיקר בסוגיות הקשורות במשק ובכלכלה.

העיתון לא היסס לבקר את חזן בן גוריון בנושאים שונים, אמנם בדרך מאופקת, בתקופה שביקורת כזאת נחשבה למעשה כפירה כמעט. בן גוריון לא אהב את הביקורת, אך כרבים מחבריו למפלגה העריך את העיתון והושפע מכתבותיו וממאמריו. עמדתם של כמה מכותביו הבכירים של העיתון השפיעה לא פעם על עיצוב המדיניות, לא פחות ולעתים אף יותר מעמדתם של חברי כנסת ושרי ממשלה. לדעת רבים, מאז ומעולם נחשב 'הארץ' לסמן האיכות של העיתונות הישראלית, עיתון שהוא בין השאר במת שיח לאלטיטות הישראליות ה'אזרחיות' בתחומי כלכלה, משפט, אמנות, אקדמיה וכו', וכלי חשוב לעיצוב השקפת עולמם.

ידיעות אחרונות

היומון הבלתי תלוי 'ידיעות אחרונות', שנסד ב-1939, הופץ תחילה כעיתון ערב, אחר כך כצהרון ולבסוף כעיתון בוקר. הבעלים הראשון שלו היה נחום קומחוב, שמכר אותו כעבור שנה ליהודה מוזס. מוזס מינה את עזריאל קרליבך לעורך הראשי, אשר עיצב אותו על פי מתכונת של עיתון מערבי עממי-פופולרי. העיתון היה רב-תפוצה כבר בימי מלחמת העולם השנייה ובישר את שקיעת העיתונות המפלגתית.

ב-1948, לאחר ה'פוטש' של קרליבך, שייסד את 'מעריב', פתח מוזס בתהליך שיקום והתאוששות מרשים, עד להיותו של 'ידיעות אחרונות', משנת השבעים ואילך, לעיתון הנפוץ ביותר במדינה, ללא מתחרים (לעיתון תפוצת שיא עולמית ביחס לגודל האוכלוסייה). הדמויות המרכזיות בתהליך זה היו נח מוזס, בנו של יהודה, הרצל חזנבלום, שמונה לעורך במקום קרליבך, ודב יודקובסקי, מי שנחשב לארכיטקט הגדול של העיתון הפופולרי.

מבחינה מקצועית חלה בשנות הארבעים התפתחות בעולם העיתונות הארץ ישראלית. הסופרים והעסקנים פינו את מקומם בהדרגה לאנשי מקצוע, אשר ראו ייעוד בפיתוח עיתונות חופשית לפי המודל המערבי.

שינוי מזערי התחולל באותה תקופה גם במישור התוכן. הפובליציסטיקה נעשתה קצת יותר 'נשכנית', ותיאור ההתרחשויות נעשה חי ועשיר יותר. לראשונה גם החלו להופיע בעיתונים ידיעות על המתרחש מאחורי הקלעים במוסדות היישוב.

מעריב

ציון דרך חשוב בעיתונות הישראלית היה ייסודו של העיתון 'מעריב'. הצוות הבכיר של 'ידיעות אחרונות', בהנהגתו של העורך הכריזמטי עזריאל קרליבך, פרש ב-14 בפברואר 1948 במפתיע והקים עיתון ערב חדש, שבתוך זמן קצר היה לעיתון הנפוץ והמשפיע במדינה. תחילה נקרא העיתון 'ידיעות מעריב' ובעקבות תביעה של משפחת מוזס הושמטה המילה 'ידיעות' מהסותרת ונשאר 'מעריב'.

האיחוד היה אות הפתיחה למלחמת חורמה בין שני העיתונים הגדולים, שהיתה בשנים הבאות זרז חשוב להתפתחות העיתונות בארץ. ייסוד 'מעריב' הקפיץ את רמת העיתונות הישראלית קדימה במספר תחומים: הוא הרחיב את מצאי העיתונות האזרחית, הבלתי מפלגתית; יצר תחרות משמעותית ל'ידיעות אחרונות', שהעלתה את הרמה העיתונאית; הוליד דפוס חדש של בעלות (מחצית הבעלות על העיתון היתה בידי העיתונאים) ובכך הרחיב את האוטונומיה של המערכת; ופיתח סגנון כתיבה ועריכה חדש, קצת יותר משוחרר מבעבר וקורב יותר לעיתונות המערבית. לאחר זמן מה אימץ גם 'ידיעות אחרונות' את הסגנון הזה.

עיתונות מגויסת, תרתי משמע

ערב הקמת המדינה היתה תפוצת העיתונים יומית בארץ 150-170 אלף גיליונות. מספר העמודים הממוצע בכל עיתון היה ארבעה בימי חול ושמונה בערבי שבתות וחגים. העלייה ההמונית גרמה לעלייה בתפוצת העיתונים בשפות זרות, שחלק מהם נוסד על ידי עולים חדשים. מקצת מהעיתונים בלועזית היו בעלי אוריינטציה מפלגתית ופוליטית ומקצתם הגדירו עצמם כבלתי תלויים.

במהלך המלחמה, ובמיוחד לאחר סיומה, פירסמו רבים מהכתבים הצבאיים, בכתבותיהם ובספריהם, רשמים אישיים וזיכרונות משדה הקרב ותרמו בכך להתפתחותה של מסורת פטריוטית חשובה שזכתה לשם 'מורשת הקרב'. חוב הכותבים התמקדו בעלילות גבורה והקרבה של לוחמים ביחידות צה"ל ונמנעו על פי רוב מלתאר את הפן הטראומתי והלא הרואי של המלחמה. הם המעיטו לדון במחיר ששילם האויב המובס (הפלשתינאים), ומילאו פיהם מים בכל הנגע לפשעים ועבירות של בודדים ושלי יחידות שבוצעו פה ושם במהלך המלחמה: עריקות, מעשי אונס וביזה, גניבות, משפטי שדה ועוד. הם הירבו, כמקובל באותה תקופה, לקלס ולהלל בלהט את המדינה ואת לוחמיה, ושיוו לניצחון ממדים מטפיזיים - ניצחון דוד על גולית.

חרף הקו המגויס וה'פילטרים' הפטריוטיים שסיננו לקוראים את תמונת המציאות, היה למלחמה חלק בהתפתחותה ובהיפתחותה של העיתונות בארץ. היא הביאה להצנרת סגל העיתונאים ואיפשרה לדור חדש של כותבים, 'המשמרת הצעירה' כפי שהיה מקובל אז לכנותם, לתפוס מקום במסד העיתונאי ולבטא את תפיסת עולמם הצעירה - עמוס אילון, שבתי טבת, מנחם תלמי, נתן דזנביץ', בנימין תמוז, דן בן אמוץ, אורי אבנרי,

שמעון צבר, בועז עברון, חנה זמר ואחרים. למעשה, עד המלחמה היה מקצוע העיתונאות נתון ברחב ידי עיתונאים מבוגרים ולכתבים הצעירים לא היתה בו דריסת רגל. ב-1948 היו רק כשלושים עיתונאים כבני 40 ומטה. רבים מפרחי העיתונות עברו במלחמת העצמאות את טבילת האש הראשונה שלהם כחיילים וככתבי שדה, שהקנתה להם כרטיס כניסה לעולם העיתונות.

בן גוריון והעיתונות

בשנים הראשונות להקמת המדינה היתה גישתו הכללית של הממסד הפוליטי לעיתונות הכתובה, בעיקר לעיתונות הבלתי מפלגתית, מסויגת למדי, אף על פי שהעיתונות היתה בדרך כלל שופך של הממסד. מקורה של גישה זו היה ככל הנראה ברקע התרבותי של אנשי העליות השנייה והשלישית (ארצות מזרח אירופה לא הצטיינו באותן שנים בעיתונות חופשית), בשרידי הבזל ל"לופט-מענטש" הגלותי, ובחששה של האוליגרכיה המפא"ניקית מערעור מעמדה.

את הגישה החשדנית עד עינת ולעתים מזלזלת לעיתונות הכתיב ראש הממשלה דוד בן גוריון, שכל שנות כהונתו היו רצופות משברים עמה ומריבות בינו לבינה. לאחר פגישה במרס 1949 עם סופרים ואנשי חוץ רשם בן גוריון ביומנו: '[העיתונות] אינה משקפת את השעה וציבור, מנמיכה למעשה את קומת הדור, מסלפת את דמותו ההרחיית ומנפחת הניגודים'.

בשנות החמישים והשישים הקהתה הזיקה הלאומית של העיתונות הישראלית לא אחת את חושיה הדמוקרטיים ומנעה ממנה להעביר ביקורת נקבת על פעולות הממשלה ועל ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן גוריון.

חלוצי העיתונות הביקורתית

בשנות החמישים החלו להופיע בזירת העיתונות 'סוכני החרש' הראשונים של המתקפה הרעיונית על הזרם המרכזי של התרבות הצינית: הבולטים והמשפיעים שבהם היו אורי אבנרי "בעולם הזה", עמוס קינן ב"דיעות אחרונות", דן בן אמוץ ואפרים קישון ב"מעריב". למעט אורי אבנרי, הם 'הסתננו' בחסות ההומור, המרפד במקרים רבים את עוצמת החבטה המילולית המוטחת במושא הביקורת.

עמוס קינן והטור 'עוזי ושות'

עמוס קינן (לשעבר לזין) נולד ב-1927 בדחם תל אביב להורים חילונים בעלי השקפת עולם סוציאליסטית. אביו היה יוצא גודד העבודה, פועל בניין שנעשה פקיד לאחר שנפצע בתאונה. קינן התחנך בבית החינוך לילדי העובדים, ה'איטון' של מפלגת הפועלים באותה תקופה, ובתנועת השומר הצעיר. ב-1946 פגש במשורר יונתן רטוש ונשבה בקסמה של התורה הכנענית. הוא עזב את הלימודים אחרי סיום השביעית והחל לעבוד כפועל תעשייה. לאחר תקופה קצרה בלח"י, התגייס לצה"ל, לחם במלחמת השחרור, ונפצע. קינן, כמו אבנרי, חש ריקנות ואכזבה המאפיינות חיילים השבים משדה המערכה, וכמוהו חש בפער ההולך וגדל בין החזון האוטופי של מדינת מופת חילונית, שעליו היתה חניכותו, ובין מה שהוא ראה כחזרה לגלותיות, וגם בפער בין סיסמאותיהם ה'חגיגות' של עסקני המפלגה ומנהיגיה ובין המציאות היומיומית האפורה. 'גיליתי שזה לא זה והגילוי פעל עלי חזק', סיפר לימים בראיון לסופר יצחק בן נר. 'השתחררתי עם מטען עצום של שנהא שלא נגמרה עד היום'. התחושות האלה, שעברו עידון בזכות כישרון הכתיבה וההבחנה החברתית הנדיר שניחן בהם, מצאו אצל קינן פורקן בטור סאטירי יומי בן עשר-עשרים שורות בשם 'עוזי ושות'.

'עוזי ושות' היה פרי המצאתו של הסופר והעיתונאי בנימין תמוז. הרעיון היה לכתוב טור סאטירי, אנטי-ממסדי, המגיב על מאורעות השעה בסגנון ההתבטאות והחשיבה הצברי - שובב, מעשי ודוגרי - שצמח באותה תקופה במחנות הפלמ"ח ובקיני תנועות הנוער. בספטמבר 1949 החל מתפרסם הטור 'דעתו של עוזי', שנדפס בתחיתו של העמוד השני של 'יום-יום', מוסף הערב של 'הארץ'. לימים איפין תמוז את הטור שלו במאמר 'אלה תולדות עוזי': 'עוזי ניחן - כפי שאני מקווה - בהומור סלחני, בלתי ארסי, אבל גם בלתי מתפשר. הוא איננו שונא שום ברייה ושום אומה, אבל גם אינו מוכן לסלוח למעשים נלוזים. הוא נקי ממליצה ריקה; דיבורו מחוספס אבל מדויק'. הטור התחבב על רבים בשל סגנונו הצברי-דוגרי של תמוז ובשל השימוש בסלנג, שהיו אז חריגים בנוף העיתונות. אך היו לו מתנגדים שראו בסוג זה של התבטאות פגיעה בטוהר הלשון ובמוסר הציני. תמוז מצטט במאמרו את הדברים שכתב משה שמיר ב'על המשמר': 'כל מוסד יש לו אברים כמו לכל גוף; ראש, קיבה, ידיים ורגליים ואילו מוסד "הארץ" יש לו גם אבר נוסף - שבאמצעותו הוא מפריש את זוהמתו; ואבר זה אינו אלא עוזי...!'

באפריל 1950 יצא תמוז לחו"ל והטור נמסר לידי של עמוס קינן, שכתב בו עד סוף 1952. השפעתו של קינן על 'עוזי' היתה, כפי שהודה תמוז עצמו, 'חזקה ומובהקת'. הוא שכלל את השפה ותחת קולמוסו היה 'עוזי' לטור הסאטירי המצליף הראשון בעיתונות העברית. קינן הצליח לכתוב בעברית מדוברת ו'ידידותית' לקורא ותקף בו את הממסד המפא"ניקי על מה שהוא ראה כבגידה באידיאלים שאת שמם הוא נושא ברמה. את עסקני המפלגות והפקידות הגבוהה, שנתפסו בעיני כפתטיים, מושחתים וצבועים, תאר קינן בדרך לעגנית וקריקטוריסטית, שבאה לידי ביטוי גם בשמות שהעניק להם: ירחמיאל המפא"ניקי, מר הר מים הפקיד, ר' קלוינימוס איש המזרחי, אלעזר גאוני המפ"מניקי, ר' מוישה הקטן איש נטורי קרתא ופרידריך וילהלם בראונשווייגר היקה הפחגרטיבי. רבים מן הטורים נכתבו כמכתב דמיוני שהדמויות הללו שולחות לקינן.

קינן הירבה במיוחד לתקוף את הממסד הדתי. הוא גם היה אחד הראשונים שביקר את יחסה של המדינה לפלשתינאים - ביקורת שהיתה באותם

ימים בבחינת טאבו. למשל, בטור הראשון, 'איך לבנות עיר' שפורסם ב-4 באפריל 1950, כתב: 'לבנות עיר זה הדבר הכי פשוט שיש בעולם. קודם כל צריך לעשות מלחמה, מגרשים את הערבים ואז מתפנה מקום ביפו או ברמלה ואפשר להתחיל לחשוב איך בונים עיר'. משפט זה ממחיש עד כמה הקדים קינ את זמנו בתוק ובסגנון הביקורת. דוגמה בולטת, החקוקה בדברי הימים של העיתונאות והסאטירה הישראלית, לכתבתו העוקצנית של קינ בטור זה היא הרשימה המושחזת 'דני - ציון לזכרו', שבה לעג קינ לראשונה לאתוס החבר'ה המניות הפלמ"חאי, בגלל הזיוף, התלותיות והמעמסה שהוא יצר בדור הצברים:

עוד משחר ילדותו היה דני עליז, חברתי וקולקטיבי. כשלמד בגן של טובה אהב לשבת עם כל הילדים בצוואת ולשיר: יוללה, יוללה, מה נעשה בלי עבודה. כשנכנס לכיתה א' המשיך לאהוב את החבר'ה. בכל הפסקה היה מתיישב איתם וכולם יחד היו שרים: חבריא, חבריא, מה נעשה בלי עבודה. בכיתה ד' נכנס לתנועת הנוער, בה שירת 20 שנים. שם קיבל חינוך קולקטיבי יסודי ולמד לעשות הכל עם כולם יחד: לשיר, לרקוד, לטייל, לחשוב, לדבר, לכתוב וכו'.

את הרשימה סיים קינ במשפטי מחץ:

פעם קרה אסון: כל החבר'ה נסעו מחוץ לעיר, לחתונה של אחד מהחבר'ה, ודני נשאר לבד. כל הערב הוא הסתובב לבד ברחובות ולא פגש אף אחד. זה גרם לו לדיכאון נפשי. הוא שלח יד בנפשו מסיבה זו, ועד היום אף אחד אינו תופס כיצד עשה את זה לבד.

לא ייפלא אפוא ש'עוזי' של קינ הרגיז אנשים לא מעטים והיה בעיני רבים, ובכללם כמה מבני דורו שלו, לכינוי גנאי.

ב-1953 חדל הטור להופיע, עם מעצרו של קינ בחשד שהטיל פצצה לגן ביתו של שר התחבורה הדתי צבי חוד פנקס, בעקבות התקנה שקבעה הממשלה להשבית את המכוניות בשבת כדי לחסוך בדלק. קינ זוכה בבית המשפט המחוזי, אך כיוון שלא שיתף פעולה עם חוקריו הוסיפה לרחף מעליו עננת חשד שפגעה בתדמיתו כבעל טור ביקורתי. בעקבות המשפט הפסיק גרשום שוקן את עבודתו של קינ ב'הארץ' והוא מצא את פרנסתו בכתיבת חובות 'טרזן' תחת שם בדוי. קינ חש פגוע ומתוסכל מן הפרשה וגלה מראון לפריז, שם שהה כתשע שנים. לאחר שובו ארצה היה שוב לעיתונאי דומיננטי שהקדים את זמנו, הן בסגנון הלשוני (כתיבה חסכנית אך עשירה ומדויקת) והן מבחינה רעיונית, בעיקר בהבנת הבעיה הפלשתינית והצורך בפתיחתה באמצעות פשרה.

דן בן אמוץ והטור 'מה נשמע?'

דן בן אמוץ נולד ב-1924 בעיר חבנה בפולין בשם משה (מוסיה) תהילימזייגר. ב-1938, בהיותו בן 13, שלחו אותו הוריו לתקופת לימודים בת שנתיים בכפר הנער בן שמן. הוריו נספו בשואה וכפר הנער החקלאי היה לביתו ולמשפחתו היחידים. בבן שמן שינה את שמו למשה שעוני ואחר כך, בהשפעת שמעון פרס, שהיה מדריך בפנימייה, לבן אמוץ. שינוי השם ביטא תהליך של מטמורפוזת תרבותית ואישיותית שהיתה אופיינית למהגרים הצעירים שהגיעו ארצה ונטמעו במסגרות הצבריות. בן אמוץ נעשה 'יותר צבר מצבר' והתנתק משרשיו ומזהותו היהודית-פולנית. מבן שמן עבר בן אמוץ לקיבוץ דגניה ב' ולמושב נהלל, שם שהה זמן קצר בלבד. ב-1942, בהיותו בן 16, התגייס לצי הבריטי ושירת כאיש צוות קרקע במספנות בארץ ובחו"ל. כעבור שלוש שנים ערק והצטרף לפלמ"ח, הזרוע הימית של הפלמ"ח. מאוחר יותר הצטרף למוסד לעלייה ולרכש באיטליה ובצרפת, ובסוף שנות הארבעים עסק בהברחת נשק לארץ.

אורי קיסרי, עורך העיתון 'תשע בערב' (הגרסה המוקדמת של 'העולם הזה'), היה הראשון שנתן לבן אמוץ הזדמנות כאשר פירסם בעיתון רשימה שלו, 'מגפיים', עוד בטרם מלאו לבן אמוץ עשרים שנה. אך את פרסומו הממשי קנה בן אמוץ לראשונה בטור סאטירי חדשני בסגנון ובתוכנו בשם 'מה נשמע', שנכתב בגוף ראשון רבים ובעילום שם. הטור התפרסם לראשונה ב'דבר השבע' (1953) ואחר כך נדד עם המחבר ל'מעריב'. את ההשראה לכתבתו קיבל בן אמוץ מן התרבות הפלמ"חאית-צברית, תרבות ה'צ'זבטים וה'סחיבות', מ'עוזי ושות' של תמוז וקינ, ומן הטור 'שיחת העיר' ב'ניו יורקר' שהזדמן לידיו בהיותו בחו"ל. 'מה נשמע' היה טור איחוי על איחויים בשולי החדשות. בן אמוץ הירבה להתלוצץ על חשבון הממסד והפקידות הביורוקרטית ולשעשע את קוראיו במכתמי לצון נפל על לשון. אמנון דנקנר, מחבר הביוגרפיה על בן אמוץ, איפיון את הטור בצורה קולעת:

המדור שלו נכתב למן ההתחלה לא כמו שכותב ישראלי על ישראל הקשה והמצורר של ימי הצנע, של המסתננים האורבים בלילה ביישובי פרוזדור ירושלים, של הלגינרים הצולפים מן החומה על רחובות העיר, של הדרמה של קליטת העלייה וכיבוש השממה. הוא כתב על סביבתו כמו שאמריקני, ווספ של הדור השמיני, כתב על ניו-יורק: בביטחון של בעל בית, של בן לשושלת ותיקה ששורשיה משוקעים כאן היטב, בבדיחות דעת קלה וסלחנית של מי שפאטינה של דוחת אינה מניחה לו להיכנס לתזזית לעולם. החיים בישראל בעיניים של 'מה נשמע' היו חיים רגילים בארץ נורמלית, והקוראים שחיו חיים מאוד לא רגילים בארץ בהחלט לא נורמלית הרגישו כי בעצם החיים לפי בן אמוץ הם אולי האפשרות הרחשת מתחת לאפם, בהישג יד ממש, והתענגו על המחשבה.

ילקוט הכזבים

בעקבות הצלחת הטור נחשב בן אמוץ לאורח ותומים של כתיבה עיתונאית בארץ, בעיקר של עיתונות צעירה שאינה מתיישרת עם המוסכמות. נישא על גלי הצלחתו החל בן אמוץ להרחיב את תחומי כתיבתו. במאי 1953 הופיע לראשונה ב'משא', הביטאון הספרותי של 'אחדות העבודה', מדור קבוע של 'צ'זבטים שכתבו בן אמוץ וחברו לפלמ"ח חיים חפר. ה'צ'זבטים היו סיפורים קצצרים, מעין אנקדוטות מהווי הפלמ"ח שגיבוריהן ('חיים השמן', 'עבד', 'סמוך הקטן' ו'סמוך הגדול', 'ג'ורי', 'בני', 'עופר', 'פישקה', 'יסן העאב', 'אחי של אבו לישי') הם ספק דמויות אמיתיות ספק דמויות. גיבורי ה'צ'זבטים מתאפיינים בתחכום ובשובבות הצברית המיתית ומצליחים, כמו הפלמ"חניקים, 'לסדר' במעשי קונדס את 'כל העולם ואשתו'. לצון נפל על לשון וגוזמאות היתוליות, שנכתבו בהשראת סיפורי האגדה הערביים-בדויים, סיפורי הרשל"ה היהודיים והנונסוס האנגלי גם הם היו חלק

מתרבת ההומור של 'לקוט הכזבים'. בן אמוץ וחפר היו למעשה אבות הנונסוס הישראלי, שנעשה לימים פופולרי מאוד בהומור הישראלי. כך, למשל, באחד הצ'זבטים מסופר על 'אביגדור, מלך החיות', שכאשר גמר את קורס הספורט בחפצי-בה, חזר למשק וחרש עם האף בין הענפים. אי-אפשר היה לדבר אתו. עד שמולה הזמין אותו יום אחד להתאבקות על הדשא. אחרי כמה רגעים הם כל כך הסתבכו בידיים וברגלים שחצי יום אי-אפשר היה להתיר את הפלונטר'.

סיפורי הצ'זבטים לא היו סאטירה במובן המקובל של המילה, אלא ביטוי נוסטלגי שבא להאדיר את הימים ההם ואת 'אצולת המייפלואר' של תש"ח. עם זאת, היה בהם יסוד חתרני שהתבטא בשפת הכתיבה (עברית מדוברת) ובדמויות הקומיות שאינן נהגות ככל האדם, כהגדרתו של חוקר הספרות גרשון שקד, ו'אינן כפופות לכללים הזעיר-בורגנים של איסורים והיתרים'. הפרסום ב'משא' זכה להדים חיוביים, בעיקר בקרב קוראי המוסף הספרותי, אך ב-1956, עם פרסום אסופת הצ'זבטים 'לקוט הכזבים', זכו חפר וכן אמוץ לתהילה לאומית. הספר היה לרב-מכר וציון דרך בתולדות המו"לות העברית. מעמדו של בן אמוץ כעיתונאי מוכשר המחדש, מתחדש ומשפיע התחזק והוא היה לגיבור תקשורת במלוא מובן המילה.

הסאטירה של אפרים קישון

חותר רביעי נגד הזרם, שחותמו העיתונאי והתרבותי היה עמוק ומתמשך, היה אפרים קישון. פרנץ (פריקה) קישונט הופמן - הוא אפרים קישון - נולד ב-1924 בהונגריה. כבר בגיל צעיר התפרסם בארץ מולדתו כסאטיריקן שנון, שהתמחותו בקריקטוריציה של חיי הזעיר בורגנות. ב-1949, אחרי שהצליח להינצל ממלחמת העולם השני, הגיע ארצה, אחד ממאות אלפי העולים החדשים שבאו עם גל ההגירה הגדול לאחר קום המדינה. תחנתו הראשונה בארץ היתה מחנה העולים הגדול 'שער העלייה' ליד חיפה. משם עבר לקיבוץ כפר החורש, שחבריו היו יוצאי הונגריה.

בשנת 1952 פורסם בעברית (בתרגום אביגדור המאירי) ספרו 'העולה היורד לחיינו', שראה אור בהונגריה שנה קודם לכן תחת השם 'איגה מיגה'. סונוס בו רשימות שכתב קישון ב'אויקלט', עיתון ישראלי בשפה ההונגרית, שם עבד קישון כעורך לילה. הספר הוא רומן סאטירי, 'שבאמצעותו', כתיאור הקולע של נתן בכרך, 'יוצא העולה החדש - מארץ איחופית בעלת ארומה "האבסבורגית" - למעין מסע פיקרסקי בארץ החדשה להתערב בהליכותיה, להתודע למנהגיה, כשהוא אנוס להתמודד עם אורחות חיים זרים לכאורה'.

הראשון שהבחין בכישרונו העצום של קישון היה עורך 'מעריב' עזריאל קרליבך. בשנה שפורסם ספרו הראשון של קישון פנה אליו קרליבך והציע לו לכתוב מדור סאטירי יומי ב'מעריב'. לימים סיפר קישון על ראשית דרכו בעיתונות העברית: 'אמנם אז כבר היתה מאחורי גבי כשנת כתיבה מנוקדת בעיתון העולים "אומר" אך הקפיצה הנחשנית משם ללועו של העיתון הגדול גרמה במעיי להתקפות-פחד מוצדקות לגמרי'. אף שבאותה עת עדיין לא שלט לגמרי בשפה העברית המדוברת, נענה קישון לאתגר והחל לכתוב מדור סאטירי שהיה בתוך זמן קצר לאגדה, בשם "חד גדיא".

הטור הסאטירי של קישון היה חיידוש חשוב בתולדות העיתונות והתרבות בישראל, בראש ובראשונה בשל השיגיו האמנותיים. בזכות האיחופה הדקה, אשר לקורא בן ימינו היא עשויה להיראות מתוחכמת פחות מכפי שהיא נראתה לקוראים דאז, ונקודת המבט הפסיכו-אנתרופולוגית, החושפת את הצדדים הגמלוניים בקיום האנושי בכלל ובתרבות מהגרים בפרט, היה קישון לכותב הפופולרי במדינה במשך שנים רבות (וכעבור שלושה עשורים גם לאחד מהפלייטוניסטים המצליחים באיחופה). דמויות כמו 'שטוקס האינסטלטור', 'שולטהיים' ו'ארבינקא', המככבות בהומורסקות הקישוניות, היו נדבך חשוב בפולקלור של ההומור הישראלי. גם בתחום הסגנוני-לשוני היה קישון חדשן גדול. אף על פי שעברית לא היתה שפת אמו, הוא הצליח לגבש בתוך זמן קצר לשון ותחביר ייחודיים לו. הוא אף המציא מילים וצירופים לשוניים מפתיעים (ניאולוגיזמים), שהיו מזוהים עם כתיבתו וטבעו חותם על ההומור הישראלי. למשל, המושג 'לגמוז', על שם מבקר התיאטרון 'האימתני' חיים גמזו. חשיבותו של קישון אינה מתמצה בתרומתו להומורסקה בעיתונות הישראלית ולתרבות ההומור, הסאטירה והלשון בארץ, אלא

גם בתרומתו לשינוי התרבות הציונית. אף שהיה ועודנו ציוני אדוק ופטריוט ישראלי נאמן, קישון יכול להיחשב בדיעבד לאחד מראשוני 'הפוסט-ציונים', במובן הסוציולוגי ולא האידיאולוגי של המושג. פעולתו החתרנית ניכרת לא רק ביצירתו העיתונאית אלא גם ביצירתו בתחומים אחרים - מערכונים, מחזות וסרטים, ואפילו משחקי ילדים (למשל, משחק הקופסה 'חבילה הגיעה' שעוסק בביורוקרטיה הישראלית המסורבלת).

קישון חתר, בעקיפין ולא בהכרח במודע, תחת התרבות הציונית. ראשית, הוא העלה על נס את מלחמת הקיום של היחיד ולא, כמקובל בראשית שנות החמישים, של הקולקטיב. הוא התמקד בפכים הקטנים של החיים בישראל, בעיקר בחיי העולים החדשים, מנקודת מבט איחופית, ולא בשאלות הקיומיות הגדולות שבהן הירבו לעסוק באותה התקופה בפתוס וברצינות תהומית. נתן בכרך כתב על כך: 'ההומור של קישון בגילוייו השונים פורט את שטרת האפופיאה הגדולים בשנים המעצבות של תקומת ישראל למטבעות קטנים של התמודדות אישית מכאיבה. במקום להכפיף את המציאות למיתוס הגאולה הציוני, שלאור מתגמד סבלו של היחיד, הוא מעמיד את היחיד במרכז ההווה'. 'קישון, כמו מנחם בגין, ראו להיזכר בין אבות הדמוקרטיה הישראלית', העיר לימים העיתונאי וההיסטוריון תום שגב. 'הוא לימד את הישראלים שמותר להם לחשוב על עצמם בתקופה שהמנטר דרש מהם כפיפות מוחלטת לצרכי הקולקטיב'.

שנית, קישון חשף את המתח בין הדימוי ההרואי האגדי, המשתבח בעצמו, של המדינה, כפי שהוא הצטייר בזרם המרכזי של העיתונות, הספחת והאמנות, ובין המציאות האפורה, ולעתים העלובה. הוא האיר את הצד הפרובינציאלי, הקטנוני, הלבנטיני, וה'שטעטלי' לאמור: העלוב והאנטי-הרואי שבהווה הישראלית. חוסר ההתחשבות בזולת, ההידחפות המרפקנית, הזלזול וההתנשאות כלפי הזר והחריג, הדעות הקדומות, הנטייה ל'אני ואפסי עוד' - כל אלה, שנעשו סימני ההיכר של הישראליות, הופיעו לראשונה באופן ביקורתי בכתביו של קישון והעמידו לפני קוראיו מראה אנטי-מיתולוגי. למעשה, קישון היה אחד העיתונאים היוצרים הישראלים הראשונים שנתנו לגיטימציה חברתית לצחוק העצמי וללעג העצמי בתרבות הישראלית (על חשיבותו של הצחוק בדה-מיתולוגיזציה של הציונות, ראו להלן).

קישון תקע סיכה בחזה הנפוח של האליטה הארץ ישראלית הוותיקה, והעובדה שהמבקר הוא עולה חדש היתה רבת-חשיבות כשהיא לעצמה וסייעה ללא ספק להעלאת קרנם של העולים החדשים בארץ. הוא חשף בטרוח את הצדדים האבסורדיים והגרוטסקיים בסדרי המינהל בארץ, שמיררו את חיי האזרח הקטן, וכיוון את חיצו בעיקר כנגד מנגנוני הבירוקרטיה הממשלתיים המגושמים והפרוטוקוציוניים, שהיו נגועים בצביעות, שחיתות ויוהרה.

קישון היה למעשה אחד העיתונאים הראשונים ביומונים הארציים שהעז לבקר את המשטר הבן גוריוני וללעוג לו. במובן זה הוא תרם לתהליך בניית האנטגוניזם כלפי מפא"י ושלוחותיה הארגוניות והבירוקרטיות, שהבשיל כעבור שני עשורים והביא למהפך הפוליטי במדינה. באחד הפלייטונים המשעשעים ביותר שלו, שהופיע בראשית שנות החמישים, הוא כתב על ההתניה האנטי-דמוקרטית שנוצרה בארץ בקרב האזרחים לבחור במפא"י שוב ושוב. כך כתב בפילטון "המיסותרן של מפא"י":

אני נורא מבולבל. יש בארצנו תעלומה מסתורית אחת שמוח אנוש אינו מסוגל לרדת לפתרונה. מזמן מתלבט ושואל אני וחוזר ושואל ומתלבט: 'מדוע מצביעים בכל זאת בעד מפא"י?!' תופעה זו עושה את ההגיון פלסטר ממש. כי בחיים השוטפים אינה פוסקת התלונה בפי ההמונים, שמפא"י צועד מדופי לדופי ויש פרוטקציה וסולל בונה וחווילות אדירות ותורים וצנע ושילומים - וכשפותחים את הקלפיות תמיד מתברר, שיש למפא"י רוב מעצבן בהחלט. [...] בלי כל ספק, אנו כולנו נתונים להשפעה פסיכולוגית-המונית-היפנוטית רחבת ידיים להפליא. לא ייאמן אך עובדה היא, כי גם אני עצמי אינני יוצא במובן זה מכלל ישראל. בלכתי אל הקלפי אינני פוסק מלהרהר: בעד מה אצביע? מפ"ם? פרוגרסיבים? כלליים? ועד הרגע האחרון אינני יכול להכריע - ואז, שם, אני מרגיש מעין התעלפות חטופה, רפיון נעים ומרגיע, עיני נעצמות למחצה, אני מושיט את ידי כמקוסם ואני משלשל את הא' לתוך הקלפי. אחר כך מיד מתעורר אני, אך כבר מאוחר: הצבעתי בעד מפא"י. אני חושב כי זאת שערוריה. אבקש צו-על-תנאי נגד ראשי מפא"י שיבואו וינמקו מדוע מצביע אני בעדם?

הפן הזה, של הלעגה על השחיתות והגמלוניות של המנגנון הממשלתי ובעיקר של הממסד המפא"יני, לשלוחותיו הבירוקרטיות, היה אחד המוטיבים המרכזיים לא רק בכתיבה העיתונאית של קישון אלא גם ביצירתו האמנותית. למשל, במחזה הבכורה מצליח שלו – קומדיה סאטירית בשם "שמו הולך לפניו" שהוצגה ב-1953 בתיאטרון 'הבימה'.

זו היתה אפוא גדולתו של קישון: יצירת סאטירות על הממסד שהתקבלו באהדה עצומה. חשוב להבהיר ולסייג: קישון אמנם תקף את הממסד אך לא חלק ממש על הלגיטימיות השלטונית שלו וגם לא על כוונותיו הטובות; כך נהג הן בשל הקודים המרכז אירופיים שעיצבו את השקפת עולמו (זהירות רבה ואנדרסטייטמנט) והן בשל היותו יהודי חם וציוני נלהב. למעשה, הביקורת שלו היתה מתונה למדי, והקוראים, הצופים והממסד כאחד חשבו שאין היא מזיקה גם משום שהיו בה יסודות אוטוביוגרפיים ('דפקו אותי' ולא 'דפקו אותנו') ולעג עצמי.

אורי אבנרי ו'העולם הזה'

יצר התבלטות, רגישות לעול חברתי, נטייה למרדנות, כישרון ביטוי וחוש ריח עיתונאי, לצד תסכול המאפיין חיילים משוחררים שהוטלו מהמערכה לאנטי-קלימקס של חיי השגרה האזרחיים - היו בין הגורמים המרכזיים להקמת "העולם הזה" המהפכני ב-1950, על ידי אורי אבנרי ושלו כחן (העיתון נקנה למעשה מאורי קיסרי). אבנרי הסביר לימים:

כשפשטתי את מדי צה"ל ב-1949 הייתי מלא זעם על המשטר שקם במדינה החדשה. במקום המדינה החופשית, הליברלית, החילונית, החלוצית וחדפת-השלום, שעליה חלמו רבים מאתנו בשוחות, קמה מדינה צרת-אופק, בעלת יחס גזעני למיעוט הערבי, מתנשאת כלפי העולים מארצות המזרח, עוינת כלפי העולם הערבי המתעורר. הממסד הדתי חלש במידה רבה על ח"ה. המפלגות הוותיקות, שיבואו מחו"ל, חילקו ביניהן את המדינה כשלל. הצבא, שעליו היתה גאוותנו, איבד את סממניו הייחודיים ואימץ לעצמו סממנים של 'בולשיט' בשפתנו דאז. האיש שסימל את כל ההתפתחות הזאת היה דוד בן גוריון, אדריכל המדינה ומשחיתה, בעיני. זעם זה, בצורה עמומה יותר ובלתי ממוקדת, היה משותף לרבים מאד מבין החיילים הקרביים שפשטו את המדים. רציתי לספק להם כלי ביטוי.

את ההשראה למבנה העיתון ולעיצוב קיבל אבנרי ממגזינים אמריקניים ביקורתיים ופופולריים כאחד, כגון *Nation*, *Playboy*, *Village Voice*. 'העולם הזה' היה למעשה הטבלואיד הראשון 'הראוי לשמו' בישראל, ואף על פי שרמתו לא היתה אחידה ומקצועיות לא תמיד משובחת, הוא קבע דפוסיים מהפכניים בעיתונות הישראלית והקדים אותה כולה ביותר מדור. חדשנותו ניכרה בארבעה תחומים עיקריים.

החיידוש הראשון היה בתחום השפה העיתונאית. לדברי שלום כהן: 'העברית העיתונאית היתה מליצית, מיושנת, מנותקת לחלוטין מן העברית שבפי האיש ברחוב. את "העולם הזה" כתבנו בשפת בני אדם'.

החיידוש השני היה בתחום הצילום. עד להופעת 'העולם הזה' לא היו בארץ צילומי מערכת. אמנם כבר היו צלמי עיתונות, אבל כולם היו 'פרי לאנסרים' (עצמאים בשטח), שצילמו אירועים מזוויות שגריות ועברו ממערכת למערכת למכור את הסחורה.

התמונות שפירסם העיתון היו במקרים רבים פרוטוקוליות וסנסציוניות ועל כל פנים שונות מאוד מהצילומים השבילונים, המאופקים וה'דידחתיים' של העיתונות היומית.

החיידוש השלישי של 'העולם הזה' היה הרחבת נושאי הסיקור גם לחדשות בתחום התרבות הפופולרית, כלומר של חדשות ש'ברחמו של יומיום' ולא

'ברחמו של עולם'. פורסמו בעיתון דיווחים נרחבים על מסיבות, אירועים, 'סטוצים', אלילי נער וראיונות חושפניים עם נשות חברה, ברוח צהובני ארצות המערב. עצם המזיגה בין גבוה לנמוך, בין אליטיסטי להמוני, בין סיקור הנעשה על הבמה לסיקור הנעשה מאחורי הקלעים, בין חקירה רצינית לרכילות ופבריקציה של עובדות, ובין שיחת הציבור לפגיעה בצנעת הפרט - אלמנטים שנעשו לימים סימני ההיכר של העיתונות הישראלית - היה מהפכני באותם ימים ובא לידי ביטוי באחד מחידושי העיתון - שיטת שני השערים: הקדמי פוליטי-ביקורתי והאחורי רכילות-סנסציוני.

החידוש הרביעי, והחשוב מכולם, היה האוריינטציה הביקורתית והאנטי-ממסדית של התכנים, שחרגה מן האוריינטציה המגויסת והקונפורמיסטית של שאר העיתונים. 'העולם הזה' התמקד בצדדים המצודדים פחות של ההווה הישראלית ובמצוקותיה: עוני, ניצול כלכלי, פשע, תאונות, מין, זנות, התאבדויות וכיוצא באלה. למשל, העיתון היה הראשון שפירסם כתבה מצולמת על חקירת פשע - מקרה אונס ורצח ב'גן מאיר' בתל אביב. הוא גם היה החלוץ בחשיפת התהוותו של הפער העדתי-המעמדי בארץ, שנבע בין השאר מאפליית העולים מארצות ערב. למשל, כותרתה של כתבה שעסקה במחנה העולים בראש העין היתה 'אלפי תימנים יוצרים "שוק עבדים" כדי להמלט מן ההתנחלות במחנות. פעילים ותיקים גורשו ממאות מקומות עבודה. האמנם זקוקים אנחנו ל"פלאחים יהודים"?'

'העולם הזה' גם היה העיתון הראשון שהעז לחשוף את הפן האפל בחיי אנשי השלטון, לחקור שחיתויות בקרב הממסד ולתקוף אישים מרכזיים בפוליטיקה הישראלית בארסיות בלתי מוסתרת. השיא היה פרסום סדרת כתבות תוקפניות (בשנים 1955-1956) על אבא חושי ראש העיר חיפה, שאותה כינה בסרקזם 'חויסטאן', על הרמטכ"ל משה דיין, ועל שמעון פרס יד ימינו של בן גוריון.

'העולם הזה' צייר את המשטר הבן גוריוני על שלוחותיו הפוליטיות והביטחוניות - כמובן בהפרזה לא מעטה ובסגנון מתריס - כדיקטטורה חסונה. הוא הכריז על עצמו כחוד החנית של מה שהגדיר אבנרי לימים כ'מלחמה נגד השחיתות ונגד הטרור הפוליטי', נגד האפליה העדתית וההסתה למלחמה. נגד גנגסטרים שהשתלטו על עיריות ונגד מדינאים ששיקרו וסילפו וגררו את המדינה לתוך הרפתקאות עקובות מדם ועסקי ביש נפשעים.

גם העזתו של 'העולם הזה' לגעת באומץ, אמנם בדרך כלל בצורה בוטה וצדקנית, בשאלות שעד אז נחשבו לטאבו עיתונאי, היתה מסימני הנון-קונפורמיזם שלו. למשל, נחיצות שירות החובה של נשים בצה"ל, הכפייה הדתית ואי-הפרדת הדת מהמדינה, עריצות המנגנונים של מפא"י וההסתדרות, והפקעת אדמות ערבים. הוא גם היה העיתון הראשון שהתעמת עם הצנזורה הממשלתית, שהיתה אז מחמירה במיוחד, לא רק מטעמים ביטחוניים אלא גם פוליטיים, וניסה לעוקפה. למשל, פרסום מעצרו של ישראל בר בחשד לריגול, או פרשיות כפר קאסם ו'העסק ביש'. בשבועון גם פותחה והובעה, לראשונה בכלי תקשורת ישראלי, בעיקר על ידי אורי אבנרי עצמו, השקפת עולם פוליטית יונית-שמאלנית, המכירה בלאומיות הפלשתינית, במחויבות שיש לישראל לפתור את בעיית פליטי 1948, ובעקרון 'שטחים תמורת שלום' (על פרשת כפר קאסם ועל חשיבותו של אבנרי להתפתחות התפיסה היונית ראו בשער 'החזית המשפטית').

גישתו האנטי-ממסדית הקיצונית של 'העולם הזה' עוררה עניין רב, בעיקר בקרב הדור הצעיר העיוני, ובעיקר התל אביבי. אבל בה בעת היא גם 'הקיפצה' כמובן את הממסד הישראלי, שלא הורגל בסוג כזה של ביקורת עליו ובעוצמה כזאת. צה"ל הטיל עליו חרם ובן גוריון סירב לנקוב בשמו וכינה 'השבועון המסוים'. הממשלה, ההסתדרות והסוכנות נמנעו מלפרסם בו מודעות, וגם בעלי מפעלים פרטיים היססו לתת לו מודעות. ולא זו בלבד, 'העולם הזה' היה במשך שנים רבות יעד להתנכלויות אלימות, ובכלל זה הטמנת פצצות, שלוש פעמים, במערכת ובבית הדפוס שהדפיס את גיליונותיו, ואפילו נעשה ניסיון להתנקש בחיי אבנרי. מסופר שהשב"כ עקב אחר העיתון, ויש הגורסים שהוא הקים שבועון מתחרה בשם 'רימון' במגמה - שלא צלחה - להביא לחיסולו.

ב-1965, בתגובה לחקיקת 'חוק לשון הרע', שנעד למעשה להשתיק את 'העולם הזה', הקים אבנרי רשימה פוליטית בשם 'תנועת העולם הזה' - סח חדש, הריץ אותה בבחירות לכנסת השישית, שנערכו באותה שנה, ונבחר. בבחירות הבאות הגדילה רשימתו את כוחה והצליחה להכניס חבר נוסף לכנסת - את שותפו לעיתון, שלום כהן. בשנת 1965 היתה תפוצת 'העולם הזה' 20,000 גיליונות, אך לאחר הבחירות היא צנחה במחצית. הצניחה המהירה בתפוצה באה כנראה בעקבות התמסרותו של אבנרי לפוליטיקה שצימצמה את מעורבותו בשבועון, אך גם בשל זיהויו של השבועון עם הרשימה, שהעניקה לו דימוי מפלגתי.

בשנות השבעים והשמונים נמשכה שקיעתו ההדרגתית של השבועון, עד לסגירתו בשנות התשעים. הסכסוכים הפנימיים בעיתון יצרו אי-יציבות מתמשכת וב-1984 נקלע 'העולם הזה' לקשיים כלכליים בגלל משבר המניות שהביא לקריסת שוק המודעות. כעבור זמן-מה החלו עיתונים אחרים ליישם את חידושי ולבטל את ייחודו, ובנתיים הוא איבד מעוקצו עם עזיבתם של הכותבים המוכשרים לעיתונים אחרים עשירים יותר, כמו 'מעריב' ו'ידיעות אחרונות'.

סדקים בממלכה הבן גוריונית

בשנות החמישים התרחשו בישראל כמה פרשות חברתיות ופוליטיות שעוררו סערות תקשורתיות וליבו פולמוס ציבורי. הסערות תרמו למיתון ההדרגתי של היסוד התעמולתי-מגויס בעיתונות הישראלית ולהתעצמותו של היסוד הפולמוסי בביקורתה על הממסד הפוליטי.

מספיק ודי בשלטון מפא"י

בשנת 1951 התפטרה הממשלה הראשונה בראשות דוד בן גוריון על רקע משבר בין מפא"י למפלגות הדתיות בעניין סוג החינוך, דתי או חילוני,

שיינתן לילדים במחנות העולים (על הפרשה ראו ביתר פירוט בשער 'החזית המשפטית). במערכת הבחירות לכנסת השנייה ניהלה מפלגת הציונים הכלליים מתקפה יוצאת דופן בחריפותה נגד מפא"י, תחת הסיסמה 'מספיק ודי בשלטון מפא"י'.

התגובות של המחנה המותקף היו חריפות לא פחות ושיחקו ככל הנראה לידי המתקיפים. המאבק בין מפא"י לציונים הכלליים הגיע עד כדי אלימות של ממש, כאשר בריונים ששלחה מפא"י 'פוצצו' בכוח אספות שקיימו הציונים הכלליים ברחבי הארץ - תפעה שסוקרה בעיתונות ועלתה לדין בכנסת, ואימתה את הטענה בדבר עריצותה של מפא"י.

מפא"י לא איבדה את השלטון באותן בחירות סוערות, אך מתקפת הציונים הכלליים הצליחה מעבר למשוער: הם זכו ב-20 מושבים לעומת 7 מושבים בכנסת הראשונה ורשמו הישג ראשון לסקטור האזרחי האנטי-סוציאליסטי במפת הפוליטיקה הישראלית. במבט לאחור אפשר לשער שלא רק אי שביעות הרצון הגוברת בציבור מן הממשלה היא שהביאה להצלחתם היחסית של הציונים הכלליים בבחירות 1951, אלא גם אפשר לזקוף זאת לזכותו של השיח העיתונאי במערכת הבחירות שהעצים, לא בהכרח במתכוון, את הביקורת על הממסד והעניק משקל חשוב ליריביה הפוליטיים של מפא"י. במערכת בחירות זו עוצב לראשונה גם מעמדה של העיתונות הכתובה כזירה של התגוששות מפלגתית ורעיונית, והיא היתה לגורם חשוב יותר בעיצוב דעת הקהל הישראלית.

מחלוקות וסכסוכים בתוך המחנה הסוציאליסטי

מחלוקות, פולמוסים רעיוניים ומתחים אידיאולוגיים ופוליטיים בשאלות מהותו ויישומו של הרעיון הסוציאליסטי והקומוניסטי והיחס לברית המועצות איפיינו את תנועת הפועלים הציונית כבר מראשיתה, והצמיחו מחנות, פלגים ומפלגות בתוכה. אך בראשית שנות החמישים שבה המתיחות ואף החריפה, בשל ארבעה גורמים עיקריים: ראשית, החלטתו של בן גוריון לפרק את הפלמ"ח, שרבים ממפקדיו גדלו בתנועות הנוער של הקיבוץ הארצי ושל הקיבוץ המאוחד. שנית, ההתנערות הסופית של מפא"י מהזיקה לאידיאולוגיה הסוציאליסטית ובחירתה לנקוט קו ממלכתי-קפיטליסטי יותר – גישה שבן גוריון החל לאמץ כבר בשנות השלושים ושהוכתרה בשם 'מעמד לעם'. שלישית, החלטתו של בן גוריון במרס 1949 להקים ממשלה המבוססת על קואליציה בין מפא"י לדתיים ודחיקתה של מפ"ם לספלי האופוזיציה. רביעית, העוינות הגוברת של מפא"י לקומוניזם ולברית המועצות שהושפעה מהתחזקות האיבה והחשדנות בין שתי המעצמות הגדולות, שהביאה לגל אנטי-קומוניסטי בארצות המערב, בעיקר בארצות הברית. כבר ב-9 בפברואר 1950 הצהיר הסנטור האמריקני ג'וזף מק-קארתי שקומוניסטים הסתננו למחלקת המדינה, ובארצות הברית החל ציד מכשפות חשוך. המלחמה הקרה הוחרפה בעקבות מלחמת קוריאה. ב-25 ביוני 1950 חצו חיילי צפון קוריאה הקומוניסטית את קו הרוחב ה-38, וכעבור כשלושה חודשים פתחו כוחות האו"ם בהנהגת ארצות הברית בהתקפת נגד. זו היתה ההתחממות הממשית הראשונה של המלחמה הקרה, שהחריפה בעקבות המצור הסובייטי על מערב ברלין בשנים 1948-1949, השתלטות מאו-צה-טונג על סין ב-1949, והצלחת ניסוי פצצת האטום בברית המועצות באותה שנה.

עוד בטרם נקטה ממשלת ישראל עמדה רשמית, פסלה מפ"ם את התמיכה בדרום קוריאה והזהירה את הממשלה שלא להצטרף לקואליציה של מדינות המערב בראשות ארצות הברית. ישראל זנחה את עקרון האי-הזדהות ומאז הלכה והשתלבה בקהילה המערבית והתקרבה לארצות הברית. השינוי במדיניות הממשלה תרם להחרפת הנתק והמתח בין מפא"י למפ"ם, שגינתה את ההזדהות עם דרום קוריאה ותמכה במדיניותה של ברית המועצות באזור.

גורם נוסף לעוינות הגוברת של מפא"י לקומוניזם היה ההחרפה ביחסה העיוני של ברית המועצות לישראל ולציונות, שהתבטאה בין השאר במשפט הסופרים היהודים ובחיסול מנהיגי הבודד. הנתק הסופי מ'אמא חסיה' התרחש בעקבות מעצו של מרדכי אורן ופרשת משפטי פראג (אורן, איש מפ"ם, חבר קיבוץ מזרע ואחד מבכירי הקיבוץ הארצי, השתתף בקונגרס האיגודים המקצועיים שנערך בברלין המזרחית והיה בדרגה מגרמניה לאוסטריה כאשר נעצר בפראג ב-24 בדצמבר 1951. אחר כך הועמד לדין באשמת בגידה וריגול במשפט הראווה המפורסם שנערך למזכיר המפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובקית חדולף סלאנסקי (יהודי במוצאו), לשר החוץ ולדמאר קלמנטיס, ולעוד שנים עשר נאשמים. כולם הואשמו שהם 'בוגדים טרזקציסטים, טיטואיסטים ציונים'. התביעה טפלה למעשה אשמת שווא על התנועה הציונית כולה שהיא פועלת כרשת ריגול בשירות האימפריאליזם המערבי, ובמשפט הושמעו ביטויים אנטישמיים ואנטי-ציוניים חריפים. הנהגת מפ"ם לא העזה להטיל דופי במערכת המשפט הצ'כוסלובקית והתנערה בתחילה מתמיכה באורן. רק כשהחל משפטם של סלאנסקי וחבריו בראשית נובמבר 1952, כשנה לאחר מעצו של אורן, התעשתו ראשי מפ"ם ותמכו בו.

מפ"ם הוסיפה להתעלם מן הידיעות ההולכות ומצטברות על הרחבות והרצחנות של המשטר הסובייטי, אף על פי שכבר נודע על אשמות השווא שטפלו ראשי המשטר על יהודי ברית המועצות, ובכללן עלילת הדם על הרופאים היהודים, במשפט מביים שהתקיים במוסקווה חדשים אחר משפטי פראג (ב-13 בינואר 1953), ואף על פי שכבר פורסמו בעברית ספרי פרוזה והגות לא מעטים שעסקו ב'אורוליאניזם' הקומוניסטי, כגון 'אפלה בצהרים' של ארתור קסטלר ו'האל שהכזיב' בעריכתו של ריצ'רד קרוסמן. במרס 1953, כאשר נודע על מותו של סטלין, רבים בקיבוצי השומר הצעיר ('הקיבוץ הארצי') והקיבוץ המאוחד הזילו דמעות שליש על אובדן של 'שמש העמים'. אולם האמת, כדרכה, חילחלה בעקשנות וגרמה לקרע פנימי במפ"ם שהביא לפילוגה ב-1954, ועוד לפני כן, ב-1953, להוצאתו של משה סנה הקומוניסט משורותיה. הסגידה ל'מולדת השנייה' מתה רק ב-1956, כאשר הוקיע ניקיטה חרושצ'וב את פשעי המשטר הסטליניסטי בנאום המפורסם שנשא בוועידה העשרים של המפלגה הקומוניסטית בברית המועצות. וכך בא הקץ גם לתמימותה של התנועה הקיבוצית, ובעקיפין גם של התנועה הציונית כולה – שתי תנועות שהלכו שנים רבות שלובות זרוע.

אחד הביטויים המעשיים הראשונים והחריפים של המתח והאיבה הגואים בין מפא"י למפ"ם היה הפילוג בתנועה הקיבוצית. מחלוקות שונות, מקצתן שוליות לכאורה, כגון דפוסי קבלת חברים חדשים למשק, קביעת מקום הקבע של היישוב, מהות החינוך הסוציאליסטי לילדים, או מעמד של הקיבוץ במדינת ישראל ('קיבוץ גדול' לעומת 'קיבוץ קטן') הציטו להבה באבק השרפה שהיה פזור בשטח. הקיבוצים שחב חבריהם היו מתמכי מפא"י פרשו והקימו באוקטובר 1951 את 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' - ברית בין קיבוצי מפא"י שפרשו מהקיבוץ המאוחד ובין 'חבר הקבוצות' -

בתהליך כאוב ואלים שהגיע עד כדי פירוק משפחות וקריעת קיבוץ אחד לשני קיבוצים שכנים.

במבט לאחור נראה כי הטחת ההאשמות החריפה בין מפא"י למפ"ם והפילוגים בתנועה הקיבוצית ובמפ"ם בישרו לא רק את ההתפכחות מהאוטופיה הקומוניסטית ואת הקרעים המתרחבים בתנועת הפועלים, אלא גם את גסיסתו של הרעיון הסוציאליסטי, שהיה אחד ממרכיבי הזהות המרכזיים של התנועה הציונית בארץ ישראל.

מרד הימאים בהנהגת הפלמ"חניק נמרוד אשל

עוד אירוע בסדרת הזעזועים של שנות החמישים, שסוקר בהרחבה בעיתונות, היה שביתת הימאים, שפרצה משום שההסתדרות דחתה את בקשת נציגיהם להקים ארגון מקצועי עצמאי משלהם מחוץ להסתדרות. השביתה, שהחלה ב-12 בנובמבר 1951 ונמשכה 42 יום, היתה אקט המחאה האחרון והאלימים ביותר שידעה המדינה עד אז. את שביתת הימאים, שגרמה לשיתוק צי הסוחר הישראלי ולסגירת נמל חיפה, דיכאו ביד קשה יוסף אלמוגי מזכיר מועצת פועלי חיפה ואבא חושי ראש העיר, לאחר שנקטו אמצעים המזכירים משטרים חשוכים: הפעלה אלימה של 'פלוגות הפועל' ושל שוטרי משמר הגבול ואפילו משלוח צווי גיוס לשובתים. בכירי מפא"י גם הם השתלחו בשובתים ובמפלגות מפ"ם ומק"י, שהביעו הזדהות עם השובתים, וכן גוריון אף כינה אותם 'מחבלים' בדיון שנערך בכנסת ב-19 בדצמבר 1951.

עם החרפת הקונפליקט והתארכות השביתה, התמתנה גישת העיתונים העצמאיים וגדלה ההבנה לשובתים. לראשונה גם החלו לעלות תהיות על תפקודן של ההסתדרות ושל הממשלה במשבר. השביתה נגמרה ב'פשרה של כבוד' שנכפתה על הימאים, ללא הישג ממשי שלהם.

בסופו של דבר זכו השובתים באהדה מסיוגת של העיתונות, בין השאר בזכות נמרוד אשל, מי שהנהיג את השביתה והיה לאדם המזוהה ביותר עמה, אז וגם היום. 'העולם הזה', שסיקר את השביתה מקרוב וגילה לה כבר מן ההתחלה אהדה רבה, שירטט את דמותו: "נמרוד אשל, קצין שני באחת האניות, הוא המושלם להנהיג גזע של ימאים. בן 26, בעל עבר פלמ"חי, מבצע פעולות נועזות בימי עליה ב', בן משפחה השייכת לתנועת העבודה. קרוב משפחה של משה שרת ואליהו גולומב, גבה קומה, בחור רחב חזה, אהוב על כל הימאים שהכירוהו. [... מכל הנתונים האלה חנן הטבע את נמרוד בנתון חשוב: הוא יודע לדבר, לשכנע, להלהיב, לזרוע אמון עצמי בחבריו".

הסמליות במילים אלה ברורה: הצבר המיתולוגי, בשר מבשרה של תנועת העבודה, יוצא כנגדה בגלל בגידתה בו. העובדה שמפקדי פלמ"ח ולוחמי וסופרי תש"ח - יצחק שדה, חיים גור, אורי אבנרי, חיים חפר, ירחם כהן, א"ב יפה, מתי מגד, משה שמיר, חיים גליקשטיין ואחרים - הביעו הזדהות עם השובתים, בכחז שהופץ בתל אביב, חיפה וירושלים ובמודעה גדולה שהתפרסמה בעיתונים ב-23 בנובמבר 1951, חיזקה בעקיפין את הסמליות הזאת. השביתה אמנם הסתיימה ללא הישגים ממשיים, אך יתכן שהיא טמנה את אחד הזרעים לשינוי לרעה בתדמיתה של ההסתדרות ולקריסת המנגנון שלה בסוף שנות השמונים.

המהומה סביב הסכם השילומים

פרשה מסוג אחר, שגם היא זכתה לכיסוי עיתונאי נרחב והשפיעה על מעמדו של הממסד, היתה משבר השילומים בשנת 1952. המשבר פרץ לאחר שממשלת גרמניה הביעה את נכונותה לשאת ולתת עם ממשלת ישראל על תשלום פיצויים ליהודים ששרדו את התופת. בן גוריון הביא את הנושא לדיון בכנסת ועורר זעם והתנגדות בקרב ציבור גדול של אזרחים, בעיקר ניצולי השואה, שגרסו שצעד כזה יתפרש כמחילה לפשעי הנאצים. היו גם שראו בקבלת הפיצויים את תחילת ההידרדרות המוסרית של ישראל, מכירת ערכיה בנידוד עדישים והפיכתה לחברה חודפת בצע.

בראשית יוני 1952 הקדיש 'מעריב' עמוד שלם ממוסף השבת שלו לפולמוס סביב סוגיה זו תחת הכותרת 'היכוח על היחסים עם גרמניה'. את המצדדים ייצג חבר הכנסת ישעיהו הרברט פרויד (יליד ברלין, מראשי המפלגה הפחגרסיבית), שכתב:

את ההתנגדות להסכם השילומים הובילה תנועת החרות, בראשותו של מנחם בגין, שאף אירגנה עצרות והפגנות נגד ההסכם. שיאן של ההפגנות היה ב-7 בינואר 1952, בעת הדיון האחרון והסוער שנערך בכנסת בנושא השילומים, כאשר המון רב שהשתתף בהפגנת מחאה בכיכר ציון (לפי הערכות, כ-15,000 איש) צעד לעבר בניין הכנסת ויידה אבנים בחלונותיו (כמה חברי כנסת נפצעו מרסיסי הזכוכית) ובשוטרים ששמרו עליו (כ-100 שוטרים נפצעו במהומות). באותה שעה עמד מנחם בגין על דזק הנואמים ונשא נאום מיליטנטי שטרם נשמע כמוהו בבית הנבחרים הישראלי. בין השאר אמר:

זהו אחד הדברים האלה עליו ניתן את נפשנו, עליו נהיה מוכנים למות. נעזוב את משפחותינו, נאמר שלום לילדינו, ולא יהיה משא ומתן עם גרמניה. עמים הראויים לשם זה עלו על באריקאדות בגלל עניינים הרבה יותר פעוטים. אנחנו [...] נחשוש לסכן את נפשנו כדי למנוע משא ומתן עם רוצחי אבותינו? [...] בכיכר ציון [...] אמרתי: לכו, עימדו סביב הכנסת, לא תפריעו לדיוני הכנסת [...] הקיפו את הכנסת, כמו בימי רומי כשנציב רומאי רצה להציב פסל בהיכל, זעקו יהודים מכל קצווי הארץ, הקיפו את הבית, ואמרו: עברו על גופותינו [...] אני יודע כי תסחבנו למחנות ריכוז. היום אסרתם מאות. אולי תאסרו אלפים. אין דבר, הם ילכו, הם ישבו, משב יחד אתם, אם יהיה צורך - ניהרג יחד אתם, ולא יהיו 'שילומים' עם גרמניה.

פנחס לבן עלה לדזק הנואמים אחרי בגין ואמר בזעזוע:

אדוני היושב ראש, חברי הכנסת. היינו עדים היום למעשה החמור ביותר בתולדות מדינת ישראל הצעירה. ארשה לעצמי להגיד, שהיינו היום עדים למעשה החמור ביותר בתולדות ישראל: היה זה נסיון מחושב - ולאחר סיום דבריו של חבר הכנסת בגין. אין להטיל ספק בדבר. שזה היה

נסיון מחושב ומתוכנן - לשלוח יד בבית המקדש היחידי שישנו לעם ישראל בתקופתנו, היא כנסת ישראל. [...] שמענו כאן הודעה רבת משמעות, במידה שהיא רצינית. זוהי הודעה על התכוננות למרד במדינת ישראל.

בסיסו הדין גינתה הכנסת בחריפות את התפרעות המפגינים מסביב לבניין הכנסת והחליטה להפסיק את השתתפותו של מנחם בגין בישיבות הכנסת עד סיום המושב, 'על אשר איים בנאומו בכנסת (7 בינואר 1952) על הכנסת במעשה אלימות'. בסופו של דבר הבין בגין שמוצרת אווירה של ערב מלחמת אזרחים וביטל את ההפגנה הנוספת שנקראה ליום ההצבעה, ה-9 בינואר 1951. בהצבעת האמון זכתה הממשלה בחוב של 61 קולות נגד 50 והמשרב הגיע לסיומו.

חרף הגינוי בכנסת וכישלון המאבק הציבורי שהנהיג, בגין 'הרוויח' מבחינה פוליטית מן הפרשה, שכן הוא זכה סוף סוף, בעיקר עקב הסיקור העיתונאי, לגיטימציה ששיווע לה מאנשים בציבור הישראלי שתפיסותיהם המדיניות והחברתיות נגדו לחלוטין את שלו. בכך הוא עלה לראשונה על הדרך שהובילה אותו, כעבור 25 שנה, לראשות הממשלה. מאז ואילך נהפכה כיכר ציון ביחשלים לבמת המחאה העממית של הימין הישראלי, מעין ניגוד לכיכר מלכי ישראל התל אביבית של השמאל.

ראשית התסיסה של העולים המזרחיים

בראשית שנות החמישים החלה סדרה של שבתות ומהומות על רקע תביעות שכר, העלאת מסים, אבטלה חמורה ותנאי מחיה קשים של העולים החדשים. המתחים הללו התפרצו במחזוריות של הר געש פעיל לאורך כל העשור הזה ויצרו אפקט מצטבר של מחאה.

חוב איחוי המחאה התרחשו במעברות, שהיו סיר לחץ חברתי מבעבע. באוקטובר 1952 התפשטו במעברות הגדולות שבתות והפגנות מחאה אלימות, בעיקר של העולים יוצאי ארצות האסלאם, וגררו מעצרים המוניים. הרקע הקונקרטי למהומות היה תחילתו של תהליך פירוק המעברות והעברת תושביהן למגורי קבע. התביעות כלפי השלטונות היו מגוונות, ואף סותרות, כל מעברה ותביעותיה הייחודיות: אי שביעות רצון מהמיקום החדש שנקבע למגורי הקבע, סירוב לעבור למגורי קבע בשל אי יכולת לעמוד בתנאי התשלום, תנאי מגורים לא הולמים במעברה ('אוהלים קרועים ובלויים', כפי שדוחו בעיתונים) ועוד. המשותף לקובלנות ולתביעות היה הפער בין חלום העלייה לארץ הקודש שטופח במשך דורות בגולה למציאות העגומה של חיים בתנאי קיום קשים במחנות המעבר. במיוחד יצא הקצף על כך שהאשכנזים הועברו ליישובי הקבע בעוד ש'אותנו זרקו לכלבים', כפי שנכתב באחת הכתבות מפי התושבים המזרחיים.

המהומות שפרצו בוואדי סאליב בחיפה ב-8-9 ביולי 1959 היו גולת הכותרת של מצבור האיחיים האלה בשנות החמישים. תחילת האיחוע באדם שיסור שעצרה המשטרה לאחר שהתפרע באחד מבתי הקפה בשכונת ואדי סאליב בחיפה - שכונת עוני בעיר התחתית שבתיה היו חרבים למחצה ונעדרי שיחתיים מודרניים - שריד מהשכונה הערבית לפני הקמת המדינה. הוא התנגד למעצר, זינק חזרה לבית הקפה המקומי, החל להשליך בקבוקים על השוטרים ואיים על כל המתקרב אליו. השוטרים ירו לעברו כדורים מספר ופצעוהו מעל ירכו. שטרית לא ציין אם היתה הצדקה לפתיחה באש, אך רמז שהשימוש בנשק היה מוגזם בנסיבות הללו. המהומה והיריות הביאו להתקהלות של תושבי השכונה, ובהגיע מכונית משטרה של המדור הפלילי, התקיף הקהל את המכונית ואת אנשיה. שוב נורו יריות, ואדם מאחד הבתים השיב אש. המשטרה הזרימה תגבורות למקום ומפקד הנפה פנה לתושבים, הביע את צערו על מה שקרה, הודיע שתיערך חקירה וביקש מהאנשים להירגע. הוא נענה, אך רק לזמן קצר, שכן בינתיים נפוצו במהירות בשכונה שמועות כזב על מות הפצוע שנורה. למחרת היום בשעות הבוקר התארגנה הפגנה של כ-200 משתתפים ובראשה נשאו דגלים שחורים ודגל הלאום מוכתמים בדם. ההפגנה הגיעה לרחבה שלפני מטה המשטרה. מפקד הנפה, שקיבל משלחת מטעם המפגינים, הזים את השמועות והרוחות נרגעו. שוב, לא לזמן רב.

בדיעבד מסתבר שהאיחוע המקומי בוואדי סאליב היה הניצוץ שהדליק את חומר הבעירה החברתי שהיה כבר פזור בשטח. באותו יום, ובעיקר בערב, פשטו צעירים מוואדי סאליב (בשכונה גרו כ-15,000 תושבים, רובם עולים ממחוק) על הרחובות המרכזיים של הדר הכרמל והחלו לנפץ חלונות ראוה של חמיות וקיוסקים, הפכו מכוניות, ופגעו בכל המזדמן בדרכם. אש המחאה התפשטה גם למקומות אחרים בארץ, כמו תל חן הסמוכה לחיפה ועכו, שם התארגנו קבוצות מפגינים. באיחוע אותו יום נעצרו 32 אנשים ובהם 2 נשים. כולם שוחררו כעבור יומיים. 13 שוטרים ו-2 אזרחים נפצעו בתקריות אלו. בדיווח הראשון על האיחוע כתב 'מעריב' כי המפגינים טענו כי 'נדדעזעו מהיריות על השיסור, הידוע בקהלים כ"אדם נחמד" וכי המשטרה נוהגת כלפיהם "גרוע יותר מאשר במחוק"'. האיחוע כולו, שגרר מאוחר יותר גל נוסף של הפגנות אלימות ברחבי הארץ (למשל ב-11 ביולי במגדל העמק וב-20 ביולי בבאר שבע), נצבע עד מהרה בצבע העדתי ונהפך לפרשה לאומית שאת עליית המתח הבין עדתי ואת ראשית ההפרדות הפוליטית של העולים המזרחיים ממפא"י (עליית הליכוד ב-1977 הביאה את התהליך לשיאו).

'עסק ביש' ממשלתי ומשרב מנהיגות לאומי

המשרב שמדע ל'עסק ביש' או 'הפרשה' היה כנראה המשבר המשמעותי ביותר מבין איחועי העשור הראשון למדינה שנמנו לעיל, מבחינת ערעור הסימביוזה בין העיתונות לממסד הפוליטי ומבחינת ההשפעה על הדימוי התקשורתי של המנהיגות הפוליטית. ראשיתו של משרב זה, אשר העסיק את המדינה במשך עשור שלם, ביולי 1954. רשת ריגול ישראלית שנפרסה במצרים קיבלה הוראה להטמין פצצות במספר מוקדים הקשורים במוסדות אמריקניים בקהיר, כדי להפיל את התנועה הלאומית המצרית ולגרום למשרב ביחסים בין ארצות הברית למצרים. כוחות הביטחון המצריים חשפו את הרשת, שניים מאנשיה נידונו למוות והשאר לתקופות מאסר ארוכות. בעקבות נפילת הרשת נערך בישראל ביחר חשאי מקיף, שנעד לגלות 'מי נתן את ההוראה' להפעלת הרשת ולביצוע הפיגועים בקהיר.

ראש אגף המודיעין בצה"ל, אלוף משנה בנימין ג'בלי, טען כי את ההוראה נתן לו שר הביטחון פנחס לבון, אך הלה הכחיש טענה זו מכל וכל. ועדה מיוחדת, בראשות נשיא בית המשפט העליון השופט יצחק אולשן והרמטכ"ל לשעבר רב-אלוף יעקב דורי, התמנתה ב-1955 לחקור את הנשוא, אך לא עלה בידה להכריע בין הגרסאות הסותרות (רק כעבור שש שנים נודע כי ג'בלי ועוזרו רקמו מסכת של שקרים וזיוף מסמכים שנועדו לתמוך

בגרסתם - מסכת שנסתרה מעיניה של ועדת אולשן-דורי). אף על פי שהוועדה לא הטילה את מלא האחריות על לבן או על ג'יבלי, החליט ראש הממשלה משה שרת להדיח את לבן ממושרד הביטחון ולהעביר את ג'יבלי מתפקידו באמ"ן. ביומנו רשם לימים שרת: 'האחריות המוסרית למעשים היא על לבן שהטיף [...] בצבא לתורה השטנית של הצתת מדורות במזרח התיכון, התנקשויות, פגיעה ביעדים ובנכסים של מעצמות, מעשי ייאוש והתאבדות'.

לבן, שחש פגוע, לא נח ולא שקט גם לאחר שניתן לו פיצוי-מה - מינויו למזכ"ל ההסתדרות ב-1956. בשלהי 1960, בעקבות גילוי ראיות חדשות שתמכו לכאורה בגרסתו, פנה לבן לראש הממשלה, חד בן גוריון, ודרש לטהר את שמו. לאחר שסירב בן גוריון פנה לבן לחברי ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, ואף גייס לעזרתו את העיתונות הכתובה. היה בכך לא רק משום שברת כללי המשחק הפוליטי, אלא גם ניסיון לקחא תיגר על מנהיגותו של 'האפיפיור הלאומי'. בן גוריון עמד בסירובו והיחסים בתוך מפא"י נעשו מתוחים מתמיד. לצדו של לבן התייצבו רוב הוותיקים, גולדה מאיר, פנחס ספיר, זלמן ארן, מרדכי נמיר ורבים אחרים, שסחבו חשבון ארוך עם בן גוריון וחששו שהוא מנסה להצמיח הנהגת המשך חלופית במקומם.

לחץ המפלגה, ובעיקר לחץ העיתונות, הביאו להקמתה של ועדת שרים, שבעה במספר, לבדיקת הנשוא, בניגוד לעמדת בן גוריון שהתנגד לרעיון ותבע הקמת ועדת חקירה משפטית בלתי תלויה. ועדת השרים, שלא היתה מוסמכת על פי חוק לזמן עדים שיעידו בשבועה ולמעשה כלל לא שמעה עדויות, ניקתה את לבן מכל אשמה וקבעה כי לא נתן את ההוראה וכי המעשה במצרים בוצע שלא בידיעתו. בן גוריון הזועם סירב לקבל את מסקנות ועדת השרים, והמתח שהחריף בינו לבין בכירי המפלגה הביא בסופו של דבר (ב-1963) להתפטרותו, ולמעשה לסיום עצבו של הקריירה הפוליטית העשירה שלו.

עד שלהי 1960 הוטלה בארץ צנזורה על פרסום 'הפרשה' בכלי התקשורת, והציבור לא הכיר את פרטיה. העיתונים פירסמו את הגרסה הרשמית (השקרת בעליל) של שלטונות ישראל אשר לפיה האשמות מצרים הן מפוברקות. רק ב-25 בספטמבר 1960, לאחר ש'מעריב' פירסם בעמוד הראשון כי 'בן גוריון ציוה לחקור מחדש את העדויות שגרמו להתפטרות לבן מהממשלה ב-1955', התגלה לציבור הרחב כי הסיבה להתפטרותו של לבן, חמש שנים קודם לכן, שונה מכפי שפורסם באותם ימים. בשלב זה נכנסו העיתונים במלא עוזם למחלוקת הפוליטית ונקטו עמדה, בין היתר, כפי שגורסים חוקרי התקשורת דן כספי ויחיאל לימור, בשל הזיקה של עורכיהם לדמויות הפועלות.

בשנת 1953 התפטר בן גוריון מהממשלה ופרש לשדה בוקר משום עייפותו ושחיקתו, לאחר שעמד שנים ארוכות בחזית המהפכה הציונית ובמוקד הסכסוכים הפוליטיים. הפרישה, שפרסומה ב'מעריב' נחשב אז לאחד הסקופים הבולטים בעיתונות הישראלית, היכתה את הציבור בתדהמה, זיעזעה את המערכת הפוליטית והביאה לקרב ירושה ולהתפתחות מחנות פנים-מפלגתיים שעירערו את יציבותה של מפא"י. במקום בן גוריון נבחר משה שרת, ביוחקרט נבון, משכיל ומצפוני, אך בלתי לוחמני, בלתי סמכותי וחסר עורף פוליטי. בחירתו רמזה על משבר המנהיגות שעתידי להתרחש בעידן הפוסט בן גוריון. אולם כבר בראשית 1955 נקרא בן גוריון לכהן כשר הביטחון בממשלת שרת (בעקבות פרשת לבן) ובנובמבר שב לראשות הממשלה.

לכמה מהעיתונאים הצעירים היתה 'הפרשה' מעין אירוע מכונן שהשפיע לימים על עיצוב תפיסתם הביקורתית. אחד מהם היה העיתונאי יגאל ליבבי, מחלוצי העיתונות החוקרת בארץ ומי שנחשב במשך שנים רבות ל"לד הרע" של התקשורת בישראל ולצייד הסקופים הגדול ביותר שלה בשנות השישים והשבעים. הוא גם נודע כמי שאינו בחל באמצעים כדי להפיל את מושאי כתבותיו, בין השאר באמצעות תלונה במשטרה.

ליבבי אמנם לא היה העיתונאי הראשון בארץ שפירסם כתבות תחקיר על ליקויים ושחיתויות במוסדות השלטון ובקרב הפקידות הבכירה בארץ. קדם לו ברוך נאדל, שהוזכר לעיל, מי שפירסם כבר בשנות החמישים ב'העולם הזה' כתבות תחקיר ארסיות על שלטון מפא"י. גם אנשי 'שורת המתנדבים', שפעלו בראשית שנות החמישים, אספו מידע על התנהגות פסולה של פקידים ונבחרו ציבור ופירסמו אותו מדי פעם באמצעות מכתבים לעיתון (על הקבוצה בהרחבה ראו בשער 'החזית המשפטית'). אולם ליבבי היה העיתונאי-הבלש' הראשון בתולדות העיתונות הישראלית, כלומר עיתונאי שייחד את כל עבודתו לחשיפת שחיתויות של אנשי הצוארון הלבן.

פרשת לבן עוררה תרעומת בקרב אנשי רוח ואקדמיה, ולראשונה בתולדות המדינה הם העזו להביע מחאה פומבית חריפה נגד המנהיג הכול יכול. אחת הביטויים הבולטים היה גילוי דעת של כחמישים פרופסורים ומרצים במוסדות להשכלה גבוהה שנדפסו ב-30 בדצמבר 1960 בעיתון 'הארץ', שהוביל אחר לייסוד קבוצה שנקראה "מן היסוד".

הקבוצה גם יזמה הוצאה לאור של דו-שבועון (ב-24.5.1962) בשם 'מן היסוד' ואירגנה כנסים וסימפוזיונים שבהם נדונו התרבות הפוליטית בישראל ו'מאפייניה של החברה האנושית והישראלית'. הקבוצה צמחה והיתה לתנועה פוליטית חוץ-מפלגתית, אך בשל חילוקי דעות שנתגלו בתוכה כבר בראשית דרכה, ועל רקע קשייה להתארגן כגוף פוליטי והתלבטות חבריה באיזו מסגרת ללכת (מפלגה, תנועה, חוג רעיוני וכו'), היא איבדה מומנטום, נשארה בשולי המערכת הפוליטית וסיימה את דרכה בקול ענות חלושה.

במבט לאחור נראה שקבוצת 'מן היסוד', הגם שנכשלה פוליטית, היתה שלב חשוב בהתגבשות הפוליטיקה המחאתית-דמוקרטית החוץ-מפלגתית, ובעיקר בהתגבשות האופוזיציה של האינטליגנציה הישראלית (סופרים, משוררים, אמנים, עיתונאים, אנשי אקדמיה, משפטנים). בשנות השמונים והתשעים תשפיע אופוזיציה זו ביותר על עיצוב סדר היום הציבורי ועל מערכת הערכים הישראלית וגם יהיה לה תפקיד מכריע בהתפוררותה של המסגרת המפלגתית בארץ ובירידה דרסטית ביוקרתה ובעוצמתה של האליטה הפוליטית כולה. 'מן היסוד' היתה במונן זה 'פרי בסר' שממנו הבשילה ב-1977 תנועת ד"ש (על השפעתה של ד"ש ראו בשער 'החזית המשפטית').

פרשת לבון מצינת אפוא את קץ הכריזמה הבן גרויניו ואת סוף העידן הבן גרויניו. היא היתה, כניסוחו של העיתונאי חגי אשד, מי שחקר את 'הפרשה' בברכתו של בן גרויניו, 'פרשת דרכים - סופה של תקופה ותחילתה של תקופה'. היא שמה קץ לעידן הפולמוס התובעני, הממשל הסמכותי ותקופת החזון וההגשמה האישית של בן גרויניו. במקומו בא עידן של נינוחות ופורקן מתח, מתירנות רעיונית ופוליטית וקונצנזוס אנטי-אידאולוגי, בסגנון האישי של לוי אשכול. עצם ההרשאה וברכת הדרך שנתן בן גרויניו לעיתונאי לחקור את 'הפרשה', מלמדות על התחזקות מעמדה של התקשורת באותה עת.

מאבדים שיני חלב בעיתונות

מוספי השבת

המשברים והזעזועים הפוליטיים שתוארו לעיל, שחקת הכריזמה של ההנהגה הוותיקה וחדירת נרמות מערביות דמוקרטיות הביאו לכרסום הדרגתי בכוחה של האוליגרכיה הפוליטית ולהתעצמות מסיימת של הזרוע התקשורתית. אחד הסימנים הראשונים להתעצמות זו היתה הופעת מוספי השבת של 'דבר' ושל 'הארץ'. עורך 'הארץ' גרשום שוקן התנגד תחילה לרעיון, אך בסופו של דבר שיכנע אותו העיתונאי נתן דונביץ', שהתמנה לעורך המוסף. המוסף האיכותי של 'הארץ', שהיה לסיפור הצלחה מידי, עודד את 'ידיעות אחרונות' ו'מעריב' לחקות אותו, ומקץ חצי שנה גם הם הדפיסו מוספים משלהם. המוספים לשבת של היומנים הישראליים היו עם הזמן למרכיב מרכזי במסורת הקריאה הישראלית, חלק אינטגרלי מהוויית השבת בבית הישראלי היהודי-חילוני, ומעל לכל - אחד הכלים החשובים ביותר של העיתונות הישראלית בעיצוב דעת הקהל וסדר היום הציבורי.

היכוח סביב מינוי משה דיין לשר ביטחון

סימן נוסף להתחזקות המוסד התקשורת בעקבות פרשת לבון היה מעורבותה של העיתונות בויכוח הציבורי על מינוי של משה דיין לשר ביטחון בתקופת ההמתנה המתוחה שלפני מלחמת ששת הימים. עיתונאים רבים לעגו לראש הממשלה דאז לוי אשכול, האשימו אותו בהססת ובחוסר מנהיגות (הם השתמשו בגמגום כביכול באחד מנאומיו ברדיו), ודרשו את מינוי המידי של דיין לשר ביטחון, דרישה שנשאה פרי.

קריסת העיתונות המפלגתית

שינוי הסטטוס-קוו במאזן הכוחות בין פוליטיקה לתקשורת, שהתרחש באותה תקופה, התבטא גם בהיחלשות ניכרת של העיתונות המפלגתית. תהליך זה הסתמן כבר בשלהי שנות החמישים עם הירידה בתפוצת העיתונים האלה, אך צבר תאוצה ממחצית שנות השישים ואילך. ב-1965 חדלו להופיע 'הבוקר', היומון של מפלגת הציונים הכלליים (יצא לאור לראשונה ב-1935), ו'חרת', היומון של תנועת החרות (יצא לאור לראשונה ב-1948). ב-1968 נסגר 'מבט חדש', השבועון של רפ"י (יצא לאור לראשונה ב-1965), וכעבור שנתיים, ב-1970, סיים את תפקידו גם 'הפועל הצעיר', הביטאון הראשון של תנועת העבודה בארץ (יצא לראשונה, כירחון, ב-1907). לאחר סגירתו בא במקומו שבועון מפלגתי חדש בשם 'אות', שנסגר ב-1974. 'למרחב', עיתונה של 'אחדות העבודה - פועלי ציון' (יצא לאור לראשונה כעיתון יומי ב-1954) התמזג ב-1971 עם 'דבר' ונעלם גם כן במבט היסטוריה.

התרחבות ומודרניזציה של העיתונים הגדולים

בשנות החמישים עברה העיתונות הישראלית המודפסת התפתחות טכנית וארגונית. הוקמו מבנים חדשים למערכות העיתונים, בתי הדפוס גדלו וציודו בציוד חדיש יותר, ויריעת העיתונים שופרה והורחבה: תוספת עמודים, מוספים, טורים ומדורים, ועיצוב גרפי מתקדם יותר.

נקודת המפנה החשובה הראשונה היתה ב-30 באוקטובר 1958 כאשר יצא 'מעריב' בגיליון חגיגי ובו בישר לקוראיו על התבנית החדשה של העיתון: 'ממחר יגדל העיתון ב-45 אחוז. הוא יהיה העיתון הגדול יותר מכל עיתון אחר מסוגו במדינה, יודפס במכונה חדישה ביותר והמשוכללת ביותר בארץ. 48 עמודי העיתון לשבוע יכלו חומר קריאה של 70 עמודים בתבנית הקיימת והמחיר יישאר ללא שינוי'. הגיליון הזה אכן סימן מפנה חשוב, שהצטרפו אליו מאוחר יותר גם העיתונים האחרים. בעקבות השינוי הזה הכלל העיתונים היומיים מידע רב יותר, כתבת וטלגרמות רבות יותר מחו"ל, תיאורים רבים יותר על המתרחש בישראל, מדורים חדשים המוקדשים לענייני הפרט, ומסה גדולה יותר של פרשנות פוליטית. כמו כן נוסף להם חומר קריאה קל ובידורי, כמו תשבצים, קריקטורות, צילומים מעניינים ודיווחים על קולנוע, רדיו, ספורט, אופנה, כמו גם סיפורים על הנעשה מאחורי הקלעים בחברה ובפוליטיקה. הסגנון הכבד והמליצי גם הוא הלך ונחלש, בעיקר לקראת סוף שנות החמישים, וגם מילים לועזיות, כמו 'קולטורה' (תרבות), 'פרובלמה' (בעיה) ו'אימפרט' (יבא) הוחלפו בהדרגה במילים עבריות חדשות שהעניקו לעיתונים חותם ישראלי יותר וגלות פחות.

ציפור הנפש - פובליציסטיקה מצליחה

במחצית שנות השישים נעשתה הפובליציסטיקה העיתונאית תקיפה יותר והשפעתה הפוליטית גברה. עם העיתונאים המשפיעים שהחלו להתבלט באותה תקופה נמנו אורי דן, אלי תבור, יואל מרקוס, ישעיהו בן פורת, סילבי קשת, יוסף חרף, מתי גולן, אריה צימוקי, שבתאי טבת, אלי לנדאו, שלמה נקדימון ושולם חזנפלד.

אחד הגילויים הראשונים לעידן הפוסט בן גרויניו בעיתונות היה 'ציפור הנפש', 'שבועון לסאטירה, הומור ובכלל', שראה אור בפסח 1964 כנספח למוסף השבת של 'ידיעות אחרונות'. את המדור השבועי ערך דן בן אמוץ וכתבו בו עמוס קינן, בועז עבחון, חיים חפר ושמעון צבר. זו כבר לא היתה

הסאטירה החברתית 'הצמחונות' בנוסח תיאטרון 'המטאטא' או העקיצות 'השוויקיות' בטעם מרכז אירופי של אפרים קישון, אלא הצלפה פוליטית ישירה כדרכו הגרדומית של 'העולם הזה' (לקורא היום המדור נראה 'חלבי' למדי, אך במושגי התקופה הוא נחשב לחרף ופוגעני). הפורמט החדשני כלל קטעים קצרצרים של סרקזם על נושאים ואישים בחדשות.

'ציפור הנפש' הפסיק להופיע לאחר סכסוך בין דן בן אמוץ להרצל חזנבלום עורך העיתון. העילה לסכסוך היתה שכתוב מאמר של בן אמוץ, ללא ידיעתו. במאמר נכללה ביקורת חריפה על חזנבלום בתגובה למאמר שפרסם האחרון ובו ביקר את בן אמוץ על מעורבותו הפוליטית בהפגנות השמאל. לאחר הורדתו ניסו הכותבים להוציאו באופן פרטי במשך מספר שבועות אך ללא הצלחה. בגלל חוק מנדטורי, המרשה להוציא גיליון אחד בלבד ללא רישיון, הוחלף שמו של העיתון הקיקיוני מדי שבוע והוצג כעיתון חדש עם שמות כמו 'צפורה נפש', 'פור הנפש' וכדומה). המוסף שב והופיע בשנות השבעים ב'ידיעות אחרונות', כאשר הביקורת של העיתונות הישראלית על הממסד נעשתה מובנה מאלה, ובתקופה זו גברה השפעתו.

בן-קונפורמיזם של 'בין השמשות' בעיתונות הכתובה

מלחמת ששת הימים החזירה את הפתוס המגויס לעיתונות הישראלית ואף העצימה אותו, לזמן מה. הכל שח שירי תהילה למנצחים, ורבים מהעיתונאים השתתפו בכתיבת אלבומי הניצחון. מלחמת ההתשה, שהחלה ב-1968, החזירה לעיתונות את ה'שיניים', אם כי במונחים של העיתונות היום מדובר עדיין ב'שיני חלב'. בספרי ההיסטוריה והסוציולוגיה מרבים להציג את מלחמת יום הכיפורים כקו פרשת המים ביחסה של החברה בישראל, ובכלל זה של התקשורת הישראלית, לאלטיה הפוליטית. אך במבט לאחור נראה שהתפנית לא היתה כה חדה ולמגמת הנון-קונפורמיזם האידיאולוגי שהתפתחה בעקבות משבר מלחמת יום הכיפורים, קדמה הכשרת לבבות שנעשתה בידי 'חתרנים' מתחומים שונים. אם לשאול דימוי מתחום הגיאולוגיה, אפשר לומר שלרעידת האדמה הגדולה של 1973 קדמה שורת זעזועים תת-קרקעיים קלים שלא הדליקו נרתי אדומה בסיסמוגרף התקשורת. הוכחות לכך בתחומים מגוונים - משפט, תיאטרון, ספרות ועוד - ינתנו בפרקים אחרים. כאן אתמקד בשדה התקשורת הכתובה בתקופת 'בין השמשות' של התרבות הישראלית.

מכתב השמיניות הראשון

במהלך מלחמת ההתשה (1968-1970) היתה העיתונות הישראלית בעיקרה של דבר מגויסת. עם זאת, אי פה אי שם החלו להתפרסם מאמרים שהגדירו את המלחמה כמיותרת וקראו ליזמת שלום ישראלית במסגרת החלטה 242 של האומות המאוחדות - החלטה שדגלה בעקרון החזרת השטחים שנכבשו ב-1967 תמורת שלום בטוח. זרם המאמרים שתקפו את הממסד גבר לאחר פרסום 'מכתב השמיניות' באפריל 1970. העילה הרשמית למכתב המחאה היתה סיחובה של ראש הממשלה גולדה מאיר להרשות לנשיא הקונגרס היהודי העולמי נחום גולדמן לבקר אצל נשיא מצרים גמאל עבד אל-נאצר. אולם למעשה הוא ביטא את מורת רוחם של בני טובים ממדינות הממשלה ואת תחושתם שהמלחמה הממושכת, התובעת קורבנות רבים, היא גם תולדה של אוזלת ידה וסרבנותה של ממשלת גולדה. על המכתב שיזם שמואל שם-טוב, בנו של השר ויקטור שם-טוב, איש מפ"ם, חתמו שבעים גימנזיסטים, ונאמר בו בין השאר: 'אחרי שהממשלה דחתה את הסיכוי לשלום על ידי דחיית נסיעתו של נחום גולדמן, איננו יודעים אם נהיה מסוגלים לבצע את המוטל עלינו בצבא, תחת הסיסמה "אין ברירה"'. הביקורת על מוסריות הכיבוש ובעיקר האיום המחוזז שלא לשרת בצה"ל - ערך שנחשב עד אז לטאבו מקודש - גרר סערת חחות בבתי הספר התיכוניים בכל הארץ והביא לזרם של מכתבי תמיכה ועידוד לראש הממשלה מתלמידי כיתה י"ב שעמדו לפני גיוס לצה"ל. מקצתם פורסמו בעיתונות. כך, למשל, כתבו תלמידי עירוני ג' בירושלים: 'אנו מאמינים באמונה שלימה כי כל אפשרות ריאלית לשלום נוצלה בעבר ועוד תנוצל בעתיד על ידי הממשלה'. תלמידי תיכון חדש כתבו: 'אנו מזעזעים מעצם כתיבת המכתב של שמטוב וחבריו. הקו הכללי של חב העיתונאים לא היה אוהד למכתב השמיניות, אך היו שגילו הבנה וראו בו סימן אזהרה. 'הארץ', למשל, כתב במאמר המערכת לאחר פרסום המכתב:

לא בלי תדהמה אפשר לקרוא את המכתב אל ראש הממשלה, אשר 70 מתלמידי כיתה י"ב שבתכונן, העומדים לפני התגייסותם לשירות צבאי סדיר, חתמו עליו. אין זה חשוב כי אחד היוזמים מזדמן להיות בנו של שר, ואין טעם לחקור כמה מהצעירים באים ממשפחות שהן מוגדרות מבחינה מפלגתית מסוימת. חותמי המכתב אינם מייצגים שנתון שלם, אך אין גם להשתכנע כאילו רק 70 צעירים אלה ואין זולתם שותף לדעות המובעות במכתב. הדעת נותנת כי הלכי רוח אלה הם נחלתם של חלק מהנוער המשכיל ועובדה זו מקנה חשיבות לתופעה [...] צריך להתייחס אל מכתב ה-70 כאל סימן אתרעה, המצביע על שלב ראשוני של חוסר אמון בכוונות הממשלה, ואין לפטור אותה מאחריות עליו.

ידיעות אחרונות נע שמאלה

כאמור, הקו הכללי של העיתונות אמנם היה פח-ממשלתי, אך בהדרגה החל השיח העיתונאי הפוליטי נע 'שמאלה' והעביר ביקורת הולכת וגוברת על מדיניות הממשלה. כך, למשל, כתב העיתונאי יואל מרקוס:

משהו לא נורמלי מתפתח בחיינו הציבוריים. זו הפעם הראשונה מאז מלחמת ששת הימים מתעוררים ספקות ביחס לדרכה של הממשלה. משאלים אחרונים מעידים שספקות אלה אינם נחלת קבוצות ספקנים מקצועיים מקרנות הרחובות דיזנגוף-פרישמן, אלא נחלת ציבור הרבה יותר רחב. משאל אחד הצביע על כך ששמונה מכל עשרה תושבים היו רוצים שהממשלה תיתפס לכל יוזמת שלום ערבית. [...] אין חולקים על כך שאנו חיים בתקופה בלתי רגילה. אך גם בתקופה בלתי רגילה מותר לעם בלתי רגיל שיהיו לו דעות מגוונות ואף סותרות על שאלות הנוגעות לעצם קיומו.

חשיבות מכרעת לתמורה זו היתה לייסוד מדור הטורים הפוליטיים ב'מוסף לשבת' של 'ידיעות אחרונות', ביזמת העורך דב יודקובסקי, שינחן בחושים

מחודדים לרוח הזמן. מדובר בשני עמודי האמצע שבהם הופיעו טורים של עמוס קין, חיים חפר, סילבי קשת, דן בן אמוץ, בועז עבון, זיוה יריב, דוד שחם ונתן ברון. הם היו למעשה חידוש והרחבת הטור 'ציפור הנפש' שהורד שנים מספר קודם לכן, בראשית 1965. כך, למשל, כתב עמוס קין לאחר נאום של מנחם בגין, שבו הבטיח לערוך חשבון עם מה שהוא כינה בשם 'הליגה האנטי-לאומית':

כאשר העם מחולק לישרי דרך ולבוגדים, אין ליסוד לאומי. כאשר מישהו מכריז שיש לנו בארץ 'ליגה אנטי-לאומית', נגמרה הליגה הלאומית. ומי שמעז להוציא חלק מ'העם הזה' אל מחוץ למחנה - עליו ועל ראשו האחריות לפירוד שהוא זורע.

חשבון הנפש של העיתונות בעקבות מלחמת יום הכיפורים

מלחמת יום הכיפורים הסתיימה בניצחון גדול לצה"ל, אך מתקפת הפתע הערבית, ההצלחות שנחלו צבאות מצרים וסוריה בראשית המלחמה, שהביאו לכניעת מוצבים ולנפילת רבים בשבי ולאיבוד השליטה על תעלת סואץ, ובעיקר המספר העצום של ההרוגים והפצועים - כל אלה קיבעו את המלחמה בתודעה הישראלית ככישלון חרוץ. תגובתה של התקשורת לטראומת יום הכיפורים היתה קשה ונתנה ביטוי לתסכולם ולזעמם של הלוחמים ושל הציבור הישראלי כולו. מיד אחרי המלחמה פתחו העיתונים כולם במסע של הלקאה עצמית וחשבון נפש מקצועי. הם האשימו את עצמם במה שהוגדר אז בפי כול ה'קונצפציה', כלומר, התפיסה שנשענה על ביטחון עצמי מופרז, שישארל חסינה מפני מתקפת פתע, וצה"ל הוא 'קבלן של הצלחות'. 'משהו בתוכי מת במלחמה הזאת', כתב צלם העיתונות הוותיק מיכה ברעם ב'ספר השנה של העיתונאים' תשל"ד, וביטא בכך את תחושתם של רבים מחבריו.

הביקורת העצמית של העיתונות התמקדה לא רק בסיקור שקדם למלחמה, אשר נכנע ברצון לצנזורה הצבאית ו'מעל' - על פי קודים מערביים - באמון שנתן בו הציבור, אלא גם באופן הסיקור בזמן המלחמה.

רבים מהעיתונאים חשו נבוכים ומרחמים לאחר המלחמה, כאזרחים בכלל וכעיתונאים בפרט, וזעמם על הממסד הפוליטי והצבאי, בעיקר על דובר צה"ל, שמנע פרסום כתבות רבות, היה גדול. 'אנחנו אשמים', כתב יגאל לב, 'אנחנו נתנו להם, למנהיגים, לפוליטיקאים להשתמש בנו'. תחושה זו הביאה לשינוי יסודי במערכת היחסים בין העיתונאים הוותיקים לממסד הפוליטי והצבאי. היא היתה הפחולוג למהפכת העיתונות שהתחוללה כעשור לאחר מכן, משום התפכחותו של הממסד העיתונאי ומשום שהיא הולידה דור חדש של עיתונאים, שטראומת המלחמה הזאת היתה עבורם חוויית בגרות מעצבת.

משבר האמון בין הממסד הפוליטי לעיתונות תורגם לחמש תמורות חשובות בשדה העיתונות בארץ שהוביל אותן דור העיתונאים החדש:

העיתונאים כמרחב להדלפות פוליטיות

התמורה הראשונה היתה עליית מדרגה בחשיפת מידע פוליטי באמצעות הדלפות ממשלתיות, שמספרן הלך וגבר בשנות השבעים, ובאמצעות עימות עם הצנזורה והתרת רסן הולכת וגדלה בדיווח על ענייני חוץ וביטחון אחת הדוגמאות הבולטות לעידן ההדלפות, שהחל באמצע שנות השבעים, היא ספרו של העיתונאי מתי גולן 'השיחות הסודיות של קיסינג'ר' (שוקן, 1975). הספר כולל ציטוטים מפרטיכלים סודיים של ישיבות הממשלה ומדיונים עם שר החוץ האמריקני הנרי קיסינג'ר בנושא המשא ומתן על הסכמי ההפדה במחצית הראשונה של 1974, והוא הביא את סופרו לעימות קשה עם הצנזורה.

ראוי לציין כי המאבק בצנזורה גבר, בין השאר בשל העלייה בפעילות העיתונאים הזרים בארץ, שהעזו להפר את ההסדרים המקובלים. ההדלפה היתה למקור מידע עיתונאי חשוב בישראל גם בהשפעת חשיפתה של פרשת ווטרגייט בארצות הברית ב-1974. העיתונאים בארץ למדו והפנימו את לקח הפרשה, שהחלה בתחקיר אמוץ של עיתונאי ה'ווישינגטון פוסט' בוב וודוורד וקרל ברנסטין והשאירה רושם בל יימחה על התקשורת ועל הפוליטיקה בכל ארצות המערב.

עיתונות חוקרת

חשיפת שיניה של העיתונות הישראלית לא הצטמצמה רק לתחום הפוליטי. סדרות מאמרים חושפניים על הפשע המאורגן בישראל, על התפשטות הסמים, על השחיתות בספורט ועל 'פסולי החיתון' הן דוגמאות לתחקירים עיתונאיים על פי המודל החדש, שזכו להד ציבורי נרחב. בד בבד התרחב גם מדורי הקולנוע של האזרח הקטן נגד הרשות ותרמו לתרבות ביקורת הממסד בעיתונות (הבולטים היו 'מה כאב' ב'ידיעות אחרונות' ו'טיפול מהיר' ב'מעריב').

דין כשק חבטות של העיתונות

התמורה השלישית בשדה העיתונות לאחר מלחמת יום הכיפורים היתה התפתחות מסע של דה-מיסטיפיקציה של המנהיגות הפוליטית הוותיקה. בעיתונות החל מעין מרי פובליציסטי כנגד האישים המרכזיים בתנועת העבודה, בעיקר ראש הממשלה גולדה מאיר ושר הביטחון משה דיין. הביקורת על דיין היתה ארסית והתמקדה לא רק על מחדליו כמציא ופוליטיקאי אלא גם בפגמיו המוסריים: בגידות בחיי הנישואים, גניבת עתיקות וכדומה. המוביל ומתן הטון בהתקפה על דיין, שהחלה למעשה עוד לפני המלחמה (בעיקר ב-1968 וב-1972), היה 'העולם הזה', שעורכו רתם למערכה את רוב מדורי העיתון כדי להבאיש את ריחו של שר הביטחון (ראו בשער 'החזית המשפחתית').

השחרת דמותו של דיין היתה אבן דרך חשובה בעמסום זוהרה של התרבות הציונית, מאחר שהוא גילם בעיני רבים מהישראלים את 'בר כוכב הציוני' – דמות כמעט אגדית בחייו, המבטאת את תמצית ה'ידישע-פיראטען', היהודי החדש: יליד הארץ, בנם של חלוצי העלייה השלישית ממקומי דגניה ונהלל, לוחם קשוח שנפצע בפעולה נועזת בסוריה, אדריכל פעולות התגמול, מצביא מבצע קדש ושר הביטחון המהולל במלחמת ששת הימים. האכזבה מדין בישרה את ראשית האכזבה מן ההבטחה הציונית; ההתפכחות מההערצה אליו בישרה את ראשית התפכחותה של העיתונות, ובעקבותיה של חלק ניכר מהציבור, מן החלום הציוני התמים. עד סוף שנות השבעים כבר איבד המיתוס הדייני את רוב זוהרו. גם מינוי המפתיע של דיין למשרת שר החוץ בממשלת בגין לא החייתה את הדימוי הישן, אולי קצת מיתנה את השלילה שנקשרה בדמותו אחרי מלחמת יום הכיפורים.

סאטירה צעירה ונשכנית של דור מלחמת יום כיפור

אחרי מלחמת יום הכיפורים השתכללה והתרחבה הסאטירה הפוליטית, ועלה בהתמדה סף הפרובוקציה, הלעג ועוצמת ההצלפה שלה. מאיצת השינוי היתה קבוצה קטנה של כותבים צעירים ומוכשרים שלמדו באותם ימים בבצלאל ובאוניברסיטה העברית בירושלים: חנוך מרמרי, קובי ניב, ב. מיכאל, אפרים סידון ודודו גבע. את צעדיה הראשונים עשתה החבורה עוד לפני פרוץ המלחמה – בתקופת מלחמת ההתשה – במדור הסאטירי 'נעיר בעיר', שהופיע בעיתון הסטודנטים הירושלמי 'פי האתון'. שם גובש הקו הנון-קונפורמיסטי והסרקסטי שיצין קבוצה מוכשרת זו של כותבים בכל דרכם בעיתונות, באמנות ובבידור, הנמשכת עד ימינו. המדור, שזכה לפופולריות בקרב קבוצה רחבה של סטודנטים, הוליד הצגת קברט סאטירי (בבמוי אריק קולניק), שרצה בקמפוס האוניברסיטה ובמועדונים קטנים ברחבי ירושלים. לאחר ש'העולם הזה' פירסם כתבה על הקברט הלא שגרתי הזה, הזמין אותם העורך אורי אבנרי לכתוב מדור סאטירי בעיתון. המדור, 'zoo הארץ', הופיע לראשונה ב-1 במרס 1973, וכלל קטע בשם 'לידתו של עיתון' שלעג לתרבות הנוסטלגיה הצבאית-ציונית ואפיין את רוח המדור כולו:

סתיו 1948, תל אביב, קפה פילץ. ישבנו כולנו סביב השולחן, עישנו 'מטוסיאן' והסתכלנו על המדינה המוקמת לנגד עינינו. פתאום אמר ד"ר מלכיאל זוארץ ז"ל: 'חברה, הגיע הזמן להקים עיתון משלנו'. 'עזוב עכשיו', ענינו. 'תן לראות קודם מי ינצח במלחמת העצמאות'. [...] קיץ 1962, תל קציר, מקלט. שחקנו שבץ נא עם שי ועם ניר, כשלתע הגיח מתעלת הקשר ד"ר מלכיאל זוארץ ז"ל ולחש מתנשף: 'חברים... עיתון משלנו... טוב למות בעד ארצנו...'. ונדם. 'זוארץ', אמרנו לו, 'אל תהיה ילד, הרי אתה בסך הכל פצוע קל'. [...] קיץ אלקטרוני, 1970, האגם המר, מעוז צור. אכלנו לוף ופלחי אשכוליות. לפתע נשמע קולו של ד"ר מלכיאל זוארץ ז"ל ברשת: 'נמר כאן זוארץ. האם עיתון? עבור'. לא ענינו. בסך הכל רצינו לחזור הביתה בשלום.

המדור הסאטירי 'zoo הארץ' זכה לפופולריות רבה בקרב קוראי העיתון הצעירים, במיוחד אחרי מלחמת יום הכיפורים. ב-1975 קובצו כתבותיו של המדור בספר 'Zoo? ארץ Zoo' (הוצאה מיוחדת. מהדורה מתוקנת התפרסמה ב-1982), שנעשה ספר פולחן.

כותבי 'zoo הארץ' העלו את הסאטירה הפוליטית בישראל למדרגה חדשה מבחינת איכות ותעוזה, כיוון שלא נרתעו מללגלג על קודשי הציונות, מעשה שנחשב באותם ימים לכפירה של ממש. למשל, במדור פורסמה 'מודעת אבל' עם הכיתוב 'בבני הארץ נוחם', ו'מודעות ברכה' בנוסח 'לגברת שושנה בן נוחים ברכות להולדת טען-קשר, אח למטק ולתותחן מאחלים החברה בגדוד'; 'לאסי זוארץ עם גיוסך, ירידה מהירה בסולם הפרופיל, מאחלים מלכיאל, מתוקה וז'טון'.

אנשי הקבוצה הוסיפו לייסר את המנהיגות הפוליטית בארץ בשוטים ועקרבים לשוניים וזואליים גם בשנות השמונים והתשעים בכתבות, הצגות, סדרות טלוויזיה וקומיקס. השפעתם המצטברת על האליטה הישראלית המשכילה היתה רבה מאוד משום שברבות הימים נעשו מעמדי התוך של העיתונות החילונית. חנוך מרמרי נמנה עם מייסדי המקומונים, והוא מכהן כבר מספר שנים כעורך 'הארץ'. ב. מיכאל ואפרים סידון כתבו יחד ולחוד עשרות הצגות בידור וסאטירה וסדרות טלוויזיה משעשעות והם נחשבים עד היום לכותבים שנים ומוכרים בתקשורת הישראלית. דודו גבע וקובי ניב הם אבות הקומיקס הישראלי. המוספים הסאטיריים 'דבר אחר', 'סימני נפט' ו'בדרך אל האושר', שהתפרסמו בשנות המשנים והתשעים ביומונים 'דבר', 'מעריב' ו'ידיעות אחרונות', הם במידה רבה בנים, נכדים ונינים של 'zoo הארץ'.

עמודי הפתחלנד

אחרי מלחמת יום הכיפורים גדל בתקשורת הישראלית גם נפח הפובליציסטיקה והבלטריסטיקה לצד הכרוניקה. בתוך כך גובשה רטוריקה ביקורתית ודעתנית יותר על תופעות במשטר, בחברה ובמינהל הציבורי ועל מדיניות החוץ והביטחון של הממשלה.

בתקופה זו נעשתה גם הקריקטורה הפוליטית חריפה יותר. התפתחותה של הקריקטורה הישראלית מחייבת מחקר נפרד ואין זה המקום לדון בה באריכות. אסתפק בציון העובדה כי מהתרשמות לא שיטתית נראה לי שחב הקריקטורות שהתפרסמו בשנות החמישים והשישים תקפו את האיבים החיצוניים של ישראל, ורק פה ושם הופיעו גם קריקטורות עם עקיצות כלפי הממסד הישראלי. רק אחרי מלחמת יום הכיפורים הפנתה הקריקטורה הפוליטית את חיצו הביקורת שלה למדיניות הממשלה. הקריקטוריסטים הבולטים היו קריאל גרדוש ('דוש') ויוסף בס 'מעריב'; פרץ וינריך ודריאן אדר 'בדבר'; שמואל כץ בעל המשמר; יעקב פרקש ('זאב') ו'הארץ'; ומיכאל חונ ('מייק') ב'ידיעות אחרונות'.

הביקורתיות הגוברת של העיתונות ונטייתה החדשה לראות את הקונפליקט הישראלי-ערבי מנקודת מבט שמאלנית יותר העלתה לא אחת את חמתם של הפוליטיקאים ושל קוראים רבים כאחד. במיוחד עורר תגובות נזעמות מדור הפובליציסטיקה בעמודים הפנימיים של 'המוסף לשבת' של 'ידיעות אחרונות', שהימין כינה אותו 'עמודי הפתחלנד'. המקבילה היונית של 'מעריב' היתה מאמרו השבועיים של האלוף במילואים מתי פלד והטור של יהונתן גפן 'הצד הרביעי של המטבע'.

תפקיד ביקורתי חשוב בעמודי הפתח של 'הגל החדש' היה לשני כותבי המקאמות השבועיות: דידי מנסוי וחיים חפר. שלא כטור השבועי של נתן אלתרמן משנות החמישים, שהצטיין בדרך כלל באוריינטציה פח-ממסדית, הטורים המפורזים של מנסוי וחפר היו בעלי אוריינטציה אנטי-ממסדית והצליפו בשלטון באיחוינה מושחזת.

יש הגורסים כי מתכונת חדשה זו של מקהלת מבקרים שנונה וארסית היא אחד הגורמים המרכזיים שהובילו למהפך בעיתונות הישראלית (הפרובוקציה היא, כידוע, מקדמת מכירות מוצלחת), שבו עד סוף שנות השבעים איבד 'מעריב' את בכורתו (במספר הקוראים) ל'ידיעות אחרונות' שהחל לצעוד לקראת היותו 'העיתון של המדינה'. 'מעריב', שלא כ'ידיעות אחרונות', הוסיף לדבוק בקו סולידי וממלכתי והתאפיין במינון נמוך למדי של פרובוקטיביות, עד שבשנות התשעים נכנע והחל לחקות את המתחרה. אולם בשנות השבעים נעשה גם הוא ביקורתי יותר כלפי הממסד הפוליטי והצבאי, קו שהתבטא בעיקר בכתבות ובמאמרים של כותבי שטח ופובליציסטים בני הדור הצעיר יותר.

הגל החדש' בעיתונות היומית

נציגים מובהקים של כותבי 'הגל החדש' הביקורתי בשנות השבעים ביומונים הגדולים היו שני עיתונאים צעירים, יהונתן גפן ב'מעריב' ואהרון בכר ב'ידיעות אחרונות'. לשניהם נודעה השפעה רבה על שינוי השיח העיתונאי ועל עיצוב השקפת הפוליטיקה-שמאלנית של הדור הצעיר המשכיל בארץ.

יהונתן גפן - צבר ועיתונאי מזן חדש

הצד הרביעי של המטבע הציפני. יהונתן גפן נולד במושב נהלל ב-1947. בן 11 החל לכתוב שירה כדי להתקרב לאמו, שהיתה בעלת נפש סוערת ורגישה ואהבה שירה. לדברי גפן, אביו היה איש צבא נוקשה והשניים היו רחוקים זה מזה. שיח הראשון התפרסם ב'קשת' בהיותו בן 14 וספר הביכורים שלו 'כמה מלים' (מחברות לספרות, 1967) יצא לאור בהיותו חייל בן 20. את ההקדמה לספר כתב נתן אלתרמן ובכך כמו נתן גושפנקא למשורר הצעיר. כבר בהיותו טיחן בצנחנים חווה את טעמה המר של המלחמה, כאשר השתתף ככוח מאסף בקרב הקשה ורב-הנפגעים בתל פאחר. לאחר שסיים קורס קצינים עבר לגולני ושירת כקצין מבצעים בבקעת הירדן. עם שחרורו מצה"ל החל לעבוד ככתב בעיתון 'במחנה'. זמן קצר לאחר מכן הבחין בכישרונו יצחק לבני וגייס אותו ל'דבר השבוע' - המגזין השבועי של 'דבר'. משה ז"ק ויוסף (טומי) לפיד עמדו גם כן על כישרונו הנדיר ככותב ושיכנעו אותו לעבור ל'מעריב', שהיה באותם ימים העיתון בעל התפוצה והתהודה הגדולים ביותר בארץ. לאחר תקופה קצרה כ'כתב שדה' (בימינו 'כתב שטח') הציע לו משה ז"ק לכתוב טור אישי שבועי ויעץ לו: 'תכתוב לצעירים. הם רוצים לשמוע מה אתה חושב, לא מה אתה חאה'.

גפן נענה לאתגר וב-1971 החל לפרסם טור אישי, 'הצד הרביעי של המטבע', במוסף 'סופשבוע' של 'מעריב'. הטור היה מיוחד במבנהו ובתוכנו: זו היתה הבמה האישית הראשונה בארץ שנכללה בה קולאז' של כתבות, של שירים והגיגים ושל ראיונות ששיקפו את דמותו של גפן, ובדיעבד גם את הקריירה המיוחדת שלו כיוצר מגוון ורב-תחומי. זו היתה עיתונות ניו ז'ורנליסטית במיטבה, והקוראים, בעיקר הצעירים, אהבו מאוד את התוצאה. סימן היכר נוסף של הטור, שבזכותו היה ייחודי ופורץ דרך בתקופתו, היה השפה. גפן כתב בשפה קריאה מאוד, דוגרית-צברית, בריתמוס פנימי המזכיר לעיתים את פזמוני הרוק של בוב דילן ושל לאונרד כהן, עם תבלון סרקסטי. לדברי גפן, מי שהשפיעו על כתיבתו היו דן בן אמוץ והעיתונאי האמריקני לפי ברוס.

נקודת המפנה האידיאולוגית בחייו של גפן, כמו בחייהם של רבים מבני דורו, היתה מלחמת יום הכיפורים. הוא התגייס לשירות מילואים והשתתף בחציית התעלה. במהלך המלחמה הוסיף לפרסם את הטור, תחת הכותרת 'הצד הרביעי של המלחמה', והיה אחד העיתונאים הראשונים, אם לא הראשון, שהתפכח מאשליית הכוח הישראלית (הוא הגדיר זאת כחיים 'בין החטא לעונש'), ואחד מחלוצי המחאה האנטי-ממסדית בעיתונות ובכלל. תפיסת העולם הפוליטית והחברתית של גפן, שבאה לידי ביטוי בטור, עוצבה לא רק בהשפעת בית גידולו הציפני הטיפוסי וטראומת המלחמה, אלא גם בהשפעת תרבות 'לידי הפרחים', שנחשף לה בבחירתו באמצעות ספרים, תקליטים וסרטים. שלוש ההשפעות הללו הולידו תפיסת עולם שהצטיינה בתערובת של ערכים ציוניים מסורתיים ושל ערכים ליברליים חדשים של חופש ואנטי-ממסדיות, ושיקפה מעין יחסי אהבה ודחייה, גאווה ובוז, כלפי החברה והתרבות הציפנית. שניות זו איפיינה, ועדיין מאפיינת, רבים מבני דורו של גפן: מצד אחד, קשר אמיץ ועמוק לארץ, לתושביה ולתרבותה; מצד אחר, כעס ותסכול מדברים רבים המאפיינים אותה ומתרחשים בה - 'סיר הלחץ' החברתי, המיליטריזם, הגסויות, היהירות, כהות החושים ביחס לערבים ולקבוצות מקופחות אחת בחברה, ועוד - שגם הם נובעים בסופו של דבר מהזדהות וממערבות חברתית עמוקה:

האנשים שאני אוהב פה הם המולדת שלי. [...] אהבת מולדת היא קודם כל אהבת האדם היושב בה. לכן - במדינות בהן נלחמים כדי להציל בני אדם, צומחות האהבה, החרות והתקווה, והיכן שנלחמים כדי להציל הרים ודגלים - שם צומחים הכוח המשחית, הפאשיזם, החזיריזם וחוסר הרגישות לחיי הזולת, שדרך אגב יכול להיות גם ערבי. בשום מקום לא כתוב שהמלה 'זולת' מתייחסת ליהודים בלבד. לכן - מי שמוכן להקריב את חייו למען חבריו, ולמרות מנהיגיו, הוא פטריוט אמיתי, אביר ומדיב, גיבור ישראל. [...] יש כאן אנשים כלבבי, נשים וגברים אותם אני אוהב בכל לבי. רשימה ארוכה של חברים שאיתם אפשר להעביר ערב פלוגה, בשלהי הקיץ הלוהט הזה, בארץ הנפלאה הזאת, סביב למדורה על שפת הים או בתוך אבטיח על העשב הצונן, ולשנוא ביחד את המדינה עד אור הבוקר, עד אחרי החגים.

גפן היה מחלוצי המנסחים של השקפת העולם השמאלנית בעיתונות היומית, ואחד הראשונים שהעזו לנגח במאמריהם מיתוסים ציוניים מושרשים. ב'מעריב', שהיה אז עיתון בעל נטייה ימנית (כמה מכותביו ועורכיו הבכירים, כגון האבות-המייסדים שלום חזנפלד, עזריאל קרליבך ואריה דיסנצ'ק, השתייכו למחנה הרוויזיוניסטי) וקהל קוראים בורגני, זה היה קול חריג, נועז ולא אחת עוכר שלווה. גפן קיבל מדי שבוע מאות מכתבים שנעו, כפי

שסיפר לימים, 'בין הצעות נישואים לאיום ברצח'. הניגוח שלו היה אפקטיבי מאוד, והשפיע בעיקר על הקוראים הצעירים. לימים כתב: 'התחלתי לכתוב שמאלה בעיתון ימני לאללה, והיתה לי משבצת אדומה, משבצת ברוחה של זה שכתב למערב בבית נגד אבא שלהם. [...] וההורים שגאו אותי, אבל הילד הקטן שלהם לקח אותי בלילה למיטה כמו את "פאני היל" והוא צחק וחשב: ההורים שלי שונאים אותך - ואני דווקא אוהב אותך'.

ההשפעה הרבה שהיתה לגפן על הדור הצעיר בן המעמד המשכיל נבעה בראש ובראשונה מן העובדה שהביקורת שלו נכתבה מתוך הזדהות עם החברה הישראלית ויחס של חיבה ולא מתוך בזו ויהירות, שבמקרים רבים יוצרים תגובת נגד שלילית. סיבה נוספת להשפעתו היא החן שאיפין את מאמריו, הנטייה שלו ללגלוג עצמי והעמדת עצמו בדמות האנטי-גיבור, שניטרלה במידה רבה את מבקרו.

גם הייחוס המשפחתי של גפן והביוגרפיה הצברית למהדרין שלו סייעו לאפקטיביות האנטי-מיתולוגית של מאמריו. בכלל, ביוגרפיה היא מרכיב התייחסות חשוב בעיני הקוראים הישראלים, ובפרט כשמדובר בביקורת על קודש הקודשים הישראלי. מאז ומעולם המוסכמה הישראלית היא ש'מותר לך לבקר אם אתה עצמך השתתפת', וגפן ענה למוסכמה הזאת. שמו הוא שם צברי טיפוסי, הוא נולד באחד מ'מקדשיה' המיתולוגיים של הצינות החלוציות (המושב נהלל), אביו שירת בצבא הקבע כקצין קרבי, דודו היה שר צבא ידוע (משה דיין), והוא עצמו שירת, כאמור, כחייל בצנחנים ובגולני ולחם במלחמת ששת הימים ובמלחמת יום הכיפורים. גם חזונו ומבטאו הם צבריים מאוד והולמים את הסטריאוטיפ של 'פה הבלורית והתואר'. לך מאמריו נתפסו לא כהבעת דעה חריגה של עיתונאי אלא כקול חדש ומקורי הדובר מלבם של הצעירים, הדור השני של ילדי הארץ, שהחל בשנות השבעים לגבש השקפת עולם חברתית עצמאית. הצלחתו 'לגיי'ר' בכתבותיו (ולמעשה גם בשיריו, פזמוניו, מופעיו ומחזותיו) את המסרים של השמאל האמריקני החדש ואת ערכי החירות והמתירנות של 'ילדי הפרחים', היתה גם היא חלק מסוד קסמו ככותב ויוצר. גפן, כמו דן בן אמוץ לפניו, ניחן בחיישנים רגישים מאוד לרוח הזמן וידע לדבר אל הנער 'בגובה העיניים', וכמו בן אמוץ הוא נעשה אחד המנסחים או לפחות המפיצים של הצבריות החדשה - שנצבעה אצלו בצבעים מערביים יותר.

יתרה מזו, כשרחם הגדול של גפן והאמביציה האישית שלו הובילו אותו לפעול בהצלחה רבה לא רק בשדה העיתונות אלא גם בתחום הספרות היפה (שירים וסיפורים), ספרות הילדים (שירים וסיפורים), מוזיקה (כתיבת מילים לפזמוני פופ ורוק, כתיבה, הנחיה והופעה בקברטים של רוק), תיאטרון וטלוויזיה. בכל אחד מהתחומים האלה הדגיש גפן את הקו האנטי-מיתולוגי והיה לאחד היוצרים החשובים והמשפיעים ביותר בעידן הפוסט-ציוני ולאחד מגיבורי החשובים ביותר.

אהרן בכר - עיתונות אנתרופולוגית

הנציג המובהק השני של כותבי 'הגל החדש' ועיתונאי שהשפעתו בשנות השבעים והשבעים היתה רבה היה כאמור אהרון (אהר'לה) בכר. בכר נולד בבולגריה ב-1942. בהיותו בן שבע עלה ארצה עם הוריו. הם קבעו את מושבם ביפו, שם התרכזו קהילה גדולה של עולי בולגריה. כבר בהיותו נער פיתח מודעות מעמדית עמוקה והירבה לקרוא. ארגון 'מפצן', שבו היה חבר זמן קצר, והקבוצה הרעיונית 'הפעולה השמית', שאל רעיונותיה נחשף בשלהי שנות החמישים, עיצבו את השקפת עולמו הסוציאליסטית החילונית-הומניסטית ואת נטייתו לתפיסה ביקורתית של החברה. את הסטאז' העיתונאי שלו עשה, כרבים מבני דורו, בשבועון 'העולם הזה', שם הושפע עמוקות מכתבתם ומאישיותם של אורי אבנרי, דן בן אמוץ ועמוס קינן. ב-1967 נקלט בכר ב'ידעות אחרונות' ומאז כתב מאמרים ורפורטז'ות במדורים שונים של העיתון, ובטור משלו, בקדחתנות ובהתמסרות טוטלית שהיו לשם דבר בברנז'ה העיתונאית. הוא ידוע כמי שהכתיר את עצמו בתואר 'אביר מסנת הכתיבה' - תואר שאכן הולם את חייו העיתונאיים האינטנסיביים.

בכר, כמו גפן, היה אחד העיתונאים הראשונים בארץ שכתב על פי דפוסים ניו ז'ורנליסטיים, וכמוהו התמזגו מקצועו, אישיותו, חזונו ואורח חייו הבהמיני והוא נעשה בהדרגה גיבור תרבות, מעין המינגוויי הישראלי.

בכתיבתו של בכר היו סממנים מובהקים של הז'אנר העיתונאי המהפכני שהתפתח דור אחד לפניו בארצות הברית והגיע לבשלות בתקופתו. שפתו היתה קומוניקטיבית מאוד והוא הצליח להגיע באמצעותה אל לבם של קוראים רבים מכל שדרות האוכלוסייה ומכל קצות הקשת הפוליטית.

'בכר הוא תמצית נוסחת הצלחה של העיתון הנפוץ במדינה', כתבה העיתונאית מירי פז אחרי מותו ב-1987. 'הוא המבטא המובהק ביותר של קונספציית עיתונות ושיווק שחוללה את המהפך הידוע של ידיעות אחרונות. היו יוש עיתונאים שונים, אנינים ורחבי דעת ממנו; אין עיתונאי קומוניקטיבי ממנו'.

כתבותיו של בכר, בדומה לאלה של יהונתן גפן, הצטיינן בקו ביקורתי דעתני שקבע רף חדש של התרסה כנגד הפוליטיקאים.

בכר, כגפן, היה גם מראשוני האינטלקטואלים הציפיים בעיתונות הממוסדת והצליף ללא רחם בתרבות המפא"יניקית המתנוונת, שאותה הכיר לפני ולפנים. גם הוא אימץ את הנימה הצחקנית-מריירה של מי שרומה כביכול בילדותו (על ידי התעמולה הציפית) ועבר תהליך של התפכחות. גם הוא אהב 'לכסח' בשבט לשוננו, לעתים באכזריות, את הממסד הוותיק והמרחב, ולשרטט את 'החלום הציפני ושבחו'. אולם שלא כגפן, הוא לא היה מבקר שצמח מתוך המשפחה הצברית האשכנזית, ואף שנמנה עם מי שמירי פז מכנה 'רב-טוראים בכירים בעיתונות העברית' (בדומה לאמנון אברמוביץ', נחום ברנע ואמנון דנקנר), 'תמיד עמד על מפתנה של אותה משפחה וצפה הליכותיה מעמדת המתבונן הזר. התצפית המבודדת העניקה עצמה לכתיבתו שהיתה במיטבה'. בכר 'מעולם לא התכחש לזרותו', כתבה מירי פז. 'להפך, לעתים קרובות התנאה בה ונשא אותה בגאווה כמין עדי יקר ערך. גם בנקודה זו השיקה הביוגרפיה הפרטית לאינטרס השיווקי. לא היה תכשיט הולם ממנה ל"עיתון של המדינה". לא אחת כתב על מה שעוללו לו שמו, מוצאו הבולגרי ובית גידולו היפוואי'.

בכר היה למעשה אחד הראשונים בז'אנר האנטי-מיתולוגי של 'נפגעי הציונות', שהתפתח מאוד בשנות התשעים (על סוגיה זו ראו גם להלן). ככלל, החותם האישי, האינטימי, של הכתבה, שגם הוא מסימני הניו ז'ורנליזם, איפיון מאוד את כתיבתו של בכר והצמיח חיקויים לחב. כאשר חזר לימים לבלגריה, לביקור אישי, דיווחו משם היה תערובת של סיקור אובייקטיבי ויומן אישי חושפני, עם גילויים ביוגרפיים. העובדה שהוא עצמו צמח באותם 'גטאות אתניים' של 'ישראל השנייה' שחיה בשולי הממלכה המפא"ניקית (קייב, מושב, שכונת ותיקות וכו'), היתה מבחינתו יתרון גדול והעניקה לכתיבתו ערך מוסף. הכתיבה על 'האדם הפשוט' בסגנון קולח ונגיש נולדה אצל בכר גם מן האוריינטציה ההומניסטית שאיפיינה אותו ועוררה בו בזכר כל מה שעוטה מסכה ופזזה ולאלה הלוקים בהתנשאות ובסנטיזם.

העובדה שהיה לו ערוץ פתוח לעמך יצרה אצל בכר חיישנים רגישים יותר משל עיתונאים אחרים. למשל, הוא היה בין הראשונים שכתב באהדה על זעקת 'הפנתרים השחורים' והראשון שהבין כי זמרי הקסטות המזרחיים מבטאים תופעה ישראלית אותנטית של קיפוח ופיסור. הוא קרא לא אחת לתת לגיטימציה ערכית ממסדית לתרבות המזרחית ובכך הקדים את זמנו.

"העמך" כגיבור תרבות ומושא עיתונאי

אחד הז'אנרים החשובים שהתפתחו בשנות השבעים היה כתיבה על האדם העממי מנקודת מבט של 'תצפיתן משתתף', כלומר סיפורי חיים וצבע על המתרחש ברחוב. אבות הז'אנר הזה בעיתונות הישראלית היו אפרים קישון, עמוס קין, נתן זונביץ', דן בן אמוץ, ובעיקר מנחם תלמי. כבר בשנות השישים פירסם תלמי מפעם לפעם ב'מעריב' כתבות על דמויות ציוריות מיפו, בסגנון 'ברנשים וחתיכות' של העיתונאי הניו יורקי האגדי דייוויד ראניון. בשנות השבעים החלו הכתבות להתפרסם דרך קבע במוסף 'סופשבוע' בטור 'תמונות יפואיות'. תלמי אסף את הסיפורים ביופ, בנמל אשדוד, בנמל חיפה, בחוף שמן ובמקומות נוספים והליבש אותם על גיבורי כתבותיו לאחר עיצוב ספרותי. כתיבתו האתנוגרפית העסיסית היתה אז בבחינת נוה מרענן במדבר השחון של הז'ורנליסטיקה הישראלית. אלפי קוראים התמכרו לדמויות שובות הלב של סלמון הגדול, ברכה אמבולנס, ג'מילי, חצ'ורה הזקנה, מתוקה, פלוריקה החמנייה, לונה, מוריס היפה, חתוקה, מלאך המוות וג'נטילה הגיבורה. סיפוריו הציוריים של תלמי היו למעשה ז'אנר חדשני שתיאר טיפוסים אותנטיים בחצר האחורית של החברה הישראלית, אשר לימים כונתה 'ישראל השנייה'. תלמי הביא את שפת השוק - ריחותיה, צבעיה, העגה וההומור הסוגניים שלה - אשר בשנות השמונים והתשעים שינתה גוון ונעשתה נאיבית פחות, שולית פחות בתרבות הישראלית, ופוליטית ותוקפנית יותר.

שלא כמנחם תלמי, בכר ויתר על הדגש הסיפורי-בדיוני, הגוזמאי בעליל, ויחדד את הממד הפוליטי, כלומר, הביא לקוראים את דעתו של 'האישי הפשוט' (אמנם שלא בלשון המקור כתלמי ובן אמוץ), אפרופו עניינים אקטואליים. זו היתה גם אחת הסיבות לפופולריות ולחשיבות הפוליטית של כתבותיו. הרעיון מאחורי הז'אנר הזה שטיפח בכר, שהוא אחד מיסודות תפיסת העולם הניו ז'ורנליסטית, הוא ש'האדם ברחוב' אינו אך ורק בגדר קוריוז ואנתרופולוגי, אלא הוא התברך בחוכמת חיים אותנטית הראויה לכבוד ולתשומת לב. 'אדם' זה מעניין במיוחד במדינת ישראל, משום שמאז עליית הליכוד לשלטון הוא נעשה 'מכתיר מלכים' בפוליטיקה הישראלית ולפיכך גם כל המפלגות וכלי התקשורת מחזרים אחריו.

המהפכה של דב יודקובסקי ומשה ורדי בידיעות אחרונות

העיתונות הישראלית עברה תהליך של שינוי הדרגתי מהרגע שהגיחה לאוויר העולם, וכמה מסימני השינוי הזה תוארו לעיל. אולם מסוף שנות השבעים ואילך נעשה השינוי מהיר ודרסטי. המהפך הפוליטי ב-1977, שאחריו נעשה משחק הכוחות בחברה הישראלית דרמטי וטעון; תהליך הקפיטליזציה של ישראל שהביא לגל צרכנות, להיפתחות הולכת וגוברת כלפי חוץ ולתחרות אכזרית בין גופי התקשורת; התפתחות הטכנולוגיה הדיגיטלית וחדירתן של נרמות חשיבה פוסט-מודרניות - כל אלה שינו את כללי המשחק לא רק בתוך תעשיית העיתונות אלא גם בין המוסד התקשורתי למוסדות אחרים בחברה הישראלית, ובעיקר בינה לבין הממסד הפוליטי.

כבר בראשית העשור של שנות השבעים הסתמנה מגמת גידול בקריאת היומנים, ובעיקר בתפוצה של 'ידיעות אחרונות'. זו היתה בין השאר תוצאה של מסע שיווק נרחב שיזם דב יודקובסקי להפצת העיתון ברחבי הארץ. אולם המגמה צברה תנופה משמעותית רק לאחר המהפך הפוליטי ב-1977, כאשר 'ידיעות אחרונות', בהנהגת העורכים דב יודקובסקי ומחילופי משה ורדי, זיהו את המגמות החדשות בתקשורת העולמית והחלו לשנות את הפורמט השמרני של העיתון לפורמט חדש, עממי ובידורי יותר על פי המודלים של הטבלואידים האמריקניים. הפורמט החדש כלל ידיעות מתומצותות, פסקאות קצרות ומשפטים קצרים וקליטים שאיפשרו לקורא 'לעכל' את המידע במהירות מרבית, סגנון לשוני קליל ופיגורטיבי יותר הקרוב לשפה המדוברת, ועריכה סוגנית ותוססת המתאימה לאוכלוסייה מגוונת. לימים הסביר זאת יודקובסקי בראיון עמו:

הכוונה היתה להעלות את התפוצה, אבל לא באמצעות ריחוד החומר אלא להיפך. אתה צריך לכתוב סיפור כך שלקורא תהיה הרגשה שהוא חאה את הדברים. הקורא חייב לקבל את ההרגשה שגם הוא היה שם. אם אתה כותב שמישהו אמר משהו, אז אם יש אפשרות, תכתוב גם איך הוא נראה. אם הוא מרוגז או שקט, מה שפת הגוף שלו, כי גם כל זה חשוב. חייבים גם לדייק בפרטים. אל תגיד שהוא היה לבוש כך וכך, אם אתה לא בטוח איך בדיוק הוא היה לבוש. צריך לתת את החומר כך שכולם יבינו את זה. למשל, בכלכלה משתמשים במילים מקצועיות ומיד שלושת רבעי מהציבור לא מבינים מה חוצים מהם. החוכמה היא לעשות את זה בצורה מוחשית.

זאת ועוד: בידיעות אחרונות גדל נפח החומר המצולם, מספר מדורים, העיתון חולק לקונטרסים נושאים שהודקו בסיכות, שנתנו לקורא תחושה שהוא מקבל כמה מוצרים באותו מחיר. מוספים אלו, שהחשוב בהם היה 'זמנים מודרניים' (החל להופיע ב-1980), היו בבחינת חידוש מרענן, בעיקר בתחום תרבות הפנאי: בידור, משפחה, צעירים, דור, צרכנות, אופנה, תיירות, רכילות, ועוד. כמו כן הורחב מוסף סוף השבוע, בגלגולו הראשון

'מים ולילות', שאחר כך חולק ל-7 ימים, '7 לילות' וערצים'. מוסף '7 ימים' נחשב היום לסמל המסחרי של העיתון ולחלק הפופולרי ביותר שלו. גם הסיקור הנרחב יותר שניתן ב'ידיעות אחרונות' לפריפריה הישראלית (עיירות הפיתוח) ולספורט היה בבחינת חידוש וסייע לתפוצה הגדלה של העיתון. 'מעריב', בהנהגת העורך הראשי שלום חזנפלד ומחליפו בראשית שנות השמונים שמואל שניצר, ניסה שלא לפגור אחרי 'ידיעות אחרונות'. ערכיו השתדלו לשוות גם לו צביון עממי, מושך ופופולרי יותר, למשל באמצעות גישה חדשה לסיקור פלילים או הוצאת המוסף 'הוא' אך השינויים היו מהוססים ולא מנעו את ניצחון המוחץ של 'ידיעות אחרונות'. כספי ולימור ניתחו את הסיבות להפסד של 'מעריב':

בעוד ש'מעריב' שאף להמשיך ולהיות עיתון סולידר, מעין 'לה-מונד' של ישראל, שקדו מתחריו לפתח ולטפח אב-טיפוס של עיתון עממי לשכבות הרחבות, בעל סממנים המזוהים כ'עיתונות צהובה', אך לא דווקא 'עיתון צהוב' כמקובל במדינות המערב. [...] יתר על כן, אוריינטציה הרווח, שהיתה דומיננטית ב'ידיעות אחרונות', הניעה את בעלי העיתון ועורכיו לעצב עיתון פולרליסטי, המקרין פתיחות. [...] בהיות 'מעריב', על פי תפישתו וגם על פי מגילת היסוד שלו, 'עיתון ציוני', לא היה מקום להתיר בו ביטוי לדעות החורגות מהקונצנזוס, כפי שערכי 'מעריב' פירשוהו. לא מן הנמנע, כי העובדה שבעלי השליטה ב'מעריב' היו גם העורכים והעיתונאים הבכירים בו היתה להם בסופו של דבר להעץ, משום שאת 'זכות הבעת הדעה' הם שמהו, בעיקר, לעצמם. בעלי 'ידיעות אחרונות', לעומתם, לא היו מושכי עט ובמקום לכבוש לעצמם נתחי נייר, כדי להביע דעות ועמדות אישיות, הם העדיפו לפתוח את עמודי העיתון לכותבים רבים, מתוך סגל העיתון ומחוצה לו - פובליציסטים, פוליטיקאים, בעלי טורים וכיו"ב - כדי לאפשר ביטוי של עמדות מגוונות, כולל חריגות וקיצוניות לעתים.

חשוב להדגיש כי ניצחון של 'ידיעות אחרונות' על 'מעריב' נבע כמובן לא רק מהתפתחויות בתוך העיתונים, אלא גם משינויים תרבותיים ודמוגרפיים שהתחוללו בארץ באותה תקופה, שהובילו בסופו של דבר למהפך הפוליטי ב-1977. ניצחון של 'ידיעות אחרונות', כתב שמואל ליימן-וילציג, 'היה תופעת לוואי לשאר המגמות המהפכניות שהתחוללו באותה תקופה. הניצחון לא רק שיקף את - ובמידה צנועה אף השפיע על - עליית 'ישראל השנייה', אלא בעיקר ניזון ממנה. מעריב אף פעם לא זנח את המדינה כפי שהוא הכירה; הוא פשוט לא הבין שאין זו אותה מדינה'.

אמנם העיתונים הגדולים, שרוב הקוראים בארץ נחשפו להם, משקפים את התמורות בעולם העיתונות, מקובל על רוב חוקרי התקשורת בארץ כי את הגורמים לשינוי פניה של העיתונות הישראלית יש לחפש דווקא בפריפריה העיתונאית. גם במהפכת העיתונות בארץ - כמו במהפכת אחרת בתולדות האנושות - המהפכנים ששינו בסופו של דבר את המבנה כולו הגיעו בעיקר מן השוליים. תהליך זה החל בשלהי שנות השבעים.

הירחון מוניטין - כסדת הניו ג'ורנליזם העברי

הרקע להופעת הירחון

התחנה הראשונה בדרכה של מהפכת העיתונות הכתובה בישראל היתה הופעתו של ירחון הכרזו הראשון במדינה, 'מוניטין', בחודש אוגוסט 1978. 'מוניטין' צמח על רקע משבר מלחמת יום הכיפורים, שהסיט את נקודת ההסתכלות של האינטליגנציה הישראלית מן המדינה אל היחיד וחייד את האוריינטציה הביקורתית כלפי הממסד. סיבה אחרת להופעתו היא השינויים שחלו באותה עת בעולם המו"לות והעיתונות. במחצית שנות השבעים החלו יוצאים בזה אחר זה עשרות מגזינים חדשים, רובם ירחונים מתמחים בנושאי כלכלה וכספים, בריאות, אופנה, ספורט, תעופה, חברה, עיצוב ועוד, שרובם לא האריכו ימים. צמיחת מגזיני הכרזו היתה במידה רבה פועל יוצא של חידושים טכנולוגיים בתחום העיתונות, בראש ובראשונה ראשיתה של מערכת מחשוב הדפוס וההזלה המשמעותית של עלות מוצרי הדפוס, שאיפשר ליזמים קטנים לחדור לתחום.

החותרים של אדם ברוך

את 'מוניטין' הקימה קבוצת אנשי עסקים תל אביבים - מיכאל אלבין, חיים בראון, דוד מושביץ, שוקי בן פורת, רפי וטדי שאול ואחרים. הרוח החיה ועורכו הראשון של הירחון היה אדם ברוך, שהשפעתו על העיתונות. ברוך נולד ב-1945, בשם ברוך רזנבלום, למשפחה רבנית-ציונית בירושלים. את חינתו רכש במערכת החינוך הדתית-ממלכתית, ובכלל זה במדרשת נעם היוקרתית בפרדס חנה. ב-1968, בהיותו בן 23, ושנה לאחר שסיים את לימודי המשפטים בעתודה האקדמית של צה"ל, גילה אותו בנימין תמוז, עורך המדור 'ספרות ותרבות' של 'הארץ', ופירסם במוסף סיפורים קצרים ועשרות ביקורות אמנות וספרים פרי עטו של ברוך.

ב-1970 הצטרף ברוך ל'ידיעות אחרונות' והחל לפרסם סיפורים קצרים בטור אישי בשם 'קשר עין' במוסף '7 ימים'. העין הסוציולוגית החדה וכישרון הכתיבה הלא שגרתי שלו קנו לו מעריצים רבים ועד מהרה הוא היה לעיתונאי בעל שם. ב-1975, לאחר שהייה של שנתיים בארצות הברית, שם עבד כעורך דין ועיתונאי, ייסד ברוך את כתב העת האוונגרדי לתרבות ואמנות 'מושג', הנחשב בעיני רבים לציין דרך חשוב בתולדות האמנות הישראלית. בשנים 1977-1982 פירסם ברוך טור שבועי של ביקורת אמנות במדור 'תרבות ספרות אמנות' במוסף לשבת של 'ידיעות אחרונות'. הטור השתרע על פני עמוד שלם - תופעה חריגה שלא חזרה מאז בשום עיתון ישראלי (דומה שהחדד-פעמיות הזאת אומרת משהו על רגישות הנמוכה של החברה הישראלית לאמנות). לכל אורך הקריירה שלו שילב ברוך בין אהבתו לאמנות לאהבתו לכתיבה. הוא היה האוצר של תערוכות רבות, ובכללן הבית הישראלי בביאנלה של ונציה, פירסם מאמרי ביקורת רבים על יצירות אמנות, ומכהן כנשיא בית הספר לאמנות חזותית 'קמרה אובסקורה' מאז שנת 1996 וכאוצר העיר תל אביב מאז 2001. אהבת האמנות והרגישות האסתטית שלו ניכרות גם במלאכת הכתיבה והעריכה שלו.

מקורות ההשפעה של אדם ברוך ככותב היו ספרות המקורות היהודית, נתן ילין מור, עמוס קינן, ז'אנר הסיפור הקצר האמריקני פוסט-מודרניסטי

ועיתונות הניו ז'ורנליזם המערבית - 'אסקווייר', 'ניו יורק מגזין', 'חלינג סטון' וכוצא באלה. סיפורי הקצרים הם קולאז' של ספרות ועיתונאות, עיוב בין עבר להווה, דמיון ומציאות, שהם מסימני הכתיבה בעיתונות המערבית במחצית השנייה של המאה העשרים.

סגנון הכתיבה העיתונאי שפיתח ברוך בכתבותיו, שהשתקף גם במאמרים שערך, היו חדשניים ופורצי דרך לזמנו: שפה רזה, תמציתית ומלוטשת, מעין עברית-אמריקנית שהוכנסה לקפסולה, עמוסת מטפורות ואסוציאציות, מתחכמת ובה בעת נגישה ונוחה לעיכול לציבור קוראים רחב. היא היתה טעונה בסמלי סטטוס אינטלקטואליים מערביים, כמו סקרנות, פתיחות, ידע פסיכולוגי, דעתנות ובקיאיות אנתרופולוגית בשדה הנחקר, בדרך כלל שדה הנטוע בנוף הזהויות, המצוקות והמתחים הישראלי. לימים הגדיר חן מיברג את לשונו של ברוך כ'נעה בבית אחת מהנרמטיבי לתיאור. שפה שבנתה יחס מדויק בין פני השטח לעומק. שפה הפונה לעם הארץ ולבני המעלה באותו תחביר. [...] מלים שנעו באחת משפע לרזון, מפרט לכלל, מ'סיפור' ל'הלכה', מנקודתי לפנורמי, ממקור לציטוט'.

מעניין וככל הנראה לא מקרי הוא שברוך, כמו המהפכנים הראשונים של העיתונות הכתובה - אורי אבנרי ודן בן אמוץ - לא נולד ב'אצולת החאקי' הישראלית (בעיקר יוצאי המסגרות הסוציאליזטריות של תנועת העבודה) אלא הגיע אל העיתונות מבחוץ. גם הוא, בדומה לאבנרי ולבן אמוץ, 'המציא את עצמו' ואימץ זהות חדשה, צברית וחילונית, שתבלנה בתבלינים מיובאים מן המערב, בעיקר לאחר שהייה בחו"ל. בו, כמו בהם, היה מיזוג והשלמה בין אישיות למשלח ידו העיתונאי; דמותו הציבורית תאמה בסימניה את כתיבתו. רוחב ההשכלה, המבט הסמכותי החודר, הפנים הנאות והמבט החודר, הקשר המיוחד עם נשים, הספק דתיות ספק חילונית שלו, קסקט הסוורים השחור שלא מש מראשו, הזקן המוקפד, מכנסי הג'ינס וחולצת הג'ינס, ההחלפה הלא שגרתית של השם הפרטי בשם המשפחה, השתיקה והמסתורין שנעטף בהן כלפי חוץ, החריצות הרבה וההקפדה על כל פרט ופרט בעיתון - בזכותם הוא היה עם הזמן ליותר מעיתונאי, למונת תרבות. ועד דבר היה משותף לשלושה אלה, שהשפעתם על התרבות הישראלית היתה כה ניכרת: הלימינליות, כלומר, עבדת היותם רגל פה רגל שם בתרבות הישראלית - 'מהגרים תרבותיים' שנאלצו לפלס דרכם למעוזי האליטה הישראלית. בזכות התכונה הזאת הם היו כבולים פחות למוסכמות והיא איפשרה להם להוביל מהפכה במילייה שפעלו בו.

החידושים של מוניטין

'מוניטין' בעריכתו של אדם ברוך היה מהפכני בראש ובראשונה בזכות הפורמט המהודר שלו, נייר הכחמו, האיורים המרהיבים, בעיקר אלה של אורי הופמקלר, והעיצוב הגרפי המתקדם, שהיו בבחינת חידוש בנוף העיתונות. גם בתחום הצילום החדשותי והאמנותי היה 'מוניטין' חדשן. עד הופעתו כמעט לא התפרסמו תמונות צבע בעיתונות הישראלית, להוציא את הירחון 'לאשה' והשבועון 'את'. הופעתו היתה נקודת מפנה גם בתחום הפרסום. הפרסומות היו צבעוניות, גדולות ומתוחכמות, ונעשו על פי מיטב טכנולוגיות הצילום, העיצוב וה'קופירייטינג' המערביים.

אפשר שאין זה מקרה שבשנה שנסד 'מוניטין' נוסד גם בית הספר לצילום 'קמרה אובסקורה' ונפתחה 'הגלריה הלבנה' בתל אביב שהציגה צילום אמנותי. בעקבותיה נפתחו בשנות השמונים גלריות נוספות לצילום והתחום נעשה חלק בלתי נפרד מהאמנות הפלסטית בארץ. אדם ברוך היטיב להבין את כוחו האסתטי והפוליטי של המדיום הצילומי והחל להשתמש בו כבר בכתב העת לאמנות 'מושג'. 'הצילום הוא "הנוכל הגדול של התרבות"', כתב לימים, 'הוא משנה "קוד" במהירות ובתכיפות. הוא מזמין פרשנויות המתכחשות לכוננות המקור. הוא משרתם של אדונים שונים'. מיכה קירשנר היה מצלמי המערכת הראשונים של 'מוניטין' ותקופה מסיימת היה צלם הבית של העיתון. חן מיברג, מחליפו של ברוך על כסא העורך, אהב את צילומיו של קירשנר והם היו - בעיקר הדיוקנאות - לחלק מן המותג 'מוניטין'.

רמת הכתיבה - הן מבחינת הניסוח הן מבחינת העמקות - היתה אף היא מסימני ההיכר החדשניים של הירחון. היא היתה גבוהה מהמקובל בעיתונות הפופולרית, אך נזהרה מללקות בהמשגת היתר של הכתיבה האקדמית או בכבדות היתר של כתיב העת העיוניים ושל העיתונות הציונית בראשית דרכה. הסרקזם והכתיבה המשועשעת, בעיקר בכתבות שעסקו בפוליטיקה ובפוליטיקאים, היו חלק בלתי נפרד ממאפייני השפה ה'מוניטנית'. להלן דוגמה מכתבה של ניבה לניר-פלבסקי שסיקרה את תעמולת הבחירות בשנת 1981:

אף על פי שאין הוא יחיד, אחד ההבדלים היותר בולטים בין מטה הבחירות של המערך לזה של תל"ם, קשור במלונאות דווקא. גם בימיו הטובים לא זכה מלון 'דבורה' (מיל. משכן מטה המערך, 'מגדל בבל' כפי שהוא מכונה פה ושם) לסיווג כוכבי לו זכה מלון 'היאט', בו שוכן מטה תל"ם. יש מוסיקת רקע, שטיחים מקיר לקיר. אם ירצה השם תיפתח במלון 'היאט' גם מספרה. לפי שעה, במקום המיועד לכך, מתנהלות אי-אלה ישיבות של אנשי דין. בין הברזים הפקוקים תלו פלקטים של דיין נגה, או מהורהר. לצידו תלו את ההשראה: דוד בן גוריון. תנוחת הידיים של שניהם - איך זה קורה - אותה תנוחה ממש. הפוזה הזו ידועה גם מעבדת הכפיים של שמעון פרס. למה לא תליתם גם אותו, אני שואלת שם את אחת הבחורות הנמרצות. היא מחייכת אלי בחוסר ביטחון אופייני. אני מניחה שבאותו רגע היא שואלת עצמה, הלם היא או לצרם.

גם התוכן של 'מוניטין' היה חדשני. נושאי הכתבות דמו לנושאים שאיפיינו את המגזינים העירוניים שהופיעו בשנות השבעים במטרופולינים של אירופה וארצות הברית - כתיב עת ששיקפו והמריצו את התפתחות סגנון החיים והשקפת העולם היאפית. 'מוניטין' התמקד בסיקור מגמות בתחומי האמנות בארץ ובעולם (כתבות מעמיקות על חידושים בקולנוע, בתיאטרון, באמנות הפלסטית, בספרות, במוזיקה קלאסית ובפופ, ובמחול); במגמות כלכליות (בעיקר בעולם העסקים ובבורסה); בתופעות חברתיות ותרבותיות מעניינות על פני הגלובוס (חברת אידיאליסטים בפריז, מועדון של מין אנונימי בניו יורק) ובתרבות הפנאי של השכבה הישראלית המתעשרת (אופנה, עיצוב, בריאות, תירות, אוכל, דיור וכד'). כל אלה באו להעניק לקורא לא רק חווית קריאה ייחודית אלא גם סמל סטטוס סמוי - להפוך אותו ל'איש העולם': אדם מעודכן, משכיל, אינן טעם, מתוחכם ומסוגן. 'מוניטין' העמיד את כותביו במרכז הבמה. בעמוד הפתיחה הופיעו תצלומי הכותבים - רובם מהטובים בעיתונות באותם ימים - והתקציר של כתבתם. חכם 'בשלו' - לעתים בניסיון לגבש צורת ביטוי חדשה - כתבות צבע דעתניות בעלות אופי ספרותי ופסיכולוגי. העיתון פירסם גם תרגום של כתבות שפורסמו בשבועונים אמריקניים ואירופיים, בהם 'ניו יורקר', 'אסקווייר' ו'שטרן', ואלה העמידו מודל של כתיבה עיתונאית עבור כותבים ישראלים.

גולת הכותרת של 'מוניטין' היתה ראיונות וכתבות תחקיר שבהם נחשפו שחיתויות ומחדלים של הממסד מכל קצות הקשת הפוליטית. כבר בגיליון הראשון פורסם ראיון שערך יעקב אגמון עם שמואל גון (גורדיש), ובו תקף האלוף במילואים את ועדת אגרנט על החלטתה להשעותו. הראיון היכה גלים ותרם לתפוצתו המהירה של הירחון. דוגמאות לכתבות תחקיר מעין אלה הן הכתבה של גיל סדן על עושק קרקעות הבדווים על ידי הממשל הישראלי (גיליון יוני 1979), הכתבה של שמעון שיפר על פרשת 'המגדלים' הפורחים' או 'ישוב הרפאים' הפיקטיביים שהקימו משה דיין ואריק שרון בסיני בדצמבר 1978 (גיליון דצמבר 1980), והכתבה של משה ליכטמן על 'זיפים וזיפנים של הרשומים בפנקס הבחורים על ידי המשמרת הצעירה של "העבודה"' (גיליון אוגוסט 1981).

'מוניטין' הירבה לעקוץ את 'החברה הטובה'. הוא גם חשף את הממסד הפוליטי והצבאי (לתהודה גדולה במיוחד זכו הראיונות עם השרים גד יעקובי ואריאל שרון ועם האלופים אברהם-ברן אדן ושמואל גון), והעמיד את השוליים התרבותיים בישראל באור הזרקורים מנקודת מבט אנתרופולוגית. ב'מוניטין' גם פורסם הסקר הפוליטי הראשון, של אליהו חסין ומוני צמח, כלי סטטיסטי שיהפוך לימים לכלי עיתונאי ראשון במעלה.

רון מיברג נוטל את שרביט העורך ומחזק את הממד היאפי

בנובמבר 1982, לאחר 50 גיליונות, העביר אדם ברוך את שרביט העריכה של 'מוניטין' לרון מיברג (על חשיבותו של מיברג ככותב, ראו להלן בשער 'החזית הפסיכולוגית'). מיברג, תלמידו הנאמן של ברוך, הוסיף לשלכל את הקו הניו ז'ורנליסטי-יאפי של הירחון וחיזק את הדגש האנטי-מיתולוגי שלו, עד שפרש ב-1987.

'מוניטין' אמנם יצא לאור תקופה ארוכה בהשוואה למגזינים ישראליים אחרים (1978-1994), אך קצרה בהשוואה ליומונים הגדולים. גם מספר הקוראים שנחשפו לו היה מועט יחסית. בשיאו היתה תפוצתו 26,000 גיליונות, אמנם מספר חסר תקדים בתולדות כתבי העת בישראל עד אותם ימים, אך זניח למדי ביחס לכלל אוכלוסיית הקוראים בארץ. עם זאת, להערכת רבים היתה השפעתו של 'מוניטין' עצמה, בעיקר משום שקראו אותו רוב מקבלי החלטות בברנז'ה התקשורתית. 'מוניטין', שלא כעיתוני שוליים אחרים שהופיעו באותה תקופה ושרדו זמן קצר ממנו, היה למעשה מעין סדנה עיתונאית שלמדו בה 'המהפכנים החדשים' של התקשורת הישראלית. בסדנה זו פותחה האידיאולוגיה התקשורתית המהפכנית (במונחים של מדינת ישראל), שעיקרה יצירת עיתונות יאפית שהיא מחויבת פחות לערכים הלאומיים ופתוחה יותר לסגנון החיים המערבי. ב-1985 כתב נחום ברנע: 'האמת היא שאין היום עיתון שאיננו מושפע בדרך זו או אחרת, על פי רוב לטובה, ממה שהייתי קורא המגפיים של ברוך'.

העברת המודל של מוניטין לעיתונות היומית

לברוך היתה עין חדה לכישרונות צעירים. השפעתו כעורך על צוות העיתון היתה רבה, בזכות הכריזמה האישית והפרפקציוניזם שלו, בקיאותו הרבה בתרבות העולם המערבי (בעיקר באמנות מודרנית) ורגישותו המיוחדת למילה הכתובה (וגם בכך הוא דמה לאבנרי ולבן אמוץ). רבים שעבדו במחיצתו נעשו לימים עמודי התווך של העיתונות הישראלית והפיצו את ה'בשורה' של 'מוניטין' ברבים. ברוך עצמו תרם להפצת הנסחה של 'מוניטין' בתחנות העיתונאיות הבאות בקריירה שלו. הוא הוסיף להיות גורם משמעותי בעיתונות הישראלית גם אחרי פרישתו מ'מוניטין' ונמצא כמעט בכל הצמתים של התפתחותה. ב-1983 הוא התמנה לעורך רשת המקומונים של 'ידעות אחרונות' ולעורך המוספים '7 ימים' ו-'7 לילות'. תחת הנהגתו של העורך הראשי דב יודקובסקי החל ברוך ליישם במוספים האלה כמה מהעקרונות שפיתח ב'מוניטין'.

בשנת 1989 עבר ברוך עם יודקובסקי ל'מעריב', ובזכותו 'ישר' העיתון קו סגנוני ותוכני עם הדגם הניו ז'ורנליסטי של המתחרה העיקרי שלו. ב-1991 הוא היה לעורך העיתון. אך עם נפילתו של חוברט מקסוול, הבעלים של 'מעריב', והשתלטות עופר נמרודי על העיתון ב-1992, עזב והתמנה לעורך היומון הכלכלי 'גלובס' והמוסף 'שישי-תרבות', שהסתפח ל'גלובס' לאחר סגירת העיתון 'שישי'. ב-1997 החל לפרסם טור קבוע ומוערך בשם 'שישי' במוסף התרבות של 'מעריב' שזיכה אותו בפרס ישעיהו לייבוביץ. תוך כדי עבודתו העיתונית פרסם שני ספרי עיון שהיו לרבי-מכר: 'סדר יום' (כתר, 2000) ו'תום לב' (כתר, 2001).

'כותרת ראשית' כסדנה לפיתוח עיתונות איקונוקלסטית

הרקע לייסוד השבועון

את 'מקל השליחים' במהפכת העיתונות בארץ העביר אדם ברוך לעורכי השבועון 'כותרת ראשית' נחום ברנע ותום שגב. הבעלים של השבועון היו קונצנ'ן 'כלל' והעיתונים 'ידעות אחרונות' ו'דבר'. בדצמבר 1982, לאחר כינונה של ועדת החקירה הממלכתית לבדיקת איחוי סברה ושתילה, הופיע הגיליון הראשון. ברנע ושגב ביקשו להוציא לאור שבועון חדשות המתמקד, כמיטב מסורת הניו ז'ורנליזם, ב'מטבחים' של הפוליטיקה הישראלית, כלומר בסיפור האנושי שמאחורי הכותרות: מה קרה בלשכת השר, מי חבר של מי, מה חושב באמת חבר כנסת פלוני על חבר כנסת אלמוני וכדומה. מבחינה זו היה 'כותרת ראשית' עיתון ולא חזקת מגזין פנאי בנוסח 'מוניטין'. במאמר העורך בגיליון הראשון הציג נחום ברנע לקוראיו את 'האני מאמין' של השבועון:

'כותרת ראשית' הוקם על ידי חבורה של עיתונאים מקצועיים, צעירים וצעירים פחות, שמאחוריהם הישגים, כל אחד באמצעי התקשורת המבוסס שממנו הוא בא. מאחד אותם רצון משותף להוליד יצור עיתונאי חדש, חפשי ופתוח, בסגנון משלהם. אנחנו מאמינים שיש בארץ הרבה אנשים חמים לנו: המדינה לא קיפחה אותנו, ואף על פי כן אנחנו חשים שהיא מתפזרת לנו בין האצבעות; יש בננו הרבה ביקורת על המערכת האמורות להנהיג אותנו, מהממשלה דרך המערכת המפלגתית ועד לסניף הבנק הקרוב. ועם זאת, אנחנו מייסרים אותן באהבה. אנחנו רוצים להסתכל על עצמנו ועל

אחרים בעין משועשעת, אירונית, ולשמור את הזעם הקדוש רק לעולות המצדיקות אותו. בסך הכל אנחנו חוצים לספר סיפור. כל מה שהבטיח ברנע, התממש. 'כותרת ראשית' הלך בנתיב הניו ז'ורנליסטי שהתווה 'מוניטין', למעט בתחום העיצוב, שהיה צנע בהרבה (גם הנייר לא היה כחמו), ופיתח כמה קווי אופי משלו. רבים מכתביו כתבו גם ב'מוניטין' והצטרפו אליהם כישונות צעירים חדשים שקנו את פרסומם בשבועון החדש.

לנסחה של אדם ברוך הוסיפו נחום ברנע ותום שגב כמה דגשים שבזכותם היה 'כותרת ראשית' לציון דרך חשוב בתולדות העיתונות הישראלית. דגש ראשון היה על ביקורת חברתית-פוליטית מנקודת מבט שמאלנית מובהקת ונוקבת מתמיד. למעשה, מה שהחל בשבועון 'העולם הזה' של אור אבנרי והתפתח ב'מוניטין', נעשה ב'כותרת ראשית' שנון, מצליף, פרוכטיבי ומשכנע יותר.

השיח הביקורתי-שמאלני בעקבות מלחמת לבנון

'כותרת ראשית' היה לאחת מבמות השיח החשובות של השמאל הישראלי ולאחד הפוחמים החשובים שבהם הלכה והתעצבה השקפת העולם החברתית היונית-ליברלית בארץ. הביקורת הפוליטית שהתפתחה בשבועון צמחה בעקבות מלחמת לבנון, שיצרה שבר תודעתי קשה בקרב האינטליגנציה הישראלית. העיונות של העיתונות הישראלית כולה לממשלת בגין, בעיקר של 'הארץ' ושל 'דבר', כור מחצבתם של חוב הכותבים החשובים ב'כותרת ראשית', התחילה כבר לפני המלחמה, בימי המתחות בגבול הצפון, שגברה לאחר שהציבה סוריה טילים נגד מטוסים בבקעת הלבנון. בימי הקרבות הראשונים נהגה התקשורת הישראלית רובה ככולה כימים ימימה ונמנעה מביקורת. עיתונאים מעטים, שראו את הנולד, ביקרו את המלחמה מראשית.

ככל שהלכה ישראל והסתבכה בלבנון והמלחמה גבתה מחיר דמים, כן הלכה והתחזקה הביקורת של התקשורת כולה. פרשת אל"מ אל" גבע (ראה פירוט בשער 'החזית המשפטית') היתה נקודת המפנה שקבעה את דמותה של המלחמה כמלחמה פוליטית ולא כ'מלחמת בני אור בבני חושך'. אחת הסיבות לייסוד 'כותרת ראשית' היתה תחושתם של ברנע ושל שגב שהעיתונות היומית אינה קשובה דייה לקולות העולים מהשטח ומחמיצה את המשבר האמיתי, בדומה לעיתונות האמריקנית שהחמיצה את משבר וייטנאם בשנים הראשונות של המלחמה. אין זה מקרה אפוא ש'כותרת ראשית' היה העיתון הראשון שעסק בתופעה החדשה של סרבנות גיוס.

גיליון 11 של 'כותרת ראשית' הופיע בפברואר 1983 לאחר פרסום ממצאי ועדת החקירה לאיחוי סברה ושתייה, והוכתר בכותרת 'להעביר ממשלת זדון מן הארץ', שתימצתה את הלך הרוחות במחנה השמאל. השבועון פרסם קטעים נרחבים מהדו"ח, שנחום ברנע הגדיר כמציג 'את בגין כזומבי חסר מעורבות, ואת שרון וכל הצמרת כאטומים למחשבה מדינית והומניטרית'. רצח אמיל גרינצווייג, ההסתבכות הגוברת בגיזרה הלבנונית והתרחבות מפעל ההתנחלויות בשטחים העמיקו את הניכור בקרב האליטה היונית והעלו את רף הביקורת כלפי ממשלת הימין. מחנה המתנחלים נעשה שק החבטות הראשי של 'כותרת ראשית', שכן הוא סימל בעיני כותבי העיתון את התקרנותה של ישראל ואת השתלטות הממד האירציונלי-המשיחי בתוכה. באחת הכתבות שהופיעו בטור הסאטירי של אפרים סידון מצולמים מתנחלים מתפללים ונשקם למוותם. מתחת לתמונה נכתב: 'קבוצת ציידים בתלבושת ציד מסורתית מתכוננת לצאת למרדף'.

שיח פוסט לאומי כופרני

'כותרת ראשית' גם היה העיתון הראשון שסיקר ברציפות את תהליך הברוטליזציה של שלטון הכיבוש הצה"ל ובתוכו הטורפים, הביזיונות וההשפלה של האוכלוסייה הפלשתינית בשטחים, שהובילו בסופו של דבר לאינתיפאדה הראשונה. ההשתלחויות במחנה הימין, שהתחזק לאחר שעלה לשלטון ב-1977, לוותה במגמה ביקורתית חדשה, שהיה בה גם שמחה לאיד לתנועת העבודה ההיסטורית, אשר נתפסה כמי שמשלמת מחיר על 'היחיתה ועוורונה בעבר'. 'כותרת ראשית' היה אחד העיתונים הראשונים שעסקו בהרחבה בשאלת הקיפוח העדתי מנקודת מבט ביקורתית ובמתח הגובר בין חילונים לחרדים - סוגיות טעונות שהיו בשנות השמונים והתשעים לאחד הצירים העיקריים של השיח הפוליטי-עיתונאי-אקדמי בארץ. המתקפה על הקיטש הלאומי של הימין הישראלי הישן-חדש הכשירה את הקרקע למתקפה על התשתית המושגית של הלאומיות הצינית כולה (ובכללה מחנה העבודה) - מתקפה שתגיע לבשלות בשנות התשעים. באחד הגיליונות הראשונים של 'כותרת ראשית' הופיע משפט המשקף את הגישה החדשה כלפי האתוס הציני שאימץ השבועון, אשר בהדרגה היתה לנחלתה של רוב העיתונות העצמאית בארץ: "'התנחלות', 'מלחמת מגן', 'גאווה לאומית' ואפילו 'קידמה מדעית' - נראים כיום לא סתם 'שניים במחלוקת', אלא מדובללים ומוקוונים, כמו שכיות חמדה שהיו למשחק גס של ילדי רחוב'.

'כותרת ראשית' לא חסך את שבטו גם מהממסד הצבאי, שהיה עד אותם ימים כמעט חסין ביקורת. כתביו הרשו לעצמם לבקר את צה"ל ואת מפקדיו לא רק בשל שקיעת סוסו ורכבו בבוץ הלבנוני, אלא גם משום שהם הכירו את הארגון מבפנים, כלוחמים ומפקדים בסדר ובמילואים, ונוכחו מקרוב (בעיקר במלחמת יום הכיפורים) שצה"ל אינו חסין פאשלות. ההסתבכות המביכה בלבנון, שהיתה שונה כל כך מההצלחות הצבאיות הקודמות, הצמיחה פרזומה חדשה שדרכה השתקפה דמותו המוסרית של צה"ל. לראשונה, ושלא כבמלחמות אחרות, הובלט בשבועון לא יפות הנפש של החייל הישראלי אלא מקרי השוליים הלא מוסריים. למשל, בכתבה של ישראל סגל, שכותרתה 'כמו חיות', מגולל אילן בלום (סגן מילואים) את המראות הקשים שקלט בשירות מילואים בינואר 1983 בבית הממשל הצבאי בצידון: 'פתאום נכנסם לעולם אחר. אנשי חדד התעללו בעצירים, בנוכחות חיילי צה"ל. בחררה נאנסה אונס קבוצתי ואחר כך הוחזרה למעצר [...] אנשי מג"ב היכו, השפילו, ניצלו עצירים'.

קוראים כותבים

הדגש השני בנוסחה שפיתח 'כותרת ראשית' היה על פתיחת השערים לכותבים שאינם עיתונאים מקצועיים. אלה חיזקו את דמותו של השבועון כבמת השיח של האינטליגנציה היונית-ליברלית בארץ. ניתוח התוכן של גיליונותיו מגלה שכחות רבה למדי (בהשוואה למקובל עד אז בעיתונות הישראלית) של שתי קבוצות כותבים חוץ-עיתונאיים: קוראים-כותבים, שזעקה גרונום וכישרון כתיבה בקולמוסם, ואנשי מדע ואמנים. פרסום מכתבי

קוראים לא היה תופעה חדשה בנוף העיתונות הישראלית, אך 'כותרת ראשית' פירסם מכתבי קוראים רחבי יריעה במתכונת של כתבות-זוטא. למשל, בינואר 1983 פורסם בעיתון מכתב של חייל מילואים שבו הכותב מצטט שיר מקאברי שהחיללים בלבנון נהגו לשיר ללחן 'ירושלים של זהב' - פרפרזה סרקסטית על ההימנון הפטריוטי, המזכירה את הווי החיללים האמריקנים בווייטנאם:

אוויר הרים צלול כיון/ וריח ארזים/ דם נשפך פה - זול ממים/ פלאגות ודרוזים/ הגענו, לבנון, אליך, כדי להושיט עזרה./ עכשיו תקועים בתוך שלגך/ עוסקים במשטרה.

פזמון: לבנון של ג'ונבלט, ושל ג'ומייל וחדד/ מי צריך את כל אלה/ שיסתדרו לבד!

במכתב אחר באותו גיליון כותבת אישה צעירה:

כשהגיע בעלי לחופשה של חצי שעה אחרי שבוע הלחימה הראשון, הדבר הראשון שיצא מפי להגידו היה: תדע לך, התארגנו כאן קבוצה של אמהות ואנחנו הולכות להכניס כדור באריק. הוא נדהם ואמר: מה זה, אין זו המלחמה הראשונה שאנו מצויים בה, מה קרה לך? אמרתי לו: ככה זה הפעם, זה שונה, אין זו המלחמה שלנו, אינה צודקת ואינה נחוזה, היא נולדה רק כפרי מאוויים חולניים של אלה שמנהיגים אותנו, אינני יכולה לקבל זאת ולהקריב אותכם למענם.

מבט על הצברים החדשים

'כותרת ראשית' הירבה להתעניין, ככלל, בתרבות הצעירה בשכבה החילונית המשכלה ולצטט מפי צעירים - דפוס שנעשה לימים דומיננטי מאוד בעיתונות הישראלית. אמנם כבר בתקופת היישוב גילתה החברה הציונית עניין רב בנער, שבו ראתה את מימוש החלום הציוני. ברם, ב'כותרת ראשית' - ואחר כך גם ביומונים שהושפעו ממנו - מניעה של ההתענינות היו פוליטיים ולא דווקא חינוכיים-אידיאולוגיים: היא באה להמחיש את חילופי הדורות בחברה הישראלית, את מותו של החלום הציוני התמים ואת התפתחותה של מערכת ערכים חדשה, פוסט-ציונית. למשל, בגיליון דצמבר 1982, בכתבה שכותרתה 'שמיניסטים מדברים', שואל הכתב: 'על מה חולמים בדרך שלכם?', ואחד הנערים משיב: 'איזה חלום? על מה הוא מדבר?', חברתו מוסיפה: 'אנחנו דור בלי חלום, מלבד החלום האישי של כל אחד', שלישי מוסיף: 'אנחנו דור האמריקאים'. 'הידיעות על החגים ופצועים, השגרה הזאת, לא מפחידה אתכם?', מקשה הכתב והנער משיב:

הכמות הפחידה אותי. לאו דווקא בימים הראשונים. הטפטוף האיום. כשסתם מתו. בטיהורים. בפעולות סרק. בכדורים תועים. בין דרזים לנצרים, בין פלנגות למוסלמים ופולטינים. כל זה נראה לי אם לא מטומטם אז מגוחך. אני תמיד האמנתי שלהיות חייל ביחידה קרביה זהו דבר חיוני. עכשיו, אחרי המלחמה הזאת, אני מטיל ספק. היום אני מבין יותר את הצד השני. זה מזעזע אותי שאני צריך להרוג אנשים שאני לא רואה צורך להרוג. זה לא רק האזרחים, גם המחבלים. לא, אני לא שיניתי את עמדותי. אני עדיין ימני. אבל אני לא רוצה למות על דברים נשגבים שאני לא רואה אותם. אני רוצה לדעת לשם מה אני מת.

היורדים ממגדל השן

כאמור, 'כותרת ראשית' העמיד גם במה נרחבת לרשותם של אנשי המילייה האמנותי והספרותי ומרצים מהאקדמיה, שירדו ממגדל השן להביע עמדה חברתית-פוליטית בחרה. באותה תקופה החל גם 'הארץ' לארח כתבים רבים יותר מהאקדמיה, אך ב'כותרת ראשית' היתה מגמה זו בולטת יותר ונתפסה כחלק מזדהותו של השבועון. למשל, ההיסטוריון יעקב שביט כתב סקירה ספרות, ההיסטוריון והעורך אלי שאלתיאל כתב רשמים מאוקספורד, המזרחן עמנואל סיון פתח צוהר לעולם הערבי, ההיסטוריון שלמה בן עמי ניתח אירועים אקטואליים מנקודת ראות השוואתית-היסטורית, והפילוסוף אסא כשר ביקר את המשטר מנקודת ראות פילוסופית. אחד הפרסומים הבולטים ביותר של 'כותרת ראשית' בשנות השמונים היה גיליון מיוחד על המצב בשטחים הכבושים שכתב הסופר דויד גרוסמן, ובתוך זמן קצר נדפסו הדברים בספר 'הזמן הצהוב' (על הספר ראו בפירוט בשער 'החזית הפסיכולוגית'). גיליון זה, שתפוצתו היתה הרבה ביותר בכל שנות קיומו של 'כותרת ראשית', סוקר בהרחבה בתקשורת הישראלית והוסיף להילה של השבועון. השתתפותם האינטנסיבית של אינטלקטואלים בשיח שריכז 'כותרת ראשית' תרמה אפוא להתפתחות השיח החברתי החדש, שנעשה אתנוצנטרי פחות וביקורתי יותר, להתגבשות השקפת העולם הליברלית-דמוקרטית ולהתחדדות התפישה האליטיסטית והמונכרית לשלטון של השמאל בישראל.

סגנון כתיבה צעיר וסרקסטי

דגש נוסף, תוכני וסגנוני, שניתן ב'כותרת ראשית' והשפיע על המהפכה בתקשורת הישראלית כולה היה על כתיבה פובליציסטית מתוחכמת וצעירה שהלמה את השינוי התרבותי שהתחולל 'בחוף'. הערוב בין עובדות כהווייתן ובין דעותיו ודברי פרשנותו של הכותב, שהוא מסימני הניו ז'ורנליזם המערבי, שווה לכתבת ב'כותרת ראשית' אפי טלוויזיוני-קליפי' שקסם לרבים. במיוחד בלט השינוי בדרך ההתייחסות לאישים בכירים. השבועון הירבה לפרסם כתבות דיוקן על פוליטיקאים ואנשי ממסד (ז'אנר שנעשה פופולרי בעיתונות הישראלית רק בשנות התשעים), שציירו אותם כחדי כבוד וכמניפולטיביים ואת העולם הפוליטי כזירת תככים וכמאפיה לחיסול חשבונות. כותרת אופיינית לסגנון של השבועון היתה, למשל, 'צבי קסלר בעזרת צוות 'כותרת ראשית' משרטט את דיוקנו הפוליטי של שר האוצר. ארידור הוא פוליטיקאי מכור לכו. מוכשר, יסודי ונאמן לדרכו. ילדות פוליטית קשה לימדה אותו להיות בחטאלי, ולשחק לפי כללים משלו'.

את המגמה החדשה של הכתיבה הפובליציסטית הוביל העורך נחום ברנע. ברנע נולד בפתח תקווה ב-1944 למשפחת מהגרים ממזרח אירופה שהצטיינה במודעות פוליטית גבוהה. הוא גדל והתחנך בתל אביב, שירת בנח"ל המוצנח (שם גם לחם כאיש מילואים במלחמת ששת הימים ובמלחמת יום הכיפורים) ולאחר שחרורו למד היסטוריה ומדע המדינה באוניברסיטה העברית. את הסטאז' העיתונאי שלו עשה ככתב ואחר כך כעורך (ב-1966) בעיתון הסטודנטים 'פי האתון' - עיתון נון-קונפורמיסטי שהיה אינקובטור לכישרונות רבים בעיתונות הישראלית. לאחר סיום לימודיו

היה כחצי שנה עוזר של דובר הדואר, ואז התקבל ככתב ביומן 'דבר'. כבר בראשית דרכו יצאו לו מוניטין של עיתונאי חרוץ, פיקח ובעל מקורות מהימנים, ושל פולמוסן מושחז שאינו מהסס לחשוף אנשי שררה. ב-1977 החל ברנע לפרסם ב'דבר' טור בשם 'יומן', שיזכה אותו בפרס סוקולוב לעיתונאות לשנת 1981.

כתיבתו רוטה, אירונית, דעתנית, תמציתית ומעוצבת היטב מבחינה לשונית, מרבה בלשון נפל על לשון ובכפל משמעויות. אופייני לסגנון משפט כמו 'יש מסעדות שהאוכל שלהן מזכיר לי את העימותים החוזרים בין רבין לפרס: בתור אוכל זה נראה די מעניין'. ברנע התמקד בעולם האינטריגות, האינטרסים והבריתות הסמויות בפוליטיקה הישראלית מתוך אוריינטציה סוציולוגית מובהקת. הוא הירבה לשרטט דיוקן של קבוצות בחברה, למיין תופעות שונות ולתת את 'השורה התחתונה' של מה שהתרחש.

ברנע נטה לתאר את הפוליטיקה הישראלית כפארה דקדנטית, ולעיתים כעיריה חלמאית. הוא הירבה להסביר את 'המצב הנכחי' באמצעות מטפורות, אפוזימים, משלים ודימויים אירוניים - דפוס ששימש מודל חיקוי לעיתונאים רבים. שני משפטים מתוך כתבה אחת מדגימים את סגנון: 'אריק שרון הוא הבאר היחידה שיוקרת על אלה ששותים ממנה'; 'מכיוון שאין בניהול עיני המדינה בלבטן שום דבר נורמאלי, אין גם משמעות רבה לנורמאליות ביחסים עם ישראל. כמו שאמר היהודי שטיפס לגג הקרקס, השאלה אינה מתי לקפוץ אלא איך לרדת'.

ברנע יזם והפיק כתבות תחקיר כדי לחשוף שעורחיות אפלות - מגמה שהיתה למרכזית בעיתונות הישראלית בשנות התשעים. לזכות 'כותרת ראשית' יש לזקוף גילויים עיתונאיים, כדוגמת חשיפתו של דו"ח קרפ והיבטים שונים בפרשת קו 300 (על פרשה זו ראו בשער 'החזית המשפטית'). הוא התאמץ, ובמידת מה גם הצליח, לשוות ל'כותרת ראשית' דימוי של 'צוות לעניין' - מתוחכם, ערמומי ורודף צדק. המודל שעמד לפני ברנע היה של בוב וודורד וקרל ברנסטין, חושפי פרשת ווטרגייט, אשר לה התוודע בהיותו שליח 'דבר' בארצות הברית. על פי מודל זה, שנעשה דומיננטי בעיתונות המערבית החל בשנות השבעים, העיתונאי הוא בלש החושף שחיתויות ומספר לקוראיו את העלילה האמיתית של ההתרחשויות המצויות בפינת המוארות פחות של הזירה הפוליטית. באחד הראיונות עמו הגדיר ברנע את עצמו כ'עיתונאי שאומר לקורא, אני אחסוך לך: אתן לך גם ידיעה, גם סיפור, גם משל וגם מוסר השכל'.

העברת המודל של 'כותרת ראשית' לעיתונות היומית

לדברי ברנע, בשיאו היו ל'כותרת ראשית' 20,000 מנויים, חובם מקרב המנויים של 'דבר', ועוד כמה אלפי גיליונות נקנו בדוכנים. אולם השבועון הצליח לשרוד לא יותר משש שנים. השבועון לא האריך ימים בעיקר משום שהיטשטשו ההבדלים בינו לבין מוספי סוף השבוע של היומנים, שהושפעו ממנו ואף חיקו אותו. אפשר שגם העיסוק האינטנסיבי בפוליטיקה בתקשורת הישראלית כולה יצר גודש ועייפות בקרב הקוראים והרתיע אנשים מלהעמיס על עצמם עוד פרשנות פוליטית ועוד סקופים חושפניים. לאחר סגירת 'כותרת ראשית' בדצמבר 1988 עבר ברנע ל'ידעות אחרונות', ושם ביסס את מעמדו כפרשן פוליטי 'יודע-כול ומבין-כול' - מעין שאמאן תקשורתי שלאוזניו נלחש המידע ה'באמת חשוב'. הוא ואמנון אברמוביץ', החלופה-המתחרה שהעמיד 'מעריב' מולו, עיצבו את תדמית העיתונאי הפיקח והערמומי שמצד אחד מפרש להדיטות את ההצגה הפוליטית הכי טובה בעיר ואת תוצאותיה, ומצד אחר רומז לפוליטיקאים מה דעתה של האליטה המשכלה על מדיניותם, פועלם ונאומיהם. סמיטיקה עיתונאית.

'כותרת ראשית', בדומה ל'מוניטין', היה אינקובטור לכישרונות צעירים שהחלו את דרכם בעיתונות הכתובה, וגם עיתונאי רדיו וטלוויזיה ותיקים התגלו באמצעות השבועון כבעלי כשרון כתיבה. עם הכותבים ובעלי המזורים הקבועים של 'כותרת ראשית' נמנו עיתונאים מהשורה הראשונה של הדור החדש, שטבע וטובע את חותמו על העיתונות הישראלית כולה בשני העשורים האחרונים. בקרב הצעירים בלט בכישרון ובחדשנות עיתונאי צעיר ומבריק - דורון חזנבלום.

חזנבלום נולד בחיפה ב-1947 להורים בעלי השקפת עולם סוציאליסטית. ב-1970, עם שחרור מצה"ל (הוא היה כתב בביטאון חיל האוויר), הוא נענה למודעת גיוס כתבים של העיתון 'דבר' והתקבל לעבודה, עם עלי מוהר, גם הוא עיתונאי מוכשר, ויוסי ביילין, לימים דמות מרכזית בפוליטיקה הישראלית. העורך יהודה גוטהלף ומזכיר המערכת אהד זמורה עמדו עד מהרה על כישרונו ומינו אותו לכתב 'פיצ'רים' ולמבקר הטלוויזיה של המוסף 'דבר השבוע'. מינוי בגיל כה צעיר היה אז יוצא דופן בעיתונות הישראלית, קל וחומר בעיתון מבוסס ושמרני כמו 'דבר'. 'דבר השבוע' נחשב באותם ימים למעולה שבמוספיים: כותבים מוכשרים כתבו בו ואלפים קראו אותו מדי שבוע. זו היתה אפוא חממה מצוינת עבור חזנבלום הצעיר, ובמה חשובה להצגת כישרונו. ואכן, בתוך זמן קצר הבחין העיתון המתחרה, 'הארץ', באוצר הבלום ש'מעבר לכביש' וב-1973 הזמינו אותו עורכי 'מוסף הארץ' אברהם רימון וגדעון סאמט לכתוב טור פוליטי. הטור 'מה יש' פורסם דרך קבע עד אחרי המהפך ב-1977, ואז נטל חזנבלום פסק זמן לכתיבת ספר פרחה (ניסיון שבסופו של דבר לא מומש). שגב וברנע 'שלוף אותו' מהחופשה ב-1982 והקצו לו מקום מרכזי ב'כותרת ראשית'. כאן הוא הגיע לבשלות מקצועית ולמעשה התגלה לציבור המשכיל במלוא כישרונו, המתמצה ביכולת נדירה להסביר את 'המובן מאליו' (שהוא תמיד רק לכאורה מובן מאליו) ובכתיבה מלוטשת כיהלום. 'כל כתבה שהייתי עושה היתה דוקטורט שלם', סיפר באחד הראיונות עמו. 'אני עיתונאי פרפקציוניסט וחבל שפרפקציוניזם הוא תכונה כל כך נדירה בעיתונות. אני לא מוציא שום דבר מהשרול. לפני כל ראיון שעשיתי הייתי נטר בארכיון ימים על ימים. כתיבה פובליציסטית טובה היא קצה הקרחון של הרבה אינפורמציה שאינה בהכרח מוצאת את ביטוייה על פני השטח. בכתיבה כזו חייבים לדעת איך לתמצת, מה לנכס, כיצד לבחור את העיקר מן הטפל. הרבה יותר קל לי לכתוב מאמר מערכת מדי יום מאשר את המדור הקבוע ביום שישי'.

חזנבלום התביית על שפת הסימנים של התעמולה הציונית, על שלל סיסמאותיה והנחותיה הערכיות. בוירוטואוזיות סמיטית, במיומנות אנתרופולוגית ובכישרון ביטויי מזהיר, ספרותי בעליל ודייקני עד הפסיק האחרון, החל לחשוף את הקלישאות המסורתיות של הציונות - בעיקר את אלה שהשתלט עליהן הימין - את הצבעות הרטריות של המנהיגות הפוליטית בארץ, ואת המנטרות' הלשוניות החלולות, 'ג'בריש ביטחוניסטי', כהגדרתו, שהכל

חזנבלום סייע לקוראיו לראות את השובל הערכי הבלתי נראה של מוסכמות לשוניות, המהוות כלי תעמולה יעיל המבוסס על התניות רגשיות. למשל, 'טרוריסטים' במקום 'לוחמי חרות', 'הגדה המערבית' במקום 'השטחים הכבושים'. שלא כפובליציסטים בולטים אחרים, כגדעון סאמט, יואל מרקוס ואמנון אברמוביץ, המנהלים דיאלוג עם המדינאים ובכך משתתפים ב'הצגה' הפוליטית ומנוטים את סדר היום הפוליטי, חזנבלום בחר בעמדה חיצונית בלתי מעורבת. הוא נמנע מלהתחכך עם פוליטיקאים, אינו מטיף ואינו גוער, אלא מביט בחברה הישראלית מנקודת מבט איונית-ניהיליסטית, עם קורטוב של ייאוש יהיר. כתבותיו, שקשה לטעות בזהותן הייחודית, נראות לעתים כיומן מסע של תיר-רפורטר בריטי ב'ארץ הזול' (משהו בסגנון 'שלושה בבוקר' של ג'ורג' ק' ג'ורג'). הנימה האנתרופולוגית שלו נשמרת הן כשמדובר בביקור בדירת שיכון בעיירת הספר קריית שמונה והן במשק הכנסת - וגם בשבירת ההיררכיה הזאת הוא חידש. נקודת המבט הזאת היא שהעניקה לכתבותיו את הערך המוסף הסוציולוגי התקף מעבר לדפוי המצהיבים של עיתון האתמול. חזנבלום עצמו היטיב להגדיר זאת בהקדמה לספר שקובצו בו מבחר מכתבותיו:

לעתים קינאתי באותם עיתונאים שהם 'אנשי העת' ותו לא: אלה שבאמת ובתמים אינם מציצים לעבר הנצח, אפילו לא בזוית העין. במצפון נקי ובלב פטור ממועקה כלשהי הם חיים רק בהווה: מסתערים על ענייני היום השוטפים, שוקעים בהם לגמרי, מתפלשים ביקום חדשותי הנברא יום יום מחדש רק כדי להתפוגג בערבו. שום צל עגמומי, שום שרעף קודר, אינו חוצץ בינם לבין המציאות האוזלת. אני מעולם לא בורכתי בכך. עוד מיומי הראשון בעיתונות - באופן קצת חתרני לגבי המקצוע הזה - גיליתי מורת רוח וחוסר סבלנות לכל מה שהוא טפל וחולף, ודחף לבחון ולהבין כל מה שהוא עקרוני, מהותי, קבוע.

כתבותיו ומאמריו של חזנבלום ב'כותרת ראשית' לא היו כמום רק אספקלריה תיעודית של 'המצב הישראלי', אלא נטו לתאר אותו בהגזמה, כ'מי פומפיאה האחרונים'. כתיבתו תרמה מן הסתם להתפתחות נקודת המבט הסרקסטית המיואשת-אדישה-מתפלצת של השמאל בארץ על ההווה הישראלית. עם סגירתו של 'כותרת ראשית' עבר חזנבלום ל'חדשות', והיה לאחד הכותבים הפופולריים והמזוהים ביותר עם העיתון הצעיר. ב-1992, שנה לפני סגירת 'חדשות', שב ל'מוסף הארץ', ובו הוא מפרסם עד היום טור קבוע, הנחשב לאחד מתווי ההיכר של המוסף ולמעשה של 'הארץ' כולו. ב-1998 קיבל את פרס סוקולוב והיה לחבר מערכת העיתון.

חזנבלום לא היה כמום האיקונוקלט היחיד בקרב כתבי 'כותרת ראשית'. הפרזמה האנטי-מיתולוגית היתה למעשה הפרזמה הטיפוסית שדרכה התבוננו רב כותבי השבעון על כל מה ש'הירח' ציונות מסורתית. אם נרצה להשתמש במטפורה ציורית, תנ"כית, נאמר כי ב'מוניטין' נשלחו המרגלים הפוסט-ציונים לתור את הארץ, וב'כותרת ראשית' כבר נשמעה ברמה תקיעת השופרות שהחלה למוטט את חומות התרבות הציונית. לדוגמה, ובאורח טיפוסי לשבעון, כתב ב-1982 אפרים סידון, גם הוא אמן-חרש מוכשר ובכיר בסדנת הפיחוק של נכסי הציונות, על כינוס הקונגרס הציוני שנערך באותה שנה, במקאמה שכותרתה 'הכשרת היישוב למוכ"ז':

אתה עומד, בנימין זאב הרצל ומבט כועס בעיניך. ואני יודע היטב, בנימין זאב, שלו יכולת להזיז את ידיך - / אפילו שנייה לא היית מחכה, היית מרים אותן מן המעקה / וסותם את שני נחיריך. / סותם מול הפגר הקרוי קונגרס. / הי אתה כועס, בנימין זאב. / כועס וכואב, / אל מול חזונוך ההופך לחלטורה. / כי לכל הדעות אין אגדה - / זו בהחלט קריקטורה. / אבל אתה שעון על המרפסת, / לא זז לא נע. / אתה שטר נכחד, אתה הרצליה פיתוח, / אתה תמונה. / אתה רחוב הרהיטים וציור על קופסה. / בבאזל יסדת את מדינת היהודים, / ואיבדת אותה בבורסה.

'פוליטיקה' - היורש של כותרת ראשית

קוראי 'כותרת ראשית' אמנם היו מיעוט קטן והומוגני של משכילים, אולם השפעתו החברתית של השבעון היתה רבה, שק צמחו והתפתחו במסגרתו כמה מהעיתונאים המשפיעים ביותר על עיצוב השפה העיתונאית בארץ. ומעל לכל: בתוכו פותחה החשיבה העיתונאית הביקורתית הפוסט-ציונית, שהשתלטה מאוחר יותר על העיתונות הישראלית החילונית כולה.

'פוליטיקה' של אינטלקטואלים. הירחון 'פוליטיקה', שנסד ב-1985 ביוזמת תנועת ר"ץ (את הגיליון הראשון ערכו עדית זרטל ויוסי שריד), יסל להיחשב ליורש של 'כותרת ראשית' מבחינת התוקן, הסגנון והכותבים. 'פוליטיקה' לא היה מגזין מסחרי אלא כתב עת עיוני-פופולרי, שכל גיליון שלו הוקדש לניתוח של תופעה סוציולוגית חשובה בהווה הישראלית מזווית ראייה רחבה.

ב'פוליטיקה' כתבו כותבים שונים, רובם עיתונאים, אמנים ואנשי אקדמיה. אף על פי שמספר הקוראים של 'פוליטיקה' לא היה רב (ב-1988 היתה תפוצתו 6000 גיליונות, ובכלל זה 1500 מנייים), השפעתו היתה רבה למדי בשל האוריינטציה הסוציולוגית, האיקונוקלסטית שלו.

'הארץ' מטמיע את השיח הניו ד'ורנליסטי

העיתונים היומיים שהוסיפו לפתח את הכיוון האינטלקטואלי של 'מוניטין' ו'כותרת ראשית', היינו ניתוח חברתי-ביקורתי של החברה הישראלית מתוך ריחוק הולך וגדל, היו בעיקר 'דבר' ו'הארץ', שרבים מהכותבים בכתבי עת אלה באו מקרבם. גם קהל הקוראים של כתבי העת האלה נמנו עם קוראי העיתונים האלה.

למתי גולן היה תפקיד מרכזי בהתפתחות עיתון 'הארץ' בשנות השמונים, בעיקר בחידוד הקו הביקורתי-חברתי שלו. עמודי החדשות של 'הארץ' קיבלו גם הם תנופה, בעיקר עם הצטרפותו של משה ורדי, שהגיע מ'ידיעות אחרונות' ומונה לראש מערכת החדשות (הוא עזב ב-1989 ומונה לעורך 'ידיעות אחרונות'). ורדי, איש מקצוע מעולה, תרם לשיפור הכותרות והתמונות ולאיכות הידיעות, ובזכותו היה 'הארץ', שהצטיין כבר קודם לכן במדור פובליציסטיקה מעולה, לעיתון החדשותי החשוב במדינה. הפובליציסטיקה והפרשנות החדשותית הוסיפה להתפתח ונעשתה מצליחה ושמונה יותר ויותר. לצד ובמקום פובליציסטים ופרשנים ותיקים ובעלי מוניטין, כגון חביב כנען, שלמה גרוס ('פולס'), שמעון סאמט אליעזר לבנה, חיים גמזו, אברהם שויצר, ישראל אלדד, מאיר בן גור ועטאללה מנצור, החל להתבלט ולתפוס מעמד מרכזי ומוביל קאדר חדש של פובליציסטים ופרשנים מוכשרים, כגון, חומן פריסטר, יואל מרקוס, שבתאי טבת, עוזי בנימין, אברהם טל, זאב שיף, חן כסלו, דן מרגלית, גדעון סאמט, עקיבא אלדר, לילי גלילי ואחרים.

'דבר אחר' בסאטירה הישראלית

ב'דבר' חנה זמר היא שהובילה החל בראשית שנות השבעים מהפכה שקטה, שהצליחה מבחינה עיתונאית אך נכשלה מבחינה כלכלית. זמר טיפחה צוות צעיר ודינמי של עיתונאים, פרשנים, סופרים ועורכים - אהוד יערי, דן פתיר, טדי פרויס, יורם פרי, עדית זרטל, חת בונדי, נחום בנדק, זורון חזנבלום, עלי מוהר, נחום ברנע, אמיר און ואחרים. כמו כן פרשה רשת של כתבי חוץ ברחבי העולם, הוסיפה מזורים חדשים והרחיבה אחרים, החל בנושאי ספורט וקולנוע וכלה באופנה וחינוך.

גולת הכותרת של הקו הדינמי-צעיר של העיתון היה 'דבר אחר'. כאשר עזב יצחק בן נר ב-1984 את גלי צה"ל ועבר ל'דבר' הוא הציע לערכת חנה זמר לפרסם מוסף סאטירי בשם זה. באותה עת הציעו לה גם אהרון שמי ודני קרמן, שמוסף לפורים פרי עטם כבר נדפס קודם לכן בעיתון, לפרסם סדרה של חיזונים סאטיריים בשם 'דבר אחר'. כך נולד המוסף החדש, שצורתו היתה כשל עיתון לכל דבר - פארודיה על עיתון יומי. בתוך זמן קצר זכה 'דבר אחר' לפופולריות אדירה כל כך, עד שמנכ"ל 'דבר' דיווחו על גניבת העיתון מתיבות הדואר שלהם בימי רביעי בשבוע, היום שאורף אליו המוסף 'דבר אחר'.

עם סגירתו של העיתון 'דבר' ב-1996 (באותם ימים הוא כבר נקרא 'דבר ראשון') עבר המדור למוסף השבת של 'ידיעות אחרונות'. לגרעין הקשה של מייסדי 'דבר אחר' הצטרפו מיטב ההומוריסטים והסאטיריקנים הישראלים והוא הפך לבמה סאטירית שבה מקהלה של כתבים עושים חוכא ואטלולא מכל מה שנחשב לטאבו גם בעיתונות הממוסדת פחות, ומד הימים מדי פעם מחדש את הקוראים. תפיסת העולם של עורכי וכותבי 'דבר אחר' היתה שאין כמעט נושא שהוא בבחינת טאבו או פרה קדושה. הם עסקו בשואה, בשלטון, בביטחון, באנשי ציבור, וליגלו באלגנטיות על כל מוסכמה ישראלית.

הופעתו של 'דבר אחר' בעיתון 'דבר', מאיקונות התרבות הציונית הסוציאליסטית, לב לבו של הממסד הישן, היתה בעלת משמעות סמלית מיוחדת ושיקפה את המהפך הערכי שאירע בחברה הישראלית בשנות השמונים והתשעים.

התפנית המקומונית

הופעת המקומונים

בתי היוצר של הניו ז'ורנליזם בעיתונות הישראלית - בתוך ובסגנון כאחד - היו, כאמור, 'מוניטין' ו'כותרת ראשית'. אך רק במחצית שנות השמונים, לאחר התבססות המקומונים (עיתוני סופשבוע העוסקים בנושאים מקומיים) בערים הגדולות, החלה המהפכה לפרוש כנפיים ולכבוש משלטים בעיתונות הישראלית הפופולרית.

ב-1978, יזמה משפחת שוקן את הקמת המקומון היחשמי 'כל העיר', שעוצב בדמות מקומונים אמריקניים, ובראשם Real Paper הבוסטוני ו-Village Voice הניו יורקי. העורך הראשון של 'כל העיר' היה יוסי קליין, צעיר מבריק ונמרץ שהכיר את העיתונות האמריקנית. בעקבות הצלחתו של המקומון היחשמי הוקם כעבור כשנה תאומו התל אביבי, 'העיר', תחת הנהגתו של העורך חנוך מרמרי, יוצא חברת 'פי האתון' ו-Zoo הארץ'. עד 1990 כבר הקיפה רשת העיתונות המקומית שבשליטת משפחת שוקן ארבעה עשר מקומונים בכל רחבי הארץ והמקומונים היו לחלק בלתי נפרד מנוף העיתונות הישראלית.

במחצית השנייה של שנות השמונים החליט 'ידיעות אחרונות' להפוך את המוספים המקומיים שלו למקומונים לכל דבר. בשלהי שנות השמונים כבר היה מספרם של המקומונים, הראויים לתואר עיתון לפי הגדרת פקודת העיתונות, על פי הערכות 400-500.

'העיר' כמעצב תרבות

המקומון המוביל והחשוב היה העיתון התל אביבי 'העיר', שבו גם התרכזו מרב ומיטב הכישרונות הצעירים. בהנהגתו של חנוך מרמרי ושל העורכים

הראשים שירשו אותו, פיתח 'העיר' מתכונת חדשה של עיתונות פופולרית, שהתבטאה בשינוי דגשים, בבחירת נושאי העניין ובדרך הטיפול בהם. גל אוחובסקי, מי שצמח בעיתונות המקומית ואף היה עורך 'העיר', מנה לימים את הנחות היסוד שעליהן נבנתה התפיסה המקומית, שהשפיעה על התפתחות התרבות הישראלית הפוסט-ציונית:

א. סדר היום הציבורי הישן, זה שבו ביקור ראש הממשלה בתל אביב תמיד חשוב יותר מביקור של הרקדנית פינה באוש, ראוי לניעור. מקבלי ההחלטות, עולם הממשלה והכנסת, אמנם פותח תמיד את החדשות, אבל בימים מסוימים (נדירים מדי בארץ), גם החתונה של פינה חזנבלום היא דבר מעניין שראוי לסיקור. ב. כיוון המחשבה שכופה הממסד הוא לא בהכרח תיאור המציאות היחיד. תחושה שהתחזקה מאוד בתקופת מלחמת לבנון והאינתיפאדה. ולכן מותר, למשל, להתקוטט עם הצנזורה הצבאית, ואין צורך להכניס לשיקולי עריכת עיתון את השאלה: האם פרסום הידיעה פוגע בביטחון ישראל. וצריך לזכור שמדובר בשנים שלפני הסי.אן.אן שהפכה את הדיון הזה למעט מגוחך. ג. כדי להגיע לנרמול החיים מותר להוציא מהארון את החיבה לחיים, לקניות, לחפצים, לממתקים. ורצוי לטפח סתבים ועורכים שיוכלו להביא את סיקור התחומים האלה לרמה שהיתה שמורה עד אז בעיקר לענייני חוץ וביטחון. ד. את העיסוק בתרבות כדאי לנער מן היסוד, לשנות את הסולמות הישנים ולמצוא מבקרים חדשים, שאינם מרגישים חלק מהשיטה אלא מוכנים, כשצריך, לצאת נגדה. כדאי לראיין יוצרי תרבות, ולא רק במדורי הפרפראות, ולא רק עם הגיעם לגיל שמונים. ובעיקר להעמיד את העיסוק בתרבות כסוג של מרכז.

אולי בשל היותם 'בנים חורגים' של העיתונות הוותיקה, חשו עורכי 'העיר' - ואחריהם גם עורכי מקומונים אחרים - מחויבים פחות לנרמול הלשוניות המסורתיות של העיתונות הממוסדת ואימצו סגנון כתיבה חכמי-מתגרה, חצוף-ציני, 'סתלבטני' ושחצני, שאפשר לכנותו 'הסגנון המגניב'.

גם הביקורת, בעיקר על מוסדות השלטון, נכתבה ב'העיר' ובמקומונים אחרים בשפה דיבורית ישירה 'בל' לעשות חשבון' ובל' לעדן, דבר שלא היה מקובל עד אז בעיתונות הישראלית.

שפה עיתונאית חדשה

השימוש בשפה דיבורית, בעיקר בעגה 'צפונית' (מבטא במלעיל), המקבילה העברית, מבחינת המשמעות, ל'אפית', תוך הצטעצעות מכוונת בשיח עדכני, מחושל ואיחוי, היה לעניין שבשגרה ותרם לנרמול הכתיבה הדיבורית בעיתונות הישראלית כולה, להעמקת הביטוי הדוגרי-הישיר הבטה ולהתקרבות הולכת וגדלה של השפה העיתונאית לשפה הקולומית.

המקומונים גם תרמו להאצת תהליך האמריקניזציה של העברית, שהחל שנים קודם לכן בעקבות החשיפה למוצרים ולתוכניות טלוויזיה אמריקניים. ב-1991 פרסמה מבקרת הספרות אריאנה מלמד רשימה אקראית ביותר של חמישים ואחד מונחים ושמות, שאף אחד מהם אינו נזקק עוד לניקוד, למירכאות כפולות, או לתרגום בסוגריים, כדי לעבור את סף ההבנה של קורא עיתון עברי: 'אאוטסיידר', 'סינספיקשן', 'דד ליין', 'לזר', 'קליפ', 'פולוא-אפ', 'סקס אפיל', 'ג'וינג' וכדומה. עוד היא מביאה ברשימתה מטפורות 'שאנו מגלגלים על לשוננו מבלי שהמילון הפנימי שבמוחנו הקיבוצי טורח, אפילו להזכיר לנו, שמדובר באמריקניזמים שגוייח': 'ועידת פסגה', 'פיל לבן', 'כוכב תקשורת', 'ספינת חלל' ועוד. חיים נגיד מונה גם הוא רשימה של לא פחות מ-130 מילים אמריקניות, 'שאיש אינו מרגיש עוד זר בקירבתן': 'אובדראפט', 'בראנץ', 'סנטר', 'פלייאוף', 'קריאטיבי', 'אימג' ועוד.

המקומונים, ואחר כך גם 'חדשות' הובילו כאמור שינוי סגנוני בשפת העיתונות, שהיה חלק מן המגמה הפוסט-ציונית בתקשורת הישראלית כולה בשנות התשעים. דן כספי ויחיאל לימור מונים ארבעה מאפיינים עיקריים במגמה החדשה: 'רישול לשוני', שימוש גובר בעגה, התפשטות סגנון הכתיבה הבטה והאליים (סגנון הכסאח) וחדירת הלעז'. לדעתם, חמש סיבות למגמה זו: (א) הגידול במספר העיתונים והתרחבות העיתונים הוותיקים שחייבו גיוס נרחב של כוח אדם עיתונאי, שמקצתו לא היה מצויד בכישורים לשוניים נאותים; (ב) השינויים בתרבות הדיבור בארץ עקב התמורות התרבותיות והדמוגרפיות; (ג) תגובת מחאה על הקפדת היתר בשימוש בשפה תקינת בעבר; (ד) הגמשת הנורמות של התרבות האליטיסטית כדי להגיע למספר קוראים רב ככל האפשר; (ה) התבססות סגנון הכתיבה בנוסח הניו ז'ורנליזם. לסיבות אלה אפשר להוסיף עוד חמש: (א) מתן לגיטימציה גוברת לשפת הסלנג שנעשתה נפוצה עם התבססות התרבות הילידית בארץ והבשלת הדרך השני והשלישי של ילידי הארץ; (ב) עלייה בסף הגירוי של הציבור החילוני שהעלתה את רף הפחובקציה; (ג) התחפפות החיבורים הציוניים בעקבות מלחמת יום הכיפורים; (ד) רצון להחיות את השפה העיתונאית ולהעשירה במילים וביטויים חדשים שחסרו בה; (ה) השפעת היובא הגובר של מוצרים אמריקניים, ובעיקר סדרות טלוויזיה פופולריות, על האמריקניזציה של השפה.

תל אביב כמיתוס מכונן של יאפיות 'צפונבונית'

השפעת המקומונים, ובעיקר אלה של ערי גוש דן, חיפה וירושלים, שבהן מהחזים סטודנטים רבים, היתה גדולה, כיוון שעם הקוראים נמנו רבים מקרב האליטה המשכילה והמבוססת בישראל. הנושאים שהתמקדו בהם המקומונים וסגנון הכתיבה הצעיר שהתפתח בהם שיקפו וקידמו בעת ובעונה אחת את צמיחת התרבות ה'צפונית', שנעשתה מודל חדש לחזר הצעיר בן המעמד המבוסס והמשכיל. המקומונים של גוש דן, ובראשם 'העיר', תרמו בעיקר לניפוח הדימוי המיתולוגי של החוויה התל אביבית - חוויה יאפית או פסידו-יאפית שהחליפה בהדרגה את הריגוש הציוני הישן וקרצה לזר הצעיר שחיפש ריגוש חדש.

כתב 'העיר' התל אביב ואחר כך גם כתב 'כל העיר' היחשמי צייר את תל אביב כנו יורק הישראלית. את השכונות (בעיקר רחוב שינקין), שהתפתחה בהן תרבות מגורים ובליו צעירה ואופנתית של סטודנטים ושל צעירים שזה עתה השתחררו מצה"ל, הציג כוילג' הניו יורקי או כסוהו הלוונזי, מקומות 'קוליים' ומלאי 'שיק'. תל אביב היתה, לפחות על הנייר, לעיר של 'אין' ו'אאוט', של מסעדות, מועדונים, דוגמניות, מעצבי שיער ו'סלברטאים' - אי של 'כזה כאילו' פסידו ניו יורקי, עיר ההולכת ומתרחקת מאופייה הציוני. הכינוי 'עיר ללא הפסקה' שניתן לה במקומונים הוא גם אחד

התארים שניתנו לנו יורק, והוא מבטא את ה'לוק' המילולי שהם נתנו לה.

הצגתה של תל אביב כעיר תוססת בעלת אופי מודרני קוסמופוליטי לא היתה 'פיקציה חסרת שחר', כפי שתאר זאת לימים גבי ניצן. בתל אביב, שהיתה כבר מיום הקמתה העיר המערבית ביותר בישראל, אכן התפתחה בהדרגה (או למעשה התחזקה) הווייה ישראלית חדשה, הדוניסטית, מודרנית וחילונית במהותה, שקיבלה לגיטימציה ערכית ודחיפה כלכלית ואידיאולוגית בסיועה של העיתונות המקומית. למעשה, הגזמה המקומית היא פנטזיה שהגשימה את עצמה. הכרך התל אביבי אכן התפתח מאוד והיה לכור היתוך של סגנון החיים האמריקני המטרופוליני בישראל ולמודל חיים חדש. 'ביחשלים אנשים מתפללים, בחיפה עובדים, בתל אביב - חקדים', במילים אלה סיכם שון ניוסאם, כתב Sunday Times, את ביקורו במועדונים, בפאבים, במסעדות ובמוקדי הבילוי שצמחו בתל אביב ב-1996. על אחת המסעדות התל אביביות הרבות שעוצבו ככתי קפה והתמחו בהגשת תערובת של מטבח איטלקי ובינלאומי - פיצות, סלטים, פסטה ומרקים - כתב ניוסאם: 'אילו הייתם מבקשים ממישהו לעצב סדרה של מקומות שיבטאו את חוץ שנות ה-90 עד להגזמה פראית, הוא היה כנראה מעצב משהו דומה לאחד המקומות האלה'.

חשוב להדגיש ש'העיר', ובעקבותיה גם מקומונים מרכזיים אחרים, לא הסתפק בסיקור התרבות המקומית אלא חשף פרשיות בעלות עניין לאומי, למשל פרשת ילדי תימן, ועסק בבעיות של זהות ישראלית מפרספקטיבה תוקפנית ולוחמנית. בכך הוא הוסיף תחושת חשובה למערכה העיתונאית בערכים, במיתוסים ובסמלים הציוניים הוותיקים.

חדשות' כ'מקומון ארצי'

יומון צעיר ושובב

התפתחות המקומונים של רשת 'שוקן' הכשירה את הדרך להוצאתו לאור של יומון ארצי בסגנון חדש, ובמרס 1984 הופיע גיליון הראשון של היומון 'חדשות'. לעורך ראשי של העיתון מונה יוסי קליין, שצבר ניסיון עשיר ב'העיר', ולסגן עורך מונה רינו צור, מי שעבר את הסטאז' העיתונאי שלו אצל אורי אבנרי בשבועון 'העולם הזה' ואחר כך אצל אדם ברוך בירחון 'מוניטין'. צור הוא שטיפח את האופי המגזיני של 'חדשות' וגילה את הכותבים המוכשרים שהעיתון נעשה מזוהה אִתָּם.

'חדשות' תוכנן ועוצב מראש כתערובת של טבלאיד ושל מגזין יאפי, לאמור: עיתון ליברלי, מודרני, צעיר, אורבני, 'עצבני', שנון, פרובוקטיבי וביקורתי. המתכנת של העיתון, שהתבססה על מודלים אמריקניים ואנגליים, כללה את המרכיבים הבאים: כותרות ענק ססגוניות ו'צעקניות' ותמונות צבעוניות בעמוד השער שנועדו לתפוס את עין הקורא ולזעזעו; שער אחורי שהוקדש כולו לספורט, ושימש מעין עמוד ראשון של מדור ספורט מורחב מאוד; טקסט מודפס בשישה טורים צרים נוחים לקריאה מהירה ורפחף; כתיבה קצרה, תמציתית ובהירה; שימוש נרחב בשפה מדוברת, לעתים פרח'ית, במדורי הידיעות ובכתבות הצבע כאחד; שימוש בחומר ויזואלי רב; התמקדות בנושאי פלילים, מין, סיפורים 'אנושיים' וכתבות דיוקן 'מחשעות' בחוץ 'העולם הזה'.

ברבות הימים התמתנה מדיניות העריכה. 'חדשות' הקהה את מלעותו ונעשה דומה יותר לעיתוני הערב האחרים, ואילו הם התקרבו בתכנם ובסגנונם ל'חדשות' והטמיעו חלק נכבד מחידושי. בצורתו, סגנונו ותכניו הביא 'חדשות' למיצוי ולשילוב את שהחלו בו 'מוניטין' ו'כותרת ראשית', עיתון 'הארץ' והמקומונים. 'חדשות' אף זכה בשל כך לכינוי המשעשע והקולע 'מקומון ארצי'. הערבוב הזה של הולגרי והאנין, הגבשה והנמוך, ה'צהוב' והשמרני, הפטרויטי והביקורתי, הצעיר והמבוגר, הזוטא והרבא - היה אופייני לצורת החשיבה הפוסט-מודרנית שהחלה להטביע את חותמה בעיתונות הישראלית. גם סגנון הכתיבה הניו ז'ורנליסטי, בעל האופי הסיפורי, שוכלל ב'חדשות' והיה לאחד מסימני ההיכר של העיתון.

החידושים של חדשות

'חדשות' שרד כעשר שנים בלבד (הוא נסגר בדצמבר 1993 לאחר שלא היה רווחי תקופה ארוכה), משום שלא גיבש קו אחיד ומוגדר וקהל קוראים יציב. אבל רבים מהשינויים שחולל נספגו בעיתונים הנפוצים: 'ידיעות אחרונות', 'מעריב' ו'הארץ' - כל אחד בדרכו - נעשה 'חדשות' משופר.

מאחר שקצרה היריעה מלמנות את כל תרומותיו של העיתון למהפכת העיתונות בישראל, אציין כמה חידושים שנראים לי חשובים במיוחד. החידוש הראשון היה יצירת תנאי העסקה חדשים לעיתונאים. הופעת 'חדשות' ערערה מוסכמות ארגוניות ששלטו במסד העיתונאי. העיתון הציע לראשונה דרך חלופית להעסקת עיתונאים בעיתונות היומית, כלומר חוזים אישיים במקום קביעות על פי הסכם עבודה קיבוצי. הגישה העסקית הטהורה של שוקן התפשטה במהרה בעולם העיתונות. היא חיזקה את המו"לים ויצרה מעמד חדש של עיתונאים בכירים ('גיבורי תקשורת') בעלי עוצמה פוליטית וסטטוס כלכלי.

החידוש השני היה החרפת התחרות בשוק העיתונות, שהיו לה השלכות מרחיקות לכת על תרבות העיתונות בארץ. למשל, שינוי זמני החלוקה של העיתונים, ועקב כך שעות הקריאה בהם. עם הופעת 'חדשות' הקדימו שני עיתוני הערב האחרים את שעת הפצתם לשעות הבוקר המוקדמות והעיתון היומי סיכם למעשה את יום וליל האתמול.

החידוש השלישי היה בתחום העיצוב. 'חדשות' היה העיתון הראשון שהודפס בצבע והביא בכך למהפכה בתחום הפקת הדפוס בעיתונות הישראלית כולה. העיתונים הגדולים החלו לפרסם בצבע, תחילה בעמודי החדשות ואחר כך בכל מדורי העיתון.

המעבר משחור-לבן לצבע שיקף אפוא יותר ממהפכה טכנית. הוא שיקף, מעשית ומטפורית, את המעבר לתפיסת עולם רבת-גוונים ולצדה את המעבר מהמליצה ה'אפורה' והשבולנית של התרבות הציונית לחיים העליזים והצבעוניים של העידן הפוסט-ציוני.

אחד המרכיבים החשובים במהפכה העיצבית של 'חדשות' היה הדגשת המסר הצילומי והקצאת מקום ניכר לכל הדימויים החזותיים לסוגיהם. בהשפעת 'חדשות' היה הצילום למרכיב יסוד בעיתונות הישראלית כולה. היום כמעט כל כתבה מלווה בנוכחות צילומית כלשהי, המתעדת, מגבה או משלימה את הכתוב.

בהיותו עיתון הפונה לקהל צעיר, "חס 'חדשות' משקל רב (בנפח, בתדירות וברמת סיקור) לתחומי הבידור, הפנאי, האמנות והחברה, ובכך השפיע מכיוון מסוּף על מסלול התפתחותה של התקשורת הכתובה כולה שנעשתה צעירה, אקלקטית ועדכנית יותר.

גם בתחום הפוליטי תרם 'חדשות' תרומה חשובה. 'חדשות' לא היה הראשון שלעג לפוליטיקאים הישראלים, אך הוא מיסד את נקודת המבט הסרקסטית על הזירה הפוליטית. אמנון דנקנר, חן מיברג, חן אדליסט, אמנון לוי, חנה קים, חנה קריסטל, נדב העצני וחביק חזנטל נטו לתאר את הפוליטיקה כדרמה בידורית, שהמניע העיקרי של הדמויות הפועלות בה הוא אגו ואמביציה אישית. הפוליטיקה, לפי 'חדשות', נתפסה כזירת אגרוף שבה כולם מתחרים וחובטים זה בזה, והמטרה מקדשת את השקרים. ולק תפקידה של העיתונות לשפוט ולדרג את ה'מתחרים' ולשסות אותם זה בזה.

'חדשות' היה היומון הראשון שאימץ קו פוליטי יוני ביקורתי תקיף, ולעתים בוטה בנושאי חוץ וביטחון, בנוסח 'העולם הזה' ו'כותרת ראשית', ובכך היה שותף חשוב במעבר שעשתה התקשורת הישראלית כולה מביקורת פוליטית מהוססת לביקורת בוטה וכסאחיסטית.

חשיבותו הפוליטית והתרבותית של 'חדשות' ניכרה גם בכך שבחר להתמקד בהצבת סימני שאלה ליד מוסכמות ציוניות מושרשות (למשל בתרבות השכול), תוך הגבהה מתמדת של רף הפרובוקציה. בכך הוביל את הנתיב הצדדי שפתחו 'מוניטין', 'כותרת ראשית' ו'העיר' אל דרך המלך של העיתונות היומית.

'חדשות' היה במידה מסוימת היומון הפוסט-ציוני הראשון לא רק בשל נטייתו לערער ולהרהר על מוסכמות אידיאולוגיות בתרבות הציונית אלא גם משום שבהיותו עיתון 'צפוני', הוא תרם ללגיטימציה, להבלטה ולמיתולוגיזציה של צורת חיים אלטרנטיבית לזו הציונית, כלומר לצורת חיים רכושנית נהנתנית שהתפתחה בעיקר במטרופולין התל אביבית.

במבט לאחור נראה ש'חדשות', אשר ניסה לסקר את הפריפריה, היה בסופו של דבר עיתון סקטוריאלי למדי, שראה את ישראל מהגבולות הצרים של תל אביב רבתי, תוך זלזול והמעטה במשקלה של 'ישראל השנייה', הגיאוגרפית והאתנית. שינקין היה ב'חדשות' לא רק סמל ומוטג אלא פריזמה עיתונאית ותפיסת עולם כוללת, חילונית נהנתנית. 'יש יותר שינקינאיות ברמת אביב, ברמת השרון, ברעננה ובכפר המדינה מאשר בשינקין', כתב יורם קניוק, הראשון ש'המציא' ככל הנראה את שינקין כתרבות. העיתונות הישראלית כולה אימצה קו זה בשנות השמונים והתשעים, שהשפעתו ניכרת במיוחד במוספים. העיתונאי ועורך 'דבר' דניאל בלוק כתב על כך ב-1992: 'אנו יודעים על הנעשה בתל אביב של הפאבים והבוטיקים, אך איננו יודעים הרבה על הנעשה בנתיבות, אופקים, באר שבע, ירחם וקריית שמונה אלא אם מתרחש בהם פיגוע ביטחוני, מעשה רצח או אונס אלים, או שערוריית שחיתות גדולה. רחוב שינקין מסוקר כיום מאוד בעיתונות הישראלית'.

עלייתו המטאורית של בנימין נתניהו בזירה הפוליטית והתעצמותה המהירה של ש"ס בשלהי שנות התשעים גרמו זעזוע ועריכת חשבון נפש במילייה התקשורתית וגם תיקונים מסוימים (אמנם קלים) במגמה השינקינאית-האמריקנית של העיתונות הישראלית.

העיתונאי כגיבור תרבות

הופעתו של 'חדשות' היתה למעשה שלב נוסף בסולם המוביליות של עיתונאי דור הביניים (ילידי שנות החמישים והשישים). עיתונאים מוכשרים ובעלי עמדה ומעמד בממסד העיתונאי היום, כמו רינו צור, ציפה קמפינסקי, גל אוחובסקי, דורון חזנבלום, אהוד אשרי, חיים הנגי ואבי רצון, התפתחו והתפרסמו ב'חדשות' והתקדמו בזכותו. 'חדשות' גם 'גילה' והכשיר כמה מכתבי השטח והפרשנים הבולטים של שנות התשעים, דוגמת אמנון לוי, שאול ביבי, דב אלבוים, יניר אלפיה, נית זומר, נרי ליבנה, צבי גילת, אלכס פישמן, אתי חסיד, ירון פריד, משה פרל, יעל גבירץ, ענת מידן, שרית ישי לוי, חנה רענן שפירר וארנה קזין.

אך מעל לכול, 'חדשות' תרם לשינוי בתדמית העיתונאי הישראלי ממדווח יבש ונטול זהות ציבורית לסופר-יוצר-פרשן בעל זהות ואגו משל עצמו. כך היו עיתונאים בכירים מאנשי צל לידוענים ולגיבורי תרבות מוכרים ומשפיעים בחברה הישראלית. גם התפקיד החברתי החדש של העיתונאים בחברה הישראלית חווד ב'סדנה' של 'חדשות': לא עוד אנשי ממסד המשתפים פעולה עם השלטונות אלא אנשי מקצוע אנרגטיים, הקוראים תיגר על המוסכמות ומרחיבים ללא הרף את גבולות המותר בחברה.

כמה מעיתונאי הדור החדש שטיפח 'חדשות' השפיעו לא רק על התפתחות סגנון כתיבה צעיר וקולח בעיתונות הישראלית אלא גם על התפתחות טכניקות וז'אנרים חשובים בכתיבה העיתונאית: התמקדות ב'פיצ'ר' אחד בכל גיליון; כתבות צבע על אישים, תוך כדי התמקדות ב'אנדר-דוגים'; מבט אנתרופולוגי על החברה החרדית ושכונת המצוקה; כתיבה פמיניסטית; סקירה אינטנסיבית ומובלטת של אופנה, אוכל ומסעדות (תחומים שהיו צדדיים ביומנים שקדמו ל'חדשות'); כתבות ספורט בסגנון דרמטי-סנסציוני; ביקורת מלומדת אך פופולרית של יצירות קולנוע, תיאטרון ומוזיקה קלה וניתוח הקשריהן הסוציולוגיים; כתבות תחקיר המעזות לגעת בנושאים שנחשבו בעבר מחוץ לתחום הציבורי; טיפוח מדורי 'חכמת השכונה והטריבונה', למשל, המדור 'אבו נימר' של דן בן אמוץ; ומדורי קומיקס ('עלילונים' בעברית).

חב גיבורי הקומיקס העברי לחרותיו היו או דמויות של נערים עברים, הרפתקנים ואמיצים שהלמו בעלילות הגבורה שלהם את מיתוס הצבר-הסופרמן, או לחלופין דמויות של מדע בדיוני, ריגול וביולוש. לאסאטירה ולאירוניה חברתית לא היה שנים אחכות חלק ונחלה בתרבות הקומיקס העברי.

מדור הקומיקס ראשון שחרג מדפוסים אלה היה מדור 'הברוז' של 'חדשות'. למעשה, ב'חדשות' נפתח עידן הקומיקס הישראלי הפוליטי, שהוסיף ממד חדש לאסאטירה הישראלית והשפיע על התפתחות התרבות הפוסט-ציונית בכללותה.

הברוז צויר כעוף קפוא, שסימן יותר מכל את הומור האבסורד המטורף של גבע, שנכתב בהשראת MAD האמריקני. גבע 'לא עשה חשבון' לאיש, והיצירות שלו דמו למטוסי נייר המועפים מיד ליד בכיתה למול עיניהם הנדהמות והנרגזות של המורים השמרנים.

גבע נטה ל'רדת' בעיקר על שני מוסדות ציוניים מקודשים: צה"ל והקיבוץ. למשל, בקומיקס שכתרתו 'לדרכי אני נחפז', דרך ארץ לברוז', מסופר על נהג משאית של מפעל 'הוד צפירים' המוביל עדת ברווזים צוהלת לבית מטבחיים של קיבוץ בדרום. הקיבוץ מקבל את הברוזים כמו שרס"ר מקבל את טירחיו בבקו"ם: 'איזה מספר אתה?' נשאל אחד הברוזים, '2055414', עונה הברוז. ואיש האפסנאות משיב: 'לא מספר אישי טמבל, מספר הרגל'. בסוף מסתבר שמרירת העופות אמורה להיעשות באמצעות מכשירים למרית שערות רגלי הנשים, לעג על מפעל 'אפילידי' של קיבוץ כפר הנשיא, אשר בשנת השמונים הוביל את הקיבוץ הצפוני מעושר מהיר לפשיטת רגל מתסכלת.

לאחר סגירת 'חדשות' פירסם דוד גבע את ציורי הקומיקס הסאטיריים שלו ב'מעריב', בטור 'הדרך אל האושר', אך בשלב זה הפופולריות שלו כמאייר נחלשה. זאב אנגלמאיר, עם אירויו השטותניקים-קולאז'ים-מתגססים, הלועגים לציורי ספרי הילדים הישנים, נטל ממנו את הבכורה כליד הרע של האיור הישראלי וכאמן הקומיקס המוביל בישראל. ציוריו של אנגלמאיר התפרסמו כאוירים לכתבות, שערים ומדורים קבועים ב'חדשות', 'דיעות אחרונות', 'הארץ', 'הד החינוך', 'העיר', 'מוניטין', 'משקפיים', ושערים רבים של 'עכבר העיר'. אבל למעשה עוד קודם לכן, אורי פינק, יוצר הסדרה האנרכיסטית 'זבנג', הוא שהזניק את הקומיקס למעמד של 'קאלט' בקרב צעירים בארץ וגרם להרבה מבגרים להתפלץ ולנסות להבין - בדרך כלל ללא הצלחה יתרה - מה כאן מושך כל כך את הנוער.

סדרת 'זבנג' שיצר פינק החלה להתפרסם ב'מעריב' לנוער באוגוסט 1987 ומיד נהפכה ללהיט ענק. בתוך זמן קצר גלשו הסיפורים מעמוד אחד לכמה עמודים והיו לחלק הפופולרי ביותר של שבועון הנוער הזה. הסדרה עוסקת בעלילותיהם המוטטרפות של חברת תיכונטיטים 'גנבים' המתוארים בהומור פארודי-אנרכיסטי. כל אחד מבני החבורה מייצג דמות טיפוסית בקרב חברות בני נוער, ובאופן עקיף בחברה הישראלית כולה. הדמות מוגדלת ומעוותת בציור ובמלל לממדים קריקטוריסטיים קיצוניים: גל - נער לפלף 'מזן הממוצעים' שקשה להוציאו ל'תרבות רעה'; ירון - 'חנן טורבו' שהתחיל כ'תולעת ספרים' וגמר כ'פריק מחשבים'; אשר - 'קילר' ממשפחת הבודי-דבילינגים, השקוע בפיתוח גוף הבא על חשבון פיתוח השכל; גילי יפה נוף - המכונה 'מגילי', כלומר המגעיל; 'הוא מבלה את רוב יומו באיסוף חלקי חיות, חיטוט באף, צפייה בסרטי אימה וביקור בתערוכות של פיקאסו (גילי מת על כל הנשים בציורים שלו עם הפנים העקומים)'; ג'ינגי' - מהזן 'הידוע בכינוי חר-מן', מכור ליצירי המיניים והגסטרונומיים, בעיקר לסירוף שוקולד; מאיה שליט - מלכת הכיתה היפה, הסקסית, הפיקחית ומלאת ביטחון עצמי. מאחר שהיא גם 'ביטשית' לא קטנה והאמביציה שלה אינה יודעת גבולות, היא בגדר 'קורבת משפחה של זן חתולי' האשפה שעלו מהזבל לפנטהאוז ברמת אביב; סיגל שגי - 'פלצנית' ממשפחת הפלספנים יפי הנפש, המבלים בעיקר בהפגנות למען השלום ואיכות הסביבה; גולן פינס - הדון ז'ואן השגלן, המפיל ברשתו את כל הבנות; 'שורוצנגר', סטולן ודחוז טופז ביום טוב; עידו רמון - מחובר בפלאג לקומפקט דיסק ומכור לחוק מיובא; צחי המברגר - כרסתן וגרגרן כפייתי המכונה 'הבלסן בשדה השיפוד'; גברת עמגה זעפני - המורה המפלצתית 'השייכת למשפחת מוצצי הדם, נצר לערפדי טרנזילבניה, ארץ הולדתם של הרזן דרקולה ודוקטור פרנקנשטיין'; זבולון חראאלי - מנהל בית הספר, אשמאי זקן ממשפחת 'האינופנטילים'.

'זבנג' קסמה לבני הנוער בראש ובראשונה, כפי שציין אל' אשד במאמחו, משום שמתוארים בה 'בצורה מוקצנת ומצחיקה נושאים שמעסיקים בני נוער שקוראים ב'מעריב לנוער' - כמו זוגיות, פצעוני בגרות, העיסוק הקדחתי במין, מקובלות חברתיות, היחסים בין 'צפונים לדרומיים', בין דתיים לחילוניים ובין סטרייטים להומוסקסואלים. הדמויות הן קריקטורות קיצוניות במיוחד, אבל דווקא בשל כך מצליח פינק לתאר באמצעותן משהו מן המציאות הקיצונית המשתנה ללא הרף של חיי הנוער הישראלי'. את ההשראה לסדרה קיבל פינק מסדרת הקומיקס האמריקנית הפופולרית 'ארצ', שבדומה ל'זבנג' עסקה בעולמם של בני הנוער. אולם, כפי שציין שגי בן נון, בניגוד ל'זבנג', ארצ' היא סדרה יותר תמימה, פוצי מוצי ולא כל כך מציאותית. לגיבורים בארצ' אין חצ'קונים, הם לא מפליצים, והפנטזיה המינית הכי נועזת של ארצ' היא לקבל נשיקה מוורחיקה לפני השינה. זבנג יותר מציאותי, ועוסק בבעיות, חלומות וקטעים שבאמת מעסיקים בני נוער. קן, וזה כולל גם חצ'קונים, ציצים ופולצים'.

סיבה נוספת להצלחתה של 'זבנג' היא שהגיבורים בסדרה מדברים בשפה העדכנית של בני הנוער מבחינת המילים, המבנה הדקדוקי ותחומי העניין. פינק הקפיד לחדש את הדמויות ואת העלילות בהתאם לאופנות משתנות - בעיקר אופנות לשונות, בין השאר באמצעות סקרים שערך בקרב קוראיו שבהם ביקש את חוות דעתם על הדמויות ועל הופעתן החיצונית.

גם סוג ההומור היה חלק מנוסחת ההצלחה. 'זבנג' היתה מלאה באמרות כנף אשר לקוראים מבגרים עשויות להיראות אינפנטיליות ולא מצחיקות, אבל בני הנער אהבו אותן מאוד. למשל, 'כפרה שלי, בכל בן יש ג'נג' קטן', 'למה משה לא אישה, איפה השוויון בסיפור הזה', 'גל נראה לידו כמו יצחק שמיר'. ראוי לציין כי בני נוער אוהבים מאוד לשבש מילים ולהמציא ביטויים ואמרות כנף המצחיקים בעיקר אותם עצמם. אלה נעשים חלק מהקוד הפנימי שלהם ומבטאים את עצמאותם ואת המרד שלהם בעולם המבגרים. אורי פינק, שהתברך בכישרון של 'קופירייטר' וב'ראש צעיר', הירבה במיוחד ליצור ציחופי מילים ומשפטים שהיו פרפרזה משעשעת על מושגים מוכרים מעולמם של בני נוער, מקומות בילוי, פרסומות ברדיו ובטלוויזיה וכו'.

הציורים גם הם תרמו להצלחתה של 'זבנג'. זו היתה הפעם הראשונה בארץ שנוצר קומיקס ישראלי לבני נוער, שעוצב על פי מיטב המסורת המערבית ובעיקר האמריקנית. התמונות של פינק דינמיות, צבעוניות, מלאות פרטים (ולכן גם מזכירות 'פריימ' של סרט), וכמובן מצחיקות מאוד בעיוות שלהן. הן דומות לסדרות המציחות שהחלו להקרין בטלוויזיה (למשל, 'הסימפסונים' שנוצרה בשנה שהחלה להתפרסם 'זבנג'), ושעליהן גדלו דורות של ילדים. 'זבנג' גם היתה אינטראקטיבית מאוד. היא אפשרה לקוראים הצעירים להשתתף באופן פעיל בסדרה: להציע תסרוכות חדשות לגיבורים, לבחור לוגו לסדרה ועוד.

אך מה שקסם מסל לבני הנער, וגם היה לסמל המסחרי של אורי פינק, היתה הבטות האנטי-חינוכית של הסדרה. סיפורי 'זבנג' היו למעשה הנגיטיב המוחלט של הסיפורים שנעמדו לחנך: גיבוריהם מדברים בשפה קלוקלת, מנבלים את הפה, חוזרי דעות קדומות, מכוערים, אגואיסטים, שטופי זימה, המוניים ו'סתומים'. אורי פינק לעג באמצעות גיבוריו המצחיקים לכולם, ובכלל זה לעצמו ולקוראיו. בנים ובנות, ערבים ויהודים, עולים וותיקים, סטרייטים והומוסקסואלים, אשכנזים ומזרחים, עניים ועשירים, שמאל וימין - אף אחד לא יצא אצלו נקי (עם זאת, צריך לציין שהיתה לו נטייה 'לרדת' בעיקר על דתיים והומוסקסואלים). 'המוטו של זבנג', כתב שגיבן בן מן, 'כל העולם הוא גאג. ולכן בזבנג יורדים על כולם בצורה שווה'.

הדיאלוגים בסדרה הזכירו בדיחות גסות ו'ירדות' הדדיות ('דאחקות'), שצעירים אוהבים כל כך להחליף ביניהם. כל מה שלא היה מקובל לכתוב בעיתון או להגיד בשיעור נאמר על ידי גיבורי 'זבנג', ובכלל זה דברים שנחשבו לאנטי-פוליטיקלי קורקט'. המטרה של פינק היתה, כדבריו, לחשוף דעות קדומות, אבל לא כולם השתכנעו בכנות כוונותיו (הוא נקרא מפעם לפעם לטלוויזיה ולרדיו כדי להשיב למבקרים) ובאופן ההשפעה שיש לקומיקס שיצר על התפיסות של בני הנער (הטיעון היה שבני הנער מבינים את הדברים כפשוטם ולכן מפנימים סטריאוטיפים). הוא נעשה מטרה שכיחה להתקפות של הורים ומורים נזעמים שהאשימו אותו בהשחתת נפשו של הנער, ושל אנשי דת, פוליטיקאים ואנשי תקשורת שהאשימו אותו בעידוד אלימות, בהומופוביה בסטריאוטיפיזציה של מיעוטים, בוולגריה, בסקסיזם ובגזענות. שערוייה מתקשרת במיוחד מולדה בעקבות הוצאתו לאור של יומן זבנג לשנת 1998/1997. בתחתית היום הוצגה רשימת החגים והמועדים של השנה ולצידה הצעה של חברי זבנג להוסיף כמה חגים שלדעתם חסרים בשנה העברית. אחת ההצעות (של סיגל) היתה להכיר ב-28 במאי כ'יום אבל על עליית ביבי לשלטון', הצעה שגררה תגובה חריפה של לשכת ראש הממשלה.

הביקורת על פינק לא פגעה בפופולריות הרבה שלו בקרב בני הנער, אלא חיזקה את דמותו כאנרכיסט אהוד החורף לשון מול הממסד. לפי נתונים שפורסמו בספר העשור ל'זבנג' ובמאמרו של אלי אשד, עד 1999 הודפסו לא פחות מ-50 אלף עותקים של יומנים וספרים של אורי פינק (12 ספרי זבנג גדולים, 7 יומנים, 5 דיאט זבנג, 5 זבנג אישי וככה מציירים זבנג'). אשד מציין כי ספרי הסדרה הופיעו יותר מעשור ברשימות רבי-המכר, ואורי פינק תפס את מקומו של יגאל מוסינזון בשבע הספרים כסופר שהילדים הרבים ביותר צוברים עליו ומבקשים את חתימתו. עוד דווח כי מדי יום מקבל פינק חמישה מכתבים בממוצע מבני נוער מעריצים. הצלחת המדור ב'מעריב לנער' ושל הספרים שיצאו יצרה שפע של מוצרים ש'רכבו' על ההצלחה. פרט ליומנים הפופולריים, הונפקו ארטיקים, מסטיקים, מחברות, מדבקות, קלפים ותחמושת עם דמויות מהסדרה. כמו כן הופקה סדרה בערוץ 2 שהתבססה על הקומיקס וזכתה לרייטינג גבוה.

תופעת 'זבנג' היא ללא ספק תופעה חשובה מבחינה סוציולוגית, שכן, כפי שכותב אלי אשד, 'בניגוד לסיפורי קומיקס רבים אחרים, אי אפשר להפריד את סיפורי 'זבנג' מהקונטקסט החברתי, הפוליטי והתרבותי הספציפי מאוד שבו נכתבו'. 'זבנג' ביטא את והשפיע על התפתחות התפיסה האנטי-פוליטית והאנטי-אידיאלוגית בקרב בני נוער בישראל - תפיסה הרואה במאבקים התרבותיים-ערכיים המתרחשים בארץ לא יותר מ'חארטה בארטה', שטויות במיץ עגבניות. 'זבנג' צייד את בני הנער במשקפיים ציניים שמבעדם נראית המציאות הישראלית כסיפור קומיקס אבסורדי וביזארי. תפיסה זו של המציאות הורסת את התמימות, מכבה את אש האידיאליזם ומותירה תחושה של בוז, ניכור וניהיליזם חברתי. יש מידה של סמליות בכך שבקטע המופיע ב'זבנג 13' מתנהל ויכוח נוקב לא על סוגיות פוליטיות בערות שעל סדר היום הישראלי, אלא על השאלה 'הרת הגורל' איזו להקת חק' מגניבה יותר.

מרכילות ל'ירידות'

רכילות חלבית בעידן הצינוני

עד לראשית שנות השמונים היתה הרכילות 'חלבית' למדי, וגישתה היתה בדרך כלל אוהדת ומפרגנת לאישי הציבור. ככלל, המידע על החיים ברשות היחיד נחשב אז עדיין למידע צדדי ולא חדשותי. יתרה מזו, רכילות גלויה ובוטה נחשבה באותם ימים לא רק לחולשה אמנותית, אלא גם למעשה אנטי-צינוני המזהם את נפש הנער, מאחר שהיה בה יסוד אנטי-סולידרי והוא גם האדירה את ה'סלומות' התל אביבית (כפי שסומו הביילויים בכרך) ולא את החלוציות הכפרית, והעזה לפגוע בשמם הטוב של 'קדושי' האומה (המנהיגים).

'הרכילות' היתה כמעט בכל המקרים תמימה לחלוטין: אליבא דאמת לא היתה כלל רכילות, אלא אוסף של אמירות כנף, קצת אינפורמציה פוליטית חברתית, קצת שיחת חולין, וקצת בדיחות אקטואליות. האלמנט הארטי-רומנטי הופיע - בהתאפקות רבה - אך ורק במקום שמדובר היה בבדרנים, 'נערי שעשועים' ואנשי בוהימה. אישי הפוליטיקה הישראלית, לעומת זאת, הופיעו כולם בצורה הקורקטית ביותר, בסיפורים פוליטיים מובהקים. סיפורים פיקאנטיים-באמת אמנם לא נעדרו מן המדורים, אלא שהם נמסרו כולם בעילום שם, באופן שיקלו לשמש, לכל היותר, חומר למשחק-ניחשים חברתי.

חריג, לזמנו, ובעל תהודה גדולה במיוחד היה טור הרכילות 'רחל המרכלת' בשבועון 'העולם הזה' (למעשה, השבועון פירסם כתבות רכילות עוד לפני הופעת 'רחל המרכלת', למשל, כתבה מצולמת על 'חייה הפרטיים של שושנה דמארי' ב-1950). את 'רחל המרכלת' כתבו תחילה כמה מחברי המערכת ואחר כך שולה תבור, אשר בזכותה היה לאחד מסמלי הזהות של העיתון ותרם להגדלת תפוצתו.

ציפי - הרכילאית מעיר הכרמל

בסוף שנות השבעים ובתחילת שנות השמונים, כאשר מעמדה של האוליגרכיה המפא"י ניקית התערער והתקשורת הישראלית עברה תהליך התפתחות מואץ, החלה להעמיק ההכרה בחשיבותו של הסיפור האישי ובהארתם של הצדדים המוצגים בחיי מנהיגים ושועים. השינוי התבטא בין היתר בחידושים בתחום הרכילות. אחד מהם היה 'קצפת', מדור רכילות חושפני למדי של 'מוניטין', שעוצב לפי הדגם של מדורים כאלה בעיתון המערב.

סוגיית אחרת שבישרה את בוא העידן הרכילתי בתרבות הישראלית קיננה דווקא בחיפה, בלב הבורגנות השמרנית והמנומנמת. 'בסוף שנות השבעים', מספר אמיר זוהר, 'הוציא משרד הכרטיסים "גרבר" שעל הכרמל חוברת יחצ"נית באופייה, בשם "בימדור" אשר דיווחה על מופעי הבידור בעיר. בחוברת הזאת נולד טור הרכילות המקומית הראשון בארץ. עורך החוברת היה דני נישליס, הרכילאית היתה ציפי חום, שנחשבה לטיפוס היותר "תל אביב" בחיפה של אז. לימים, כאשר הוקם המקומון החיפאי "כלבו" אומץ המדור בעיתון (שמו היה "סנבה") והפך לאחד הפופולריים בקרב הקוראים. את ההשראה קיבלה חום מ"ליאשה" ו"העולם הזה" ואת הידיעות אספה מהחברים, המסיבות והמועדונים שבהם דרכו רגליה'.

אצל ציפי חום כולם נחשבו לסלברטיים, בדרך כלל אלה היו מודעה וידידיה, והעיקר שהיו חיפאים. פתאום זה נעשה חשוב מי חגג יום הולדת לסוכנת נסיעות פלוגית, מה מכין שף אלמוני במלון 'דן כרמל', ומי רקד במסיבת הפרידה לדוגמנית שאת שמה שמענו לראשונה במדור זה. הקוראים לא הכירו כלל את רוב המסוקרים במדור של חום, אבל באמצעות הרכילות התקבל הרשום (המוטעה בעליל) שחיפה היא כרך תוסס וחינני עם המון אנשים חשובים ונחמדים. רוב החיפאים המנומנמים, 'בטטות הכרסה', השתתפו במסיבות האמיתיות או המדומות של עירם באמצעות דיווחיה החינניים והמשעשעים של חום. הם אהבו אותה משום שהיא לא היתה ממש מרושעת ודיווחה על אירועים פיקנטיים שמרבים לספר עליהם במפגשי סלון: מי הכיר את מי, אפוא קונים מה, אילו אירועים חדשים מתרחשים בעיר וכדומה. היה בה משהו מקורי ומרענן, מאחר שהיא לבשה דמות של מי שלא לוקחת את עצמה ברצינות אלא חאה בחיים מסיבה אחת גדולה. גם השימוש המופרז והמודע בסגנון ה'קלאפתי', מעין פולנייה שידה בכל ויד כול בה, נעשה חלק מזהותו של המדור והכשיר את הקרקע לסגנון חדש של כתיבה רכילאית במקומונים ולהתפשטות הז'אנר בעיתונות הישראלית כולה.

הסיבות למהפכת הרכילות

השינוי הכמותי והאיכותי הן במדורי הרכילות הן במדורי החברה וב'כתבות צבע' (כתבות החושפות מידע אישי על מושאיהן) נבע מכמה סיבות: בראש ובראשונה ההכרה שבני אדם צמאים למידע אינטימי על הזולת, בעיקר על אנשים ידועים, ומידע כזה מוכר עיתונים. גם תהליך האינדיבידואליזציה של החברה הישראלית, שעורר התעניינות גוברת בחיי הפרט, תרם לפריחת הרכילות. אך לפריחה זו היה גם מניע אידיאולוגי-פוליטי, כפי שניסחה זאת העיתונאית אספה פלד: השאיפה לנפץ את 'החסינות שהעניק המעמד לאישי ציבור או מוסדות מסוימים. עורכי העיתונים ניסו לתת לראשונה לגיטימציה לחומרים, שעד אז נחשבו רכילות, בטענה שמעבר לחזית הייצוגית של אנשי ציבור ופוליטיקאים, יש חצר אחורית, המשמעותית לשיפוט שלהם לא פחות ואולי יותר מהאג'נדה המוצהרת שלהם. במלים אחרות: אם חבר הכנסת הלוחם למען זכויות האזרח מתעלל בעזרת הערבייה שלו, לא מדובר ברכילות זולה, אלא במידע עיתונאי רלוונטי וחשוב ציבורית, שיש לו מקום בעמודי החדשות או בכתבות הדיוקן הרציניות'.

והיה גם רקע כלכלי לפריחת הרכילות. בתל אביב, ואחר כך גם במקומות נוספים ברחבי הארץ, החלו נפתחים בזה אחר זה אתרי בילוי חדשים שכונם 'מקומות': דיסקוטקים ומועדונים בסגנון אמריקני, פאבים וברים מעוצבים, מסעדות יוקרה שהגישו אוכל 'אחר'. התרחבות מקומות הבילוי הגדילה את זירת הסיקור הרכילתי. שכבה הולכת ומתרחבת החלה לצאת כדי לראות ולהיראות, ו'ציד' הידיעות נעשה קל וזמין, לא פעם גם להנאת ה'מחכלים'. בעלי ה'מקומות' עדי מילשטיין, איציק אבנר, שלום פנסטר, סמי הירש, יענקל'ה טל, אורי שטארק, זוהרה אביצדק, גילי קצנלבוגן, עמוס ברזילי, שאול אברון ורינה פושקרנה - ואלה מקצת השמות בקטגוריה זו שהופיעו בשכיחות רבה במדורים התל אביביים - הם עצמם היו לכוכבי טורי הרכילות ולספקי המידע הפיקנטי. זאת ועוד, ישראל החלה לעבור באותה תקופה תהליך קפיטליזציה, והתחרות הגוברת בשוק החופשי חידדה את החושים המסחריים. אנשי העסקים ונותני השירותים הבינו עד מהרה שחשיפה בעיתון שווה כסף, גם כשהיא מוצגת בהקשרים רכילתיים. בעלי טורי הרכילות נעשו אפוא מוקד חיזור של יח"צים למיניהם.

האמריקניזציה המתעצמת של החברה הישראלית תרמה מכיוון נוסף לעלייה בחשיבותם של מדורי הרכילות, כיוון שלצד המידע הרכילתי על האנשים עצמם נמסר לקורא גם מידע רב על סגנון החיים שהם מייצגים. ומאחר שחוב מושאי הרכילות באו מהברנז'ה הבלויינית-עירונית-אפית - קבוצה המכונה בסוציולוגיה 'מעמד הפנאי' - המדורים קידמו למעשה סגנון חיים חדש, יאפי במהותו.

הטור המיתולוגי של 'ציפורה'

טור הרכילות 'ציפורה', שנולד ב'חדשות' (ולאחר סגירת העיתון עבר ל'העיר' התל אביבי), היה, כאמור, זרז חשוב בהתפתחות הז'אנר. אהוד אשרי הוא שקבע את סגנונו של 'ציפורה', אך במשך השנים כתבו בו עיתונאים אחרים, בהם ציפה קמפינסקי, עירית לינור, עדנה גחטן וגל אוהובסקי. הטור זכה לפופולריות כבר בראשית הופעתו, והיא הלכה וגאתה עם הזמן. אנשים רבים, בעיקר צעירים, קנו את העיתון בסוף השבוע, לעתים רק כדי לקרוא ב'ציפורה', והטור השנון, המבדח, המשועשע, ונטול הרסן, נחשב לאחד מסמליו המסחריים של העיתון. 'ציפורה' היה פופולרי משום שהוא היה הרבה יותר מז'אנר רכילותי מסוג אחר - הוא ביטא וקידם הלך רוח תרבותי חדש, תל אביבי, 'צפוני' מאוד, שהחל לצבור תאוצה בקרב צעירים משכילים ומבוססים. למעשה, הוא היה טור סאטירי בידור, ש'רד' וליגלג 'על כל מה שזז', גם על הרכילות עצמה, אך בעיקר על אנשי ציבור מוכרים ועל קלישאות ו'פוזות'.

היו ב'ציפורה' לא רק ידיעות על פלוני ואלמונית אלא גם בדיחות, מקצתן מקבריות וגסות, מן הסוג שלא העזו עד אז להדפיס ביומונים. ב-24 במאי 1991 הופיעה הבדיחה הבאה: "תולע, תולעת ותולעון יצאו לסיור במעיים. הגיע לרקטום. הציץ תולעון מבעד הפתח, ראה כחול ושאל: 'אבא, מה זה הכחול?' ענה לו האב: 'זה שמים זה נפלא'. הסתכל תולעון למטה, ראה ירוק ושאל: 'אמא, מה זה הירוק?' ענתה האם: 'זה הדשא זה נפלא'. אמר התולעון: 'אם בחוץ הכל כל כך נפלא, למה אנחנו נשארים פה?' ענה האב: 'אנחנו נשארים פה, בני, כי פה זה המולדת'."

אינדיקטיבית במיוחד למדור היא הבדיחה שהופיעה ב-17 במאי 1991: 'איך יאפים עושים את זה? אותו דבר, אבל יותר אין'. ואפרופו 'אין' ו'אאוט', גם בכך חידש 'ציפורה'. הוא כלל 'בוקסה' הומוריסטית ותמציתית בשם 'In Out' שבה פורסמו מדי שבוע המושגים, האישים והאופנות שיצאו מן האופנה ונכנסו לאופנה, 'הצפונית' כמובן, מקצתם המצאה של 'ציפורה'. בכך בישר, קידם וביקר 'ציפורה' בעת ובעונה אחת את התפתחות סגנון החיים היאפי.

קסמו של 'ציפורה' והשפעתו החברתית מקורם בעוד שני חידושים-פיתוחים בז'אנר הרכילות. החידוש הראשון היה התמקדות בדמויות אזרחיות מ'קאליבר קטן' בתחום הבידור, העסקים, התקשורת, הספורט, הייעוץ הפסיכולוגי וכו' ולא בדמויות לאומיות מ'קאליבר גדול' מתחום המסורת של הצבא והפוליטיקה, כפי שהיה נהוג בעבר.

למעשה, המדור לא רק הפך על פיה את הייררכיית הכבוד המסורתית של התרבות הציונית, אלא התקיף את עצם משאב המוניטין. הוא טיפח סלבריטאים (מושג שהמציאו כותבי המדור ונכנס מיד לשימוש יומיומי בעיתונות) וקידם אותם, אך בה בעת לעג לחנופה שלהם לתקשורת, לאגו הנפוח שלהם ולכמיהה האובססיבית והפתטית שלהם לפרסום. המושג 'מפורסם', שהומצא במדור ונעשה מטבע לשון, שיקף את התפיסה החדשה הרואה במפורסם לא יותר ממשותף בהצגת הבידור העיתונאית. השינוי בקריטריונים של מוניטין חברתי וביחס לבעלי שררה בכלל, כפי שהוא בא לידי ביטוי אצל 'ציפורה', שיקף עידן חדש שבו איבדה האליטה הוותיקה את מעמדה, עידן שבו כבוד בכלל נעשה משאב שררתי וקצר מועד: היום אתה חי ומחר אתה out.

החידוש השני של המדור 'ציפורה', שהשפעתו חרגה מתחום העיתונאות, היה בתחום הלשון. 'ציפורה' (המדור נכתב בלשון נקבה) לא רק 'דיברה' סלנג פוסט-ציוני - כלומר 'סתלבתני', שטותניקי, יהיר, הכול ב'סתא-אם', ב'כזה כאילו' וב'קטע' - אלא 'המציאה' מילים חדשות שתאמו את רוח התקופה. המדור היה לאחד היצרנים והמפיצים של העגה ה'צפונית' (כלומר יאפית תל אביבית), ובמשתמע גם של הרוח ה'צפונית' בעיתונות הישראלית כולה.

'שליחות קטלנית' של גפי אמיר

בשלהי שנות השמונים, כאשר הפופולריות של 'ציפורה' (על שלל כותביה השונים) הגיעה לשיאה, נמצאה לה מתחרה רציני בשם 'סתמי', שם שקלע היטב לרוח הזמן החדשה. את טור הרכילות החדשני כתבה העיתונאית הצעירה גפי אמיר, והוא הופיע במקומו 'עיתון תל אביבי' של רשת 'ידיעות אחרונות'.

בדומה ל'ציפורה' של 'חדשות' ושל 'העיר', שממנו הושפעה אמיר בראשית דרכה, טורי הרכילות שלה היו למעשה טורים קומיים-סאטיריים במסווה של רכילות, והטור כמכלול היה 'גדול מפרטיו' (האייטמים השונים). אולם אמיר שיקלה את 'ציפורה' בשלושה תחומים עיקריים: ראשית, הידיעות בטוריה היו קצת פחות 'קליפיות' מהידיעות אצל 'ציפורה' וסיפוריות יותר באופיין. שנית, ההומור אצל אמיר היה מצליף ולגלגני יותר. מבחינתה הסלבריטאים (פוליטיקאים, אנשי תקשורת, דוגמנים, אמנים וכו') היו אוסף של אנשים פתטיים שלוקחים את עצמם ברצינות מטופשת. אמיר, שנחשבה ב'ברנדה' התקשורתית ל'תלמידתה המופרעת של ציפורה', טענה לימים כי הקו שהנחה אותה בכתיבתה לאורך הדרך היה דומה לזה של 'ציפורה': 'לדקור בסיכה מותר, לדקור בסכין אסור'. אולם דומה כי לרבים ממושאי הידיעות שלה, הסיכה דקרה ממש כסכין. אמיר העלתה למעשה את הז'אנר החדש של 'רכילות פרחית' למדרגה עיתונאית נוספת מבחינת האכזריות כלפי 'קורבנות' הרכילות וההברקות ההומוריסטיות.

הגלגול אצל אמיר הושג בדרך כלל באמצעות שימוש במטפורות מוזרות ולא שגרתיות לתיאור פעולות פשוטות ושגרתיות של הדמויות המסוקרות. כך נוצר מעין תת-טקסט קריקטורי המצייר אותם כגיבורי קומיקס או סרטים מצוירים, למשל: 'לחדור לחליפה שלושה חלקים הדרה ולדפוק פן', או 'באמצע הצילומים הפציעה במפתיע אורית הבר-אמיר, אשתו של אלדד'. אמצעי לגלוג אחר היה ציחוף של עגה נמוכה, בדרך כלל 'צפונית' (החטוב ההורסי, 'הכי מגיב', 'חטף קריזה', 'שואל ת'צמו' וכדומה), ושל אפוזימים גבוהים ('שוד ושבר', 'הגדילה לעשות', 'בצר לה', 'ענג' וכדומה). לזה הוסיפה תבלין 'קלאפטעי' באמצעות איות יידישאי, כגון 'אמריקע'. להלן דוגמה הממחישה את שיטת הכתיבה הזאת:

הופיעה הפעם ריקי גל, שהגדילה לעשות, ועם רדת החשיכה פרצה להופעה, דפקה 200 הדונים, ובצר לה קלטה בקהל את תלמה אליגון שהשתרבה למסיבה במקרה והזדרזה לזמן אף אותה לבמה לשיר את 'הצריך של תמרי הנגר', הלהיט הוותיק. בסוף השיר חדרו הגירל"ס למים, ואילו גל הסירה את חצאית המיני שלה ונתרה בבגד גוף ובגרבוני רשת. שתי דקות אחר כך הגיחה שוב לבמה ופצחה בריקוד סוער על הרחבה, שלא כשאר 1500 החוגגים, שנמלטו על נפשם בסוף ההופעה.

השכלול השלישי ורב-המשמעות בטורי הרכילות של אמיר (בהשוואה ל'ציפורה'), ולמעשה גם הכישרון הגדול שלה ככותבת, היה בתחום ה'מילוני'. היא נולדה 'קופיריטית' ואוהבת לשחק עם השפה ולהמציא מילים חדשות, הטיות של פעלים לא קיימים, ו'הלחמות' לא שגרתיות, חבן קולעות ומשעשעות ביותר. למשל: 'מתקאמבק' (זכה ב'קאמבק'), 'דוגם' (דוגמן), 'דוגמית' (דוגמה קטנה), 'דוגמישה' (עוד אחת מסדרת הדוגמיות בערוץ 2 שזכתה להגיש תוכנית טלוויזיה רק בזכות יופיה) ו'מתקראץ' (מציק). להלן דוגמה למשחקי הלשון שאיפיינו את הטור שלה, מתוך ידיעה שהופיעה מתחת לתצלום של לוליטה בלונדינית בת עשר: 'זר שני בלונדק'ות. בר רפאלי, בתה של ציפי לוי, אקסתו הוועתיקה של רפי שאולי, הולכת בדרכי אמה החטובה וזכתה השבוע לאייש את משרת ראש עיר ערוץ הילדים בהוד השרון'.

עם התבגרותה והתמסדותה של אמיר (היא נישאה וילדה ילדים), היא עידנה את כתיבתה ונעשתה פחות משולחת רסן. כעבור שנים מספר עזבה את תפקיד הרכילאית והשתלבה בעיתון בתפקידים שונים (כתבת מוסף, עריכה ועוד).

היומון כטור רכילות אחד גדול

ככל שגדלה בישראל ההכרה ברכילות כמידע לגיטימי ומהנה, כך הלך וגדל מספרם והיקפם של טורי הרכילות בעיתונות הישראלית, בעיקר במקומונים. דיווחים על 'מי נכנס להרון, מי בגד עם מי, מי שוכב עם מי, מי אכל מה, ואיפה', וגם 'איך שרה נתניהו הזמינה לעצמה כתבה וצלם ב"מעריב"', נעשו עניין שבשגרה. יתר על כן, המידע הרכילתי החל לפרוץ את גדרות מדורי הרכילות ולהשתלט על העיתון סלו - ובעיקר על כתבת הצבע במוספים. למעשה, החלה תקופה חדשה שבה רכילות על אנשי ציבור וידוענים איננה עוד תחום נפרד וצדדי הממוקם באזורים האפורים של הלגיטימציה החברתית, אלא מידע חשוב שהוא חלק מהותי ובלתי נפרד מזכות הציבור לדעת.

תחילת הטשטוש בין רכילות לחדשות החל למעשה כבר במחצית שנות השמונים, כאשר התמנה אדם בחך לעורך '7 ימים', המוסף של 'ידיעות אחרונות'. בחך י"שם במוסף את גישת החשיפה האיטית של 'מוניטין'. הנסחה שלו (ושל דב יודקובסקי) שיבאה מחו"ל היתה 'עיתון אחד לפרופסור ולפועל' - ומשיגים יעד זה בין השאר באמצעות הסיפור האנושי (human-interest-story), לאמור: דיווח על הצד האישי והאישיותי של דמויות ישראליות ושימת דגש על הממד המלודרמטי.

הנסחה פעלה היטב: היא העלתה את הפולריות של העיתון לגבהים חדשים והיתה למודל חיקוי לעיתונים אחרים. בשנות התשעים, כאשר התמנה רם אורן לעורך '7 ימים', עבר ז'אנר הערטול הפומבי והחשיפה הציבורית התפתחות נוספת, כדי לפנות למכנה הרחב הגדול ביותר ולהשיג מקסימום קוראים. אורן לא רק העלה את רף החשיפה והמציצנות, אלא גיוון את גיבורי התרבות שזכו לחשיפה. המוסף נעשה מצעד סוגני של דוגמנים, כוכבי ספורט ומוזיקה, פושעים, סוחרים, אנשי צבא ופוליטיקאים שעולמם האישי, לעתים קרובות האינטימי, נחשף (בדרך כלל בהסכמתם) לפני עיניהם המשתאות של הקוראים.

התחנות הגוברת עם כלי התקשורת האלקטרוניים תרמה גם היא לתהליך הוולגריזציה של העיתונות הישראלית ולהצהבתה. לקראת סוף שנות התשעים כבר פרצה הרכילות והמציצנות גם את המוספים והיתה לחלק אינטגרלי מעמודי החדשות. מסמלת את השינוי הזה העבדה שבגיליון שנמכר ביותר בישראל בכל הזמנים - גיליון 'ידיעות אחרונות' מיום ששי, 12 בדצמבר 1997 - פורסם התחקיר המציצי על רעיית ראש הממשלה, שרה נתניהו.

לעומת טורי החדשות והכתבות, שנעשו וולגריים ורכיליים יותר באופיים, טורי הרכילות התעדנו וירדו מגדולתם לקראת שלהי שנות התשעים. הם כבר אינם חדשים, חתרניים ואנטי-ממסדיים כפי שהיו 'ציפורה', 'סתמי' ו'שליחות קטלנית'. רובם מתמקדים באנשים חסרי השפעה ממשית ואינם נועצים שינים בבעלי הכוח וההשפעה הציבורית. מתברר שהתחרות הביאה למיצוי של הז'אנר, והחברה קיבלה את המידע הרכילתי כלגיטימי ומובן מאליו, ובכך הכתה - לפחות לעת עתה - את עוקצ.

הבשלת המהפכה בעיתונות הכתובה

מהפכת העיתונות הבשילה בשלהי שנות התשעים ויצרה מציאות תקשורתית וחברתית חדשה שבראשה עמד העיתון הנפוץ ביותר במדינה 'ידיעות אחרונות'. היריעה אינה מאפשרת ניתוח מדקדק של מכלול מאפייני העיתונות היום (מדובר בעיתונות החילונית בעברית, שהיא בעלת התפוצה הגבוהה ביותר, ולא בעיתונות המגזרית שהיא בעלת מאפיינים ייחודיים משלה). אסתפק אפוא בציון כמה מאפיינים הנראים לי חשובים בהקשר הרחב של סיפור היחלשות האתוס הציפוני:

שלטון ידיעות אחרונות

העיתונות בישראל היא עדיין מונופוליסטית מאוד, שכן בשוק שולט היום העיתון 'ידיעות אחרונות', המהווה אימפריה תקשורתית. חוקרי תקשורת כבר החלו משתמשים בביטויים 'מו'לסת' או 'עריצי התקשורת' לתיאור הקרטליזציה התקשורתית והולכת ומתעצמת בישראל ומזיקה בעליל לתרבותה הדמוקרטית. אחת התוצאות של ריכוז הכוח והעירוב בין אינטרסים כלכליים לאינטרסים עיתונאיים היא הימנעות העיתונים מדיווח שלילי על חברות

התחרות על הרייטינג

ההתפתחות בעיתונות הישראלית הפופולרית עמדה בסימן מאבק האינתיים בין 'מעריב' ל'ידיעות אחרונות', שלווה בטונים צורמים מאוד. התחרות בין שני העיתונים הגדולים אינה חדשה בנוף העיתונות בארץ ולמעשה מלווה אותה לכל אורך דרכה, אך בשנות השמונים ובמיוחד בשנות התשעים היא נעשתה 'מלוכלכת' ובטה במיוחד (בשל הכסף הגדול שהעיתונות מגלגלת) והגיעה לשיאה במחצית שנות התשעים בפרשת האזנות הסתר (על כך בהמשך הדברים).

קשה לאמוד את תוצאות המאבק, אך סביר שבתחומים מסוימים הוא תרם לשיפור כמה ממאפייני העיתונות הישראלית, אך גם הזיק לה, למשל, בתחום הנטייה לפופוליזם. ככלל, הממד השיווקי-כלכלי נעשה מרכזי בשיקולי המו"לים בעיתונות, שכן התחרות הקשה על לבם של הקוראים ועל כיסם של המפרסמים מכתבה במידה רבה את אופי התוצרים. תחרויות נושאות פרסים, מבצעי מנייים, תלושי הנחה לקניית מוצרים שונים, מתנת לחכשי העיתונים - כל אלה הם רק חלק מהגימיקים המשמשים את העיתונות בתחרות זו.

השפעת הטכנולוגיה החדשה

טכנולוגיית הפקת הדפוס השתכללה מאוד בשנים האחרונות, וכך גם רמת הצילום, העיצוב הגרפי, האיור והעימוד. תצלומים מרתקים, איורים, קריקטורות, טבלאות צבעוניות, גרפים משוכללים ואמצעי המחשה אחרים, שבזכותם היומנים וכתבי העת נעשים מצודדים, מעניינים ולעתים אף ממכרים. ההתפתחות הטכנולוגית העצומה בתחום התקשורת משפיעה לטובה גם על מגוון המקורות ועל מהירות הדיווח. המחשבים הנישאים, הביפרים, הטלפונים הסלולריים, הפקסימיליות והדואר האלקטרוני יוצרים אפשרויות חדשות להעברת מידע בזמן אמת. היום, שעות ספורות לאחר סיום איחע כלשהו, כבר אפשר למצוא דיווח מקיף ופרשנות עליו בעיתון.

נפח גדול של עמודים

נפח העיתון גדל באופן ניכר בשנים האחרונות. בשנות החמישים היה מספר העמודים של עיתוני הבוקר 24-36 בשבוע (זה היה מעט מאוד ביחס לעיתונים האמריקניים שהכילו באותה תקופה 80 עמודים ביום אחד). היום הם מחזיקים עשרות עמודים בכל אחד מימי החול ומאות עמודים בסופי השבוע. בסקר משווה שנערך ב-1991 נבדק ההבדל במספר העמודים בין ארבעת העיתונים היומיים המרכזיים ('הארץ', 'דבר', 'ידיעות אחרונות' ו'מעריב') שהופיעו ב-1961 למספרם כעבור 30 שנה. נמצא כי 'עיתוני שנת 1961 היו בעלי גזרה דקה: 4 עד 8 עמודים בעיתוני הבוקר ו-12 עד 20 עמודים בימי שישי. ב-1991 הופיעו עיתונים כמו 'הארץ' או 'דבר' ב-16 עמודים ויותר בימי חול ובעשרות רבות (כולל מוספים) בימי שישי. ב'ידיעות אחרונות' ו'מעריב' הגידול בלט עוד יותר: ב-1961 החזיק 'ידיעות אחרונות' 8 עמודים בימי השבוע, 12 בימי ראשון ו-24 בימי שישי. 'מעריב' השתרע על פני מרחב עמודים דומה: בימי חול 8 עד 12 וביום שישי 24 עמודים. בקיץ 1991 שני העיתונים הופיעו בהיקף עמודים שלפני שלושים שנה נראה רק בחלום: בימי חול בהיקף של 36 עד 72 עמודים ובימי שישי 200 עד 240 עמודים'. במהלך העשור האחרון הוסיף לגדול מספר העמודים בעיתון בעוד כמה עשרות אחוזים. העיתון נעשה למעשה מאגר מידע עצום שקשה לקרוא הממוצע להשתלט עליו. רוב הקוראים מעללים בו בחטף ובחרים להתרכז בתחומים המעניינים אותם.

כיסוי גדול ומגוון בתחום התוכן

גם מגוון הנשאים והתחומים שהעיתון מכסה גדל באופן ניכר בשנים האחרונות והוא מותאם היום לאוכלוסיות מגוונות בעלות טעמים ומוקדי עניין שונים. בתחילת שנות השישים לא היו לעיתונים מוספים שבועיים, ואילו כיום מצרפים ליומנים הישראליים מספר מוספים שבועיים נפרדים הכרוכים בחובחת - מוספים כלליים ומוספי בידור, ספרות, כלכלה, ספורט, תיירות, פנאי, בית, משפחה, ועוד.

קיצור ותמצות

קיצור ותמצות גם הם ממאפייני העידן החדש בעיתונות הכתובה. מגמה זו התחדדה מאוד מאז החלו לפעול ערוץ 2 והכבלים בטלוויזיה. העיתונים מתאפיינים היום בכותרות גדולות, תמונות גדולות וטקסט קצר וענייני. מאמרים של 5000 מילים איפיון את עידן הספר, ואילו את עידן הטלוויזיה מאפיינות כתבות של 300 מילים.

פרשנות אינטנסיבית ורבת זוויות לאירועי היום

התמקדות בפרשנות אינטנסיבית של האירועים, מכל זווית אפשרית, היא אחד המאפיינים המובהקים של העיתונות הכתובה בארץ. בעשורים הראשונים למדינה מוקמו מאמרי הפרשנות בעמודים הפנימיים של העיתונים או בשולי החדשות, ואילו היום הם כבשו מקום מרכזי בעמודי החדשות, ובכלל זה בעמודים הראשונים. דן כספי ויחיאל לימור גורסים כי למעשה נוצרה בארץ מעין חלוקת תפקידים סמויה בין העיתונות הכתובה לאמצעי השידור. התקשורת האלקטרונית מתמחה בעיקר במילוי תפקיד הסיקור ואיסוף המידע ואילו העיתונים מתמקדים בתפקיד מתן הפרשנות לאירועים. זאת ועוד: הטלוויזיה מתמקדת בדיווח על מה שהיה ומה שהוא, ואילו בעיתונים גוברת הנטייה לעסוק בהערכת על העתיד להתרחש, תוך כדי פיתוח דפוסיים עיתונאיים חדשים של תרחישים /או תסריטים.

כתיבה אישית

הכתיבה הפובליציסטית נעשתה עם הזמן יבשה פחות ומנייריסטית יותר ברוח הניו ז'ורנליזם. עיתונאים רבים כותבים בסכמות ספרותיות, לעתים פסיזו ספרותיות, ובמקרים רבים חל טשטוש בין כתיבה עיתונאית לכתיבה ספרותית-אמנותית.

ירידה בסטנדרד הלשוני

בו בזמן, ולא בהכרח בסתירה למגמת הספרותיות של הכתיבה, חלה ירידה בסטנדרד הלשוני של חלק ניכר מהעיתון. צורת ביטוי שנחשבה בעבר להמונית, גסה ובלתי ראויה להדפסה היא היום לגיטימית ואף שכיחה, בעיקר במקומונים, אך לא רק בהם. בעבר היתה לעיתון 'שפה משלו', ואילו היום חל טשטוש גבולות בין השפה ה'דבורית' לשפה המודפסת. שפת העיתונות ככלל עברה תמורות מפליגות במשך השנים. השינויים הבלטים בתחום הזה הם בארבעה מישורים: חדירת הלעז, אי הקפדה בתחום העריכה, שימוש גובר בעגה, והתפשטות סגנון כתיבה אלים - סגנון הכסאח.

פניה לטעם הרחב

בשאיפתה להגיע למקסימום קוראים חיזקה העיתונות מאוד את האוריינטציה הפופוליסטית שלה, כלומר את השאיפה לקלוע לטעם ולאיינטלקט הממוצעים, לפנות בעיקר ליצרים ולרגשות של הקוראים ופחות לתבונתם. הדבר נובע מפרופיל הצרכנים, כלומר מעמד בינוני רחב מאוד, מהתרחות המחריפה על לב הצרכן, ומהשפעת הטלוויזיה, הקולנוע והאינטרנט. יצחק הרועה, מחשובי חוקרי העיתונות בארץ, כתב: 'אבן מאסו הבונים בתרבות אליטיסטית תהיה לראש פינה בתרבות פופולארית. הפופולאריות אוהבת את הנאות החושים המיידיות, הישירות, את הפוטוגני והגלוי-לעין, לא את ההתבוננות המרחקת, המשלבת הנאה בצער'. היומון הישראלי אכן צבע היום יותר מתמיד בחותם המלודרמטיות והקיטש, אגב שימת דגש על קונפליקטים, מתחים ואירועים חריגים-לשלילה, על חשיפה אישית ועל הביזארי והמתמיה. הגזמה והנטייה לסנסציה גם הן נעשו שכיחות מאוד. תארים מרעישים, כמו 'בלעדי', 'עולמי', 'ראשוני', 'חשיפה' היו בשנים האחרונות לחלק בלתי נפרד משפת העיתונות - לעתים קרובות ללא הצדקה עניינית.

חשוב לסייג את הדברים ולהדגיש: אינני שותף לביקורת הגורפת הנשמעת בשנים האחרונות על קלות דעתה ושטחיותה של התקשורת הישראלית ועל היותה כולה וולגרית. העיתונות היא למעשה סופרמרקט גדול המציע מכל הבא ליד, והוא פונה לאוכלוסיות מגוונות. על 'מדפיו' יש מהמשובח והמעודן לצד הזול והפגום. קיימים כמובן גם הבדלים בין העיתונים השונים.

חשיבות גוברת לתרבות הפנאי

העלייה ברמת החיים יצרה ביקוש הולך וגובר למידע בתחום הפנאי. נחם משמעתי מהעיתון היומי מוקדש היום לנשאים הקשורים ברווחה אישית, בתרבות הפנאי ובסגנון חיים. בידור, דיור, קניות, עיצוב, יחסים בין המינים, טיולים ובריאות הם דוגמה לנשאים ששכיחותם בעיתונות הולכת וגדלה. למעשה, העיתונות נעשית דומה בשנים האחרונות יותר ויותר למגזינים המצולמים ולשבועוני הפנאי המסורתיים. גם השפעת האתוס הקפיטליסטי נעשתה דומיננטית ומאפילה על השיח החברתי-סוציאלי. העיתונות הישראלית, כמו כל העיתונות המערבית, מובילה אוריינטציה הדוניסטית שבה שאלות כמו 'כמה זה שווה', 'כמה זה עלה' ו'איך להשיג' הן שאלות מפתח.

העיתונות כחוקר, סגור, קטגור ושופט

העיתונות הולכת ומחדדת בשנים האחרונות תפיסה של 'עיתונות חוקרת'. היא נוטלת על עצמה יותר ויותר את התפקיד של ה'שרף' הלאומי ומשכללת את יכולתה לחשוף עיוותים ועוללות במוסדות ציבור ובקרב אישי ציבור. פרשיות שחיתות לא מעטות שנחשפו בעשור האחרון התגלו ופורסמו לראשונה בידי עיתונאים.

משתתפת פעילה במשחק הפוליטי

הפולמוס הפוליטי נמצא במוקד השיח בעיתונות ובלב התרבות הישראלית. העיתונות מסקרת מקרוב כל ניע זזיע בעולם הפוליטי וחושפת את 'המושכים בחוטים'. הישראלים עדיין מדברים פוליטיקה וחיים פוליטיקה בלהט ותשוקה, ומעורבותם ניזונה בעיקר מהעיתונות. בעבר שימשה העיתונות מדיום מדווח ומשקיף על הזירה הפוליטית, ואילו היום היא בגדר משתתף פעיל ומרכזי בזירה הזאת. העיתונאים אמנם אינם נוטים להודות בכך (נחום ברנע כבר רמז על כך באחד הראיונות), אבל בזכות הכוח העצום שיש בידם לעצב את דעת הקהל הם נעשים ליותר מכלי דיווח ופרשנות. למעשה, העיתונות היא המעצבת היום את סדר היום הפוליטי. העיתונות כבר הוכיחה, בעיקר בתקופת נתניהו, שבה היא התגיסה כמעט כגוף אחד נגדו, שבסוחה להכתיר מנהיגים ולהדיחם. אפילו בתחום המשברים, העיתונות כבר איננה כלי דיווח ופרשנות בלבד. העיתונאים והעורכים יוזמים מפעם לפעם משברים פוליטיים (למשל, פרשת אורי אור ב'הארץ' בשנת 1999), מלבים אש ומשסים פוליטיקאי פלוגי באלמוני ומפלגה בצרתה. העובדה שהתקשורת מותקפת בשנים האחרונות יותר ויותר על ידי הפוליטיקאים ועל ידי קבוצת ביצור היא אחת הראיות לעוצמתה ההולכת וגדלה במשחק הכוחות הפוליטי.

סחה של העיתונות רב לה, גם משום שהיא יכולה לשמש בעת ובעונה אחת בכמה תפקידים: היא המפיק, הבמאי, השחקן, הקהל והמבקר של 'ההצגה הכי טובה בעיר', כשם שהיא השופט, הנאשם, הסגור והקטגור ב'משפטים הציבוריים'. ריבוי התפקידים מקנה לה גמישות גדולה ומחזק את כוח השפעתה ואת יציבותה.

אחד הכלים החדשים בנפח הישראלי, אשר בעזרתם העיתונות הישראלית משפיעה על הפוליטיקה ומעצבת את סדר היום הציבורי, הוא סקר דעת הקהל - כלי סוציולוגי שעבר פופולרזציה בארצות הברית ויובא ארצה בראשית שנות השמונים. סקרי דעת קהל מתפרסמים לאחרונה כמעשה שגרה, ואין כמעט סוגיה חברתית שניה במחלוקת שאינה זוכה ל'פילוח' באמצעות סקר, שבדרך כלל יוזמים העיתונים. באחרונה נעשה הסקר הברומטר החשוב ביותר בפוליטיקה הישראלית, מעין ספורט לאומי שבו הכול מהמרים ועוקבים אחר מדד המשתנים. הסקר תרם למה שחוקר התקשורת גבי יומן מכנה 'הטרמינולוגיה והאווירה של מרחץ סוסים': 'המועמדים "רצים" או "מזנקים", לעיתים "צואר אל צואר", לעיתים "פותרים חושים", "צברים תנפה", מתקרבים ל"קו המטרה" או נושלים במרוץ'. כבר היה מי שפינה את סקר דעת הקהל בעיתונות בבדיחות 'האורקל הגדול

של שנות התשעים', ואת הסטטיסטיקה 'הנבואה המודרנית'. הסקרים שיזמת העיתונות אינם רק משקפים הלכי רוח אלא גם מעצבים אותם בבחינת 'נבואה המגשימה את עצמה'. הם נעשו כה חשובים עד שגם המנהיגים החלו לכלכל את מהלכיהם מתוך קשב והתחשבות בסקרי דעת הקהל של העיתונות. הגיעו הדברים לידי כך שסמוך לכינוס ועידת הליכוד ב-1998 הציע בנימין נתניהו שההכרעה בליכוד תתקבל לא בוועידה ולא בפריימריז, אלא בסקרים. לקראת בחירות 1999, כאשר נוסדה 'מפלגת המרכז', לא היססו ארבעת מייסדיה ומנהיגיה לבחור את המועמד הראוי לראשות הממשלה באמצעות סקר דעת קהל, ורבים ראו בכך מעשה מתבקש וטבעי.

החיים כתיאטרון בידורי

הסיקור הפוליטי של העיתונות הישראלית מצטיין לא רק בביקורתיות נקבת כלפי המוסד הפוליטי אלא גם בנטייה לדיווח פחות מה קרה ולבדר באמצעות סיפור. העיתונות נוטה לתאר את המציאות באמצעות גיבורים ואנטי-גיבורים, הצצים ונעלמים כמוצרים בסופרמרקט, תוך מתן דגש על הפרסונלי (האדם מאחורי הסיפור), הקונקרטי והדרמטי. האקטואליה החדשותית היא עדיין, ולמעשה יותר מתמיד, לב ההתרחשות התקשורתית. הכול מחכים בשקיקה ל'אפיזודה' הבאה בדרמה המתמשכת של החברה הישראלית, והכול שותים בצמא את החדשה האחרונה. אולם בניגוד לעבר, היום, כדברי חנית אלדר, 'המוצר החדשותי - בעיתונות הכתובה והאלקטרונית כאחד - אינו האירוע עצמו, אלא הדיווח עליו, וכי דיווח זה נבנה בשני שלבים: "שלב הסלקציה" - בחירת החומר - ו"שלב הקומפוזיציה" - עריכתו וסיפוח מחדש'. החדשות נעשות במובן זה לצורה של שעשוע, לתיאטרון, או ל'טלנבלה' בהמשכים, שאינה מסתיימת לעולם.

רק על עצמי לספר ידעתי

העיתונות הישראלית היא עדיין אתמנצנטרית מאוד והדבר מתבטא בהעדפה של סיקור איחועים שהתרחשו בארץ מאיחועים שהתרחשו בחו"ל, וכן דיווח על הנעשה באזור המרכז מהנעשה מאזורי הפריפריה. התעלמות מהפריפריה הגיאוגרפית והתרבותית של ישראל נובעת מהאורינטציה היאפית של העיתונות העברית החילונית הנפוצה, מהצטופות האוכלוסייה הישראלית בערי החוף, ומרכזם של כתבים וארגוני תקשורת במרכז הארץ ובערים הגדולות.

התחזקות העיתונות המגזרית

בעקבות גלי העלייה מברית המועצות שהחלו ב-1989 התעשרה העיתונות הישראלית בפרסומים רבים בחסית - יומונים, שבועונים, דו-שבועונים וירחונים. למעשה, רוב העולים מעדיפים לקרוא עיתון יומי שלא בעברית ותופעה זו מחזקת את תהליך 'הקנטוניזציה' התרבותית במדינת ישראל.

מהפכת מגזיני הפנאי והתחביב

מהפכת העיתונות הכתובה לא פסחה גם על המגזינים וכתבי העת הפופולריים המתפרסמים בארץ. אך בניגוד להצטמצמות מספר היומונים שיצרה תופעה של ריכוזיות, דווקא בתחום המגזינים וכתבי העת חל תהליך של ביזור, והחל בשנות השבעים ובעיקר בשנות התשעים המאוחרות, חלה עלייה משמעותית במספרם. המוציאים לאור (גופים פרטיים, גופים ממלכתיים, מוסדות להשכלה גבוהה ועוד), סוגי ההתמחות (דיוור, מדע, תיירות, רכב, בישול, חינוך, אופנה, ניהול, בריאות ועוד), רמת הכתיבה והיעצב (מניר כרומו משובח ועד לפמפלטים פשוטים), ומחזוריות ההופעה (שבועי, חודשי וכו') - כל אלה משתנים מכתב עת אחד למשנהו, אך השפע רק הולך וגדל וכך גם אוכלוסיית הקוראים.

מהפכת האינטרנט מחסלת את העיתונות המסורתית

בשנים האחרונות ניכרת מגמה של מעבר מהיר מעיתונות מודפסת לעיתונות אינטרנטית. הבלוגים, אתרי החדשות והפורומים השונים מחליפים בקצב הולך וגדל את העיתונות המסורתית. תהליך זה צפוי להביא בעתיד היותר רחוק (קשה להאריך עד כמה רחוק) להיעלמות עיתוני הנייר בכל העולם. למעשה סגירת עיתון "הצופה" ומאבק ההישרדות של 'מעריב' נובעים קודם כל ולפני הכל מהמעבר לעיתונות דיגיטלית.

ערעור המיתולוגיה הלאומית

מיתוסים היסטוריים אינם בהכרח מסכת של עובדות מוכחות, אלא הם מעין סיפורי דרך דרמטיים אמיתיים, אמיתיים למחצה או שקריים, בעלי לקח ערכי; סיפורים שבאמצעותם קהילה מפרשת את זהותה ומנמקת את תפיסתה המוסרית ואת התנהגותה.

הצינות, כמו תנועות לאומיות אחרות, בנתה את זהותה בין השאר באמצעות מאגר עשיר של מיתולוגיה היסטורית שעוצבה בידי אנשי חזון, הוגי דעות ופעילים אחרים של התנועה הצינית, אנשי חינוך, עיתונאים, אנשי מחלוקת ההסברה בסוכנות היהודית ובקרב קיימת, היסטוריונים במוסדות להשכלה גבוהה, ומעצבי המסורת ה'לית'. מקצת מהמיתוסים הלאומיים נשאבו ממאגרי המיתולוגיה היהודית ומקצתם עוצבו בשנות מאבקה של התנועה הצינית להכרה לאומית ולעצמאות מדינית בארץ ישראל.

אין זה מקרה אפוא שזעזועים ושינויים בזהותה ובערכיה של החברה הישראלית החילונית לוו בשינויים במיתולוגיה הצינית. למעשה, פעל כאן תהליך דיאלקטי של היזון חוזר: התמונות הפוליטיות בישראל תרמו ליצירת היסטוריוגרפיה חדשה, ושינויים בהיסטוריוגרפיה הצינית תרמו להתפתחות הלך רוח חדש ואידיאלוגיה פוליטית חדשה שחילחלו גם לספרי הלימוד בהיסטוריה.

החל משנות השמונים, החל להתבסס דור חדש של היסטוריונים וחוקרי חברה, בעלי חוש ביקורתי מפותח יותר מקודמיהם ושיטות מתחכמות יותר

של חשיפת האמת. השיח על תולדות הציונות השתנה בהדרגה וקיבל גוון אנתרופולוגי, סוציולוגי וסמיוטי יותר. מושגים חדשים כמו 'נרטיב', 'אתוס', 'גיבורים', 'תעמולה', 'עלילה' ו'יצור תרבות' נעשו שכיחים במחקר והחלו להוריד את הדימוי של המפעל הציוני לקרקע המציאות. בזכות המחקר החדש, סיפור תולדות המהפכה הציונית והקמת המדינה נעשה בהדרגה רב פנים וצבעים מבעבר ונאיבי פחות.

קיימים הבדלים בין חוקרי הציונות והחברה החדשים בכל הנוגע למתודה המדעית המנחה אותם, כישוריהם המקצועיים ומהימנותם כחוקרים ופרשנים. ובכל זאת יש הרבה מן המשותף ביניהם, ולא בכדי הם קוטלגו תחת הגדרה מכלילה אחת (היסטוריונים חדשים וסוציולוגים חדשים). לצד הנכונות לגעת בנושאים רגישים וטעוני אבק שרפה, כמו תרבות הלחימה של צה"ל, יחסם של המהגרים היהודים לאוכלוסייה המקומית, ויחסה של ההנהגה לשואה, ובצד האומץ, ואולי גם התאוה, ה'מרושעת' לעתים, לנפץ מיתוסים שהיו בלב לבה של ההסכמה הישראלית, אפשר לזהות באסכולה החדשה עוד שני מאפיינים בולטים.

המאפיין הראשון הוא הביקורתיות (המוסרית והפוליטית) ו/או האנטיפתייה הגלויה ו/או המוסוית כלפי המפעל הציוני ובעיקר כלפי ההנהגה הציונית. חב החוקרים מאסכולה זו שותפים למאמץ לחשוף את 'חטאי הציונות' ונטים לצייר, לעתים בהגזמה, את מושא מחקרם באור שלילי. הגישה הזאת משתקפת בבחירת נושאי המחקר, לעתים בסלקטיביות של העדויות ובניפוח משקלן, ובדרך כלל באמצעות שימוש בלשון מוקיעה, מגנה ואף לועגת.

דור חדש של חוקרים החל להשתמש במודע בתחליפים למונחים טעונים שהיו מקובלים עד אז בכתבי היסטוריה בארץ: 'עלייה' ו'ירידה' הוחלפו ב'הגירת פנים' ו'הגירת חוץ', 'מלחמת השחרור' ו'מלחמת העצמאות' ב'מלחמת 1948', 'כוחותינו' ו'חיילים' ב'כוחות צה"ל' ו'חיילי צה"ל', 'ערביי ישראל' ב'פלשתינים אזרחי ישראל', 'גאולת קרקעות' ב'קניית קרקעות', 'חינוך והסברה' ב'תעמולה ושטיפת מוח', 'כנפיות', 'פרעות' ו'פרועים' ב'התארגנויות פרה-צבאיות' ו'יחידות לוחמים'. הסיבה לשינוי הטרמינולוגיה היתה כמובן גם פוליטית ולא רק מחקרית, וכהגדרתו של ההיסטוריון מרדכי בר-און, 'מעשה של מחאה והתנתקות מן השיח הישראלי-ציוני'.

אסכולת ההיסטוריונים החדשים והסוציולוגים הביקורתיים ניכרת לא רק בניפו הטרמינולוגיה הציונית, אלא גם בשימוש בטרמינולוגיה משלה, שנשאבה בעיקרה מכתביהם של היסטוריונים וחוקרי חברה ביקורתיים, כמו אדוארד סעיד, מישל פוקו, ז'אק דרידה, הומי בבה, יורגן הברמס ועמנואל ולרשטיין. מושגים כמו 'הגמוניה', 'נרטיב', 'אחר', 'שיח', 'קולוניאליזם', 'הבניית מציאות', 'מכון', 'סוביקט', 'אוביקט' ו'הזרה' נעשו כה שכיחים במאמריהם, עד שניתן לעתים קרובות לזהות את עמדתם של הכותבים על פי הימונחים שהם משתמשים בהם עוד לפני עיון מעמיק בתוכן מאמריהם.

ההיסטוריונים החדשים והסוציולוגים הביקורתיים היו ועודם קבוצה לא גדולה במיוחד, ובעיני חוגים רחבים בציבור קצת יותר פרובוקטיבית ופוליטית בגישתה וקצת יותר 'מרגיזה' מהקבוצה הרחבה של היסטוריונים בארץ ובעולם שעסקו ועוסקים בתולדות היישוב והמדינה. אבל הם מייצגים מגמה שבה הסקאלה ההיסטוריוגרפית כולה נעה מהמרכז שמאלה ותמונת העבר הולכת ומשתנה בהדרגה. בכתבי עת ובספרים עיוניים ומדעיים, ובמאמרי סקירה וביקורת בעיתונות המקצועית והפופולרית החלו להצטבר בעשור האחרון תיאורים חדשים ומפתיעים שאינם עולים בקנה אחד עם התפיסה ההיסטורית שהתרבות הציונית נבנתה עליה, ודאי שלא עם זיהויה של הציונות עם 'הטוב המוחלט'. לא כל המחקרים החדשים שווים באיכותם ובאמינותם, ולא תמיד הטענה החדשה שמשמיעים חוקר פלוני או חוקרת אלמונית נסמכת על קרקע עובדתית מוצקה. יתר על כן, מקצת מהמחקרים לוקים בהגזמה, בפרשנות מוטה (לרוב פוליטית-שמאלנית), בהחלת מערכת מושגים של תקופה אחת על תקופה אחרת, בייחוס משקל יתר לתכתובות ופרוטוקולים רשמיים, בהצבת דגשים לא נכונים בפרשנות האירוע ההיסטורי, בהוצאת דברים מפרופורציה, ובאי-הבנת ההקשר התרבותי והפסיכולוגי של מושא המחקר, בהתעלמות מהיות הצד הפלשתיני גורם אקטיבי (לרוב כיוזם של שפיכות דמים) ולא רק נשוא האירועים ההיסטוריים, ולעתים אף בסילוף מכוון של עובדות.

בקהילת הסוציולוגים וההיסטוריונים אין תמימות דעים ביחס לממצאים החדשים. בקרב החוקרים פורץ לא אחת פולמוס על ממצאיו וניתוחיו של חוקר זה או אחר, הגולש במקרים רבים לטונים צורמים ולהאשמות הדדיות. אולם על דבר אחד אין מחלוקת: היום, תמונת ההיסטוריה של הציונות ומדינת ישראל יותר מורכבת ופחות חד-ממדית מבעבר.

הקוראים המתעניינים לומדים מן הפרסומים החדשים שזכות הראשונים על כוונה של התרבות הלאומית העברית אינה שייכת דווקא לאנשי העליות השנייה והשלישית, מי שנחשבו לאבות-המייסדים של הציונות, אלא דווקא לאנשי העלייה הראשונה שפועלם הוצנע ואף הודחק בגלל סיבות פוליטיות ואחרות. הקוראים נחשפו לראשונה לתזה מרחיקת הלכת אשר לפיה מפעל ההתיישבות בארץ ישראל לא היה אמנם דגם מובהק של קולוניאליזם מערבי, אך נכללו בו כמה דפוסים האופייניים לקולוניאליזם במדינות אחרות, בין השאר העצמת דימוי הארץ כפראית ובלתי נשבת, נישול המקומיים מאדמתם, ניצול עבודה זולה של הילידים, וחיים מופרדים מבני המקום. הקוראים נפגשו עם הטענה שמפא"י ההיסטורית אמנם בנתה את המדינה, אך היא גם היתה מפלגה דורסנית, ברוח הבלשביזם שממנו ינקה: פרטקציונרית, סחנית, אטומה, ולא אחת גם מינפוליטית. ועוד קראו כי הדגל הסוציאליסטי שניפנפה תנועת הפועלים היה במידה רבה דגל של מראית עין, ורוב מנהיגי התנועה לא האמינו ממש באידיאה השיתופית וגם לא חיו לפיה. גם הדימוי של החלוצות העבריות כשות זכויות וחובות לגברים הסתבר כמופרך בעיקרו. יתר על כן: הסתבר שריבוד מעמדי ואפליה חברתית (בעיקר של עדות המזרח) שררו כבר בראשית ההתיישבות הציונית בארץ עוד לפני גל העלייה ההמונית. לראשונה קראו הישראלים על הבז שרחשו האשכנזים לספרדים בשכונות היהודיות שהוקמו בראשית המאה מחוץ לחומה, ועל יחסם המשפיל והמפלה של האיכרים היהודים מאירופה לאחיהם התימנים במושבת העלייה הראשונה.

אפילו זוהר הכריזמתי של בן גוריון, המנהיג-האב של המפעל הציוני, הועם במאמרים ובספרים חדשים לא מעטים. לראשונה (לפחות בכתבים) הוא הוצג גם כפוליטיקאי ערץ ועקשן שלא היסס לשקר לאומות העולם, לנקום בעמיתיו למפלגה ולהשפילם. לראשונה נחשפו הישראלים לטענה שסרבנות שלום לא היתה בהכרח נחלתם הבלעדית של הערבים, ומנהיגים כמו בן גוריון, משה דיין וגולדה מאיר, אולי החמיצו הזדמנויות פז לסיים

מפעל העלייה וההעפלה הוא גם הוא בעבודות חדשות ומפתיעות שפורסמו במחקרים החדשים. הקוראים המשכילים למדו כי בניגוד לדימוי המיתולוגי שנחשפו לו בילדותם, מרבית עלי העלייה השנייה - 'אבות המהפכה' - נשברו וירדו מהארץ. ועוד למדו כי עולים רבים שהגיעו אחריהם, בגלי עלייה שונים, לא הגיעו ארצה בהכרח ממניעים אידיאולוגיים טהורים אלא בליט ברירה ולעתים תוך שידול ומניפולציה של שליחי העלייה בחו"ל.

גם הדימוי המקובל של המנדטור הבריטי עורער. מן המחקרים הולך ומתחורר כי מי שנתפסו כמהדורה מודרנית של הפרעונים נטו לא אחת דווקא לטובת היישוב היהודי וסייעו רבות, אמנם לא תמיד בגלוי ובמודע, בהקמת הבית הלאומי. התפיסה הבסיסית, אשר לפיה ארגוני המחתרת היהודיים הם שהביאו לגירוש הבריטים, הועמדה אף היא בספק. לראשונה הועלתה הטענה המפתיעה שדווקא פעולות הטרור של הערבים הן שהמאסו את המנדט על האימפריה השוקעת.

מלחמת העצמאות, שסיפקה את מרב המיתולוגיה הלאומית, הועמדה אף היא לראשונה באור היסטורי חדש, מחמיא פחות. מיתוס ה'מעטים מול רבים' הועמד בפחפורציה קצת שונה כאשר הוצגו נתונים חדשים, שלפיהם בתחילת מלחמת העצמאות היה שוויון כוחות כמותי (חיילים ונשק) בין הצד הערבי לצד הישראלי, ובשלביה המאוחרים של המלחמה היה יתרון מקומי לכוחות הישראליים. אין זה סותר כמובן את יחס הכוחות הכללי שנטה בבחור לצד הערבים וגם לא את תחושת היהודים שהם מיעוט הפועל עם הגב לקיר.

עוד למדו הקוראים מהמחקרים כי לא כל ואולי אפילו לא רוב הפליטים הפלשתינים נסו מכפריהם ועריהם מאימת הציונים, כפי שהיה מקובל לחשוב שנים ארוכות, ולפחות מקצתם גורשו בסח הזחוע ובטרנספר מאורגן למדינות ערב השכנות, ובכללם תושביהם של כפרים פלשתיניים שלא השתתפו בפועל במלחמה. הגירוש אמנם לא היה תוצאה של תוכנית-אב, אבל ייתכן שנוצרה בצמרת השלטון והצבא ובקרב הכוחות הלוחמים בשטח אווירה שעודדה את ניצול המומנטום של המלחמה כדי להיפטר מחלק גדול של האוכלוסייה הפלשתינית. הישראלים גם למדו מהמחקרים החדשים על מלחמת העצמאות, שזיכרון הנפלים בקרב היה סלקטיבי, אמנם שלא במתכוון. הוא הבלית את נופלי המשפחות הוותיקות, בעיקר בני הקיבוצים, שהיו בעלי נגישות ואמצעים לכלי ההנצחה והצניע ואף העלים את חלקם החשוב של העולים החדשים.

קוראים רבים נדהמו, הזדעזעו ולפעמים התקוממו לקרוא שהחייל הישראלי לא היה תמיד יפה נפש ובמלחמותיו לא שמר תמיד על טוהר הנשק, כפי שחשבו. תעודות חדשות גילו לקוראים שפרשות דיר יאסין וכפר קאסם לא היו מקרים חריגים במערכות ישראל, אלא חלק משורה לא מבטלת של מעשי התעללות ואפילו רצח שביצע חיילים ישראלים: בפלשתינים שנכנעו במלחמת העצמאות, במסתננים בשנות החמישים ובשבויים מצרים במבצע קדש, ואת מקצתם קיבל הממסד הישראלי בסלחנות. חשוב לסייג ולהדגיש: המקרים הללו היו חריגים, אך אכזריים דיים כדי להדהים את מי שסבר שצה"ל הוא צבא שמוסריותו היא ללא רבב.

גם היחס לעלייה ההמונית כבר אינו מתואר בספרות המחקרית שעוסקת בנושא כקבלת פנים מסבירה לעולים ברוח 'כל ישראל ערבים זה לזה' ועל פי רוח 'חוק השבות' (כל יהודי זכאי לעלות). מחקרים חדשים מראים שכבר בראשית הציונות פיתחה המנהיגות בארץ מדיניות של סלקציה, במיוחד כלפי יהודי ארצות האסלאם, וביחסם לעולים מארצות אלה היו לא מעט יסודות של התנשאות ואפילו גזענות. זאת ועוד, היחס לניצולי השואה שהגיעו ארצה במסע ייסורים היה נגוע בחוסר רגישות, בהתנשאות ובדעות קדומות ('ערב רב', 'אבק אדם', 'כצאן מובל לטבח'), שמקורם בעיקר במיתוס על עליונותו של 'היהודי החדש' על 'היהודי הגלותי'. מחקרים רבים הוכיחו כי תפישת היסוד האנטי גלותי, השטחית בעליל, שטופחה בתקופת היישוב, תרמה לשטחיות ולוולגריות שבהן נתפסו השואה וקורבנותיה, ולהבחנה הלעתיים מלאכותית, ועל כל פני המעליבה, בין 'מוות הירואי ומסובד' של הפרטיזנים ומורדי הגיטאות לבין 'מוות מבזה' של אסירי מחנות ההשמדה.

הקוראים הישראלים גם למדו לראשונה כי פעולות התגמול בשנות החמישים נערכו לא רק (ואולי בכלל לא) בגלל הרצון להרתיע את המחבלים שביצעו פעולות טרור, אלא גם בגלל רצונם של בן גוריון ומשה דיין לסיים את המלאכה שלא הושלמה במלחמת תש"ח, לאמור: להשתלט על כל ארץ ישראל מערבה מן הירדן, או לכל הפחות לכבוש קטעים נרחבים ממנה, כגון רצועת עזה, 'יחשלים' והר חברון. הפרסומים החדשים גם גילו כי רבים מאלה שחוסלו בידי משמחת הגבול של ישראל בשנות החמישים לא היו כלל 'פדאיונים' (טרוריסטים) ו'מסתננים', אלא פליטים תמימים שביקשו לבדוק מה עלה בגורל הרכוש שנטשו במלחמה או לפגוש את קרוביהם, וכן גנבים שביקשו לשדוד ולאו דווקא לרצוח. אפילו הבסיס המוסרי של מלחמת ישראל עורער משהו כאשר הועלתה לראשונה הטענה ההיסטוריוגרפית שמלחמת לבנון לא היתה 'מלחמת הברירה' הראשונה, כלומר, מלחמה יזומה שיש מאחוריה גם שיקולים פוליטיים ולא רק שיקולים הגנתיים צרופים. מבצע קדש היה, כפי שטען ההיסטוריון מוטי גולני, בין היתר (ואולי בעיקר) תולדה של הסכם חליפין סודי שנרקם בין מנהיגי צרפת, בריטניה וישראל על רקע אינטרסים פוליטיים משותפים.

עד שנות השמונים היה הפולמוס סביב ההיסטוריוגרפיה הציונית ממוקד ברחבו באקדמיה, הרחק מאוזניו ומעיניו של הציבור. רק מפעם לפעם 'דלף' לעיתונות ממצא כזה או אחר, וגם אז הוא עמד בשולי החדשות ועורר עניין באוכלוסיית קוראים מצומצמת. בשנות התשעים החלה העיתונות לגלות עניין בתופעת 'ההיסטוריונים החדשים' ולהתייחס אליהם לא רק במדורי הרצונות הספרותיות אלא גם בטורי הפובליציסטיקה, בכתבות במוספים ובמכתבי הקוראים, שבהם נטלו חלק דמויות מרכזיות מהאקדמיה, הפוליטיקה וההגות. העיתון שהוביל את השינוי הזה היה 'הארץ', שהחל לשכלל ולפתח את האוריינטציה האקדמית (ובעיקר הסוציו-היסטורית) שלו כמדיניות מערכתית. העניין שגילה העיתון בניפוץ המיתוסים הציוניים ובהתפתחות ההיסטוריוגרפיה החדשה מקורו בפחפיל המשכיל של קוראיו, בעיסוקם של כמה מכתבי הבכירים במחקר היסטורי (שבת טבת, עמוס אילון, תום שגב, בועז עברון, מירון בנבנשתי, יוסי מלמן ואחרים) ובאוריינטציה הפוליטית הליברלית-יוני שהתעצמה בו. העברת מרכז הכובד במחקריהם של ההיסטוריונים החדשים שעסקו במלחמת תש"ח, מ'אסונות היהודים' ל'אסונות הערבים' שירת את הקו הערכי של העיתון בשיח הפוליטי שהתפתח בו. הטענה שהשמיע כמה 'היסטוריונים חדשים' על החמצות השלום של ההנהגה ההיסטורית של היישוב היהודי ועל העיוורון לבעיית הפליטים

הפולשתיים שהמיט עלינו אסונות - השתלבה בדיון הפוליטי-אקטואלי בהסכמי השלום בעיתון. אחרי הארץ ישרו קו גם העיתונות הגדולים האחרים, אף שלא באותה מידה של ביקורתיות והטיה פוליטית.

העיתונות כולה נתנה הד ציבורי נרחב למחקרים, בעיקר למחקרים בעלי אופי חתרני. רוב הציבור אינו קורא ספרות מחקרית ואף לא עיונית. התקשורת הביאה את עיקרי הממצאים לקוראים בלשון שאינה אקדמית ובזכותה הם היו ל'חדשות להטות'. את ספריו של בני מוריס למשל קרא מספר אלפי קוראים ותו לא, אך בגלל ההתייחסויות לממצאיו, שהופיעו בעשרות מאמרים בעיתונות הפופולרית, הוא נעשה דמות מוכרת ומדוברת וגם התזות הבסיסיות שלו נעשו ידועות לציבור רחב. למעשה, יותר משעסקה התקשורת בממצאים ההיסטוריים היא עסקה בויכוח סביב השלכותיהם. רוב הקוראים כלל לא יכלו לגבש עמדה מבוססת בפולמוס האקדמי, משום שחסרו את הכלים הדרושים לשיפוט כזה ומשום שלא נחשפו לספרים עצמם ולמקורותיהם. אך מבחינתה של העיתונות, ולמעשה גם מבחינתם של הקוראים, לא הממצאים היו העיקר אלא הויכוח הפוליטי שהתפתח סביבם. כאמור, תופעת ההעצמה התקשורתית של המחקרים בולטת במיוחד בדיון התקשורתית שהתפתח סביב הופעת ההיסטוריונים החדשים.

הנכחות הזאת, יש להעיר, נגרמה בין השאר בעקבות שיתוף הפעולה ההדוק (שהוא חדש יחסית בנוף האקדמי) בין כמה מההיסטוריונים החדשים לעיתונות: פרסום מאמרים בעיתונות, ראיונות עם כתבים ועוד. מקצתם (בעז עבחון ובני מוריס למשל) היו בעצמם עיתונאים וניסו זה הקנה להם כלים לשוניים (כתיבה קולחת ומעניינת) ואחרים שסייעו להם ליחצ'ן את עצמם בתקשורת. אפשר שכאן גם מקורו של 'הדחף הסקופיסטי' המאפיין כמה מהם במחקר - אלמנט שגם הוא סייע לפופולריות התקשורתית שלהם. העיתונאי וההיסטוריון תום שגב כתב על כך בגילוי לב ראוי לציין במאמרו 'ההיסטוריונים החדשים: למה הם מרגיזים כל כך?': "אני בטוח שההיסטוריונים רבים לא ישישו להודות בכך, ובכל זאת ישנה גם תסמונת הסקופ. אתה בא לארכיון, פותח תיק שהזמנת - ונשמתיך נעתקת לרגע ואו! לא זה מה שלמדנו בבית הספר. לא זה מה שאמרה לנו הממשלה. זה קורה לנו שוב ושוב וזו, נדמה לי, חווית יסוד בעבודת ההיסטוריון כיום: הסקופ. בשלב זה של המחקר, כשכל כך הרבה חומר חדש נפתח בראשונה לעין החוקרים, כמעט אין מנוס מתסמונת הסקופ".

התקשורת העצימה את השפעתם של ממצאי ההיסטוריונים והסוציולוגים לא רק בשל החשיפה הרחבה שהיא סיפקה לחוקרים ולמחקריהם אלא גם משום שבמקרים רבים היא הגזימה וניפחה באופן מלאכותי את מסקנותיהם והדגישה את הפן הלא מחמיא לחברה הישראלית. בני מוריס מקצה רק חלק קטן מאוד בספרו למעשים הלא מוסריים שבצעו במלחמת העצמאות, אך בעיתונות הדבר הוצג כעיקר. ההגזמה העיתונאית (ולעתים גם סילוף המקור) נעשתה בדרך כלל כדי לשוות לממצאים ממד דרמטי-חדשותי ולעורר כעס ומחלוקת, שהם מקדמי מכירות טובים.

עוד דרך שבאמצעותה שיתפה העיתונות פעולה עם ניתוח 'לוחות הברית' ההיסטוריים של הצינות היתה צורת ההתנסחות של העיתונאים. רוב הגילויים החדשים, הלא מחמיאים, על תולדות הצינות הובלטו וזכו לסיקור אוהד ובמקרים רבים בנימה של שמחה לאיד. בהדרגה נוצר, בעיקר בעיתונות הכתובה, מעין תת-טקסט סרקסטי המשדר לקורא: 'עוד מסווה נקרע מעל מניעה הנסתרים של הצינות או מעל הדימוי החיובי והנאיבי שלה!'

סגנון זלזלני וקטלני החל רווח בעיתונות בעיקר בטיפול בדמויות של גיבורים מיתולוגיים בתולדות המדינה, מיוסף טרומפלדור, דרך גד מנלה, ועד ליוני נתניהו.

העיתונות לא רק החרתה החזיקה אחר המחקר האקדמי, אלא החלה להיות שותפה פעילה בעידכון ההיסטוריה של הצינות. הדרך לשילוב בין מחקר היסטורי מדעי לתחקיר עיתונאי נסללה כבר בשנות השישים והשבעים כאשר עיתונאים חשובים כשבת טבת, נקדימון חגל ועמוס אילון החלו לפרסם מחקרים היסטוריים שזכו להד ציבורי. בשנות השמונים הכניס העיתונאי תום שגב ממד חדש למה שהוא כינה 'עיתונאות היסטורית' או 'היסטוריה עיתונאית', בסדרת הרצאות שנתן בנושא במסגרת האוניברסיטה הפתוחה. כאשר פירסם את ספרו '1949 - הישראלים הראשונים' (דומינו, 1984), הוא קבע רף חדש של כתיבה היסטוריוגרפית בארץ הן מבחינת התכנים (כתיבה לא מגויסת כלל) הן מבחינת סגנון הכתיבה הקולח והמרתק, המשוחזר מהמנייריזם והכבדות האקדמיים. במובן זה אפשר לראות בשגב אחד ממבשרי 'ההיסטוריוגרפיה החדשה' בארץ. זוהי היסטוריוגרפיה המגיעה לציבור גדול ויש לה הקשרים פוליטיים אקטואליים, ולפיכך בכוחה לעורר פולמוס שעוצמתו אינה מפלת מהפולמוס על ענייני ההווה.

בשנות התשעים החל לגדול במהירות מספרן של כתבות התחקיר על פרשיות שונות בתולדות המדינה, מעין מחקר זוטא היסטוריים של עיתונאים. הכתבות נעזו לייצר 'סקופים' באמצעות גילויים על העבר המאירים באור חדש (לעתים קרובות בעל הקשרים פוליטיים אקטואליים) מוסכמות היסטוריות, דימויים לאומיים וגיבורי תרבות ותיקים. מסקירת כתבות עיתונאיות רבות שפורסמו בעשור האחרון, העוסקות בהיסטוריה של היישוב ושל המדינה, התחורר לי שלצד כתבות מעניינות ולעתים אף מחדשות מאוד, שנכתבו בזירות ואחריות, יש לא מעט כתבות של עיתונאים שגילו להיטות יתר לנפץ מיתוסים והן לוקות לא אחת באי-דיוקים, בהפרזה ובהצגת תמונה חד-צדדית ואף מוטה במתכוון. הכמיהה לשוות לתחקיר העיתונאי ממד דרמטי-סנסציוני יוצר לעיתים קרובות 'ציפייה המגשימה את עצמה', לאמור: חיפוש והבלטה (מודעים ולא מודעים) של מסמכים, עדים ופרשנים המסייעים לכתב הקטגוריה 'במשפט הצינות' בתחום הנחקר, תוך התעלמות או הצנעת כל תנא דמסייע לנרטיב הצינוני.

השפעת התקשורת על שחיקת התרבות הצינוניות - סיכום

טכנולוגית התקשורת התקדמה מאז שנות החמישים בקצב מהיר שנעשה מסחרר מאז התפתחות המחשב הדיגיטלי. מהטרנזיסטור האישי, עבור בטלוויזיה הצבעונית ובשידורי הלוויין והכבלים, ועד לרשת האינטרנט והטלפון הסלולרי – העולם נעשה רווי תקשורת. גם מדינת ישראל עברה מהפכה תקשורתית, בעיקר החל מראשית שנות התשעים כאשר החל עידן הטלביזיה הרב ערוצית. השפעתה של התקשורת הישראלית החדשה על התרבות הישראלית נעשתה מכרעת והיא הפכה למעשה לכוח המניע במדינה. הרוב המכריע של אנשי התקשורת הישראלית בודאי יגדירו עצמם כציונים נאמנים. ובכל זאת, באופן עקיף תרמתם לשחיקת התרבות הציונית היתה עצומה, גם מבלי שהתכוונו לכך. להלן נציין מספר השפעות.

הערה: חלק זה רלוונטי לכל סוגי המדיה התקשורתית - עיתונות, רדיו, טלוויזיה ואינטרנט (על השפעות הספציפיות של הרדיו והטלוויזיה על התמונות בתרבות הציונית - ראו ערכים נפרדים במדריך זה):

צמצום מוטת השליטה של הממסד

ריבוי הערוצים וצמצום המונופול הממשלתי באמצעות מתן זיכיונות לגופי תקשורת פרטיים מקטינים את הזיקה של התקשורת לממסד הפוליטי ומגדילים את ביזור הכוח בחברה, שרוכז בעבר בידי הממסד הפוליטי וניווט את דעת הקהל.

ריבוי ערוצי התקשורת ונטייתם לתת ביטוי ישיר ורחב יותר לרחשי לבו של הציבור מגדילים את יכולתו של היחיד להביע את דעתו לפני קהל גדול של קוראים, מאזינים וצופים בנושאים מגוונים. הגדלת מספרם של ערוצי התקשורת והרחבת נושאי ותחומי של הכיסוי העיתונאי (מזרחים, מגזינים וכו') מעמיקות את הפלורליזם התרבותי והרעיוני של הדמוקרטיה המערבית ומפחיתות את ההומוגניות המחשבתית שאפיינה את חברות הלאום.

חשיפה והעצמת המחלוקת הפנימית

כלי התקשורת חשפו בשני העשורים האחרונים את עלבונם וכאבם של בני קבוצות שונות בחברה, שכבודם נרמס בידי האליטות הוותיקות. החשיפה היתה הכרחית לתיקון המקור לכאב ולשיקום הגאווה ותחושת ההשתייכות של קבוצות השוליים, אולם המחיר (אולי הבלתי נמנע) היה התחזקות המתח הפנימי והממד הקונפליקטואלי בחברה.

זאת ועוד, הדה-מיסטיפיקציה של הנרטיב הלאומי, שהאדיר בעיקר את הקבוצה השלטת, תרמה להיווצרות הדרגתית של נרטיבים חלופיים לזה הלאומי, וכתוצאה מכך לערעור האחדות והתחזקות הפיצול הפנים-חברתי.

מאג'נדה מקומית לאג'נדה בינלאומית

אחד המנגנונים האפקטיביים ליצירת כור היתוך גלובלי, המתחרה לכור ההיתוך הלאומי, הוא תכניות הטלוויזיה הפופולריות המופצות בתרגום או בדיבוב מקומי ברחבי העולם. המצליחות ביותר הן אופרות הסבון והטלמבלות, תכניות האירוח ושעשועוני הטלוויזיה (היום, בעיקר תכניות הספורט והריאליטי). חשובים במיוחד בתהליך הגלובליזציה הם אירועי התקשורת (media events). בעבר היו רוב האירועים התקשורתיים במדינות השונות בעלי אופי לאומי, ואילו היום הם הולכים ונעשים בינלאומיים באופיים. זה יכול להיות אירוע חד-פעמי, כמו ההלוויה של הנסיכה דיאנה, הודעת הפרישה של מייקל ג'ורדן, ליקוי החמה המלא של סוף האלף או הציפייה הדרכה "באג 2000"; זה יכול להיות גם אירוע בעל אופי מחזורי - מעין חג תקשורתי - כמו משחק הגמר בתחרות המונדיאל, טקס חלוקת פרסי האוסקר או טקס בחירת מיס עולם. באירועי התקשורת האלה צפים מאות מיליוני בני אדם, הנעשים בהדרגה קהילת צופים עולמית. הם מתרגשים ביחד, וחורטים בזיכרונם חוויה דומה, שאותה יספרו לילדיהם ברחבי העולם - אזרחי העתיד.

נורמליזציה של הקיום האנושי

התרבות הציונית היא תולדה של תמונות וזעזועים גדולים: הגירה לארץ חדשה, פיתוח אידיאולוגיה מקורית, הקמת מסגרות חברתיות חדשות, יצירת ריבונות ועצמאות מדינית, מלחמות פתע. לאנשים שחיו בתקופה מעצבת זו היתה תחושה של שותפות במפעל שהוא 'גדול מהחיים' - ותחושה זו היתה שנים רבות אחד המאפיינים של 'הנפש הישראלית'. החיים האינטנסיביים בתקופה הדרמתית של ראשית הציונות והמדינה והסכנות הנפשית המתמדת הכרוכה בהם הולידו עייפות מ'הרגעים הגדולים' וכמיהה למה שהוגדר לא פעם כ'נורמליות'. המחזאי הנודע חנוך לוין ביטא את הכמיהה הזאת בביטוי המשעשע 'תן רגע של שוויץ'.

התקשורת, יותר מכל מוסד ישראלי אחר, נענתה לאתגר ה'נורמליזציה' והחלה ליצור אנטי-קלימקס תרבותי - 'מצב צבירה נפשי' חדש שבו פכי החולין מקבלים חשיבות רבה יותר על חשבון האידיאלים המקודשים. במקום התמקדות בדברים שברומו של עולם, במקום שיח נרגש על 'עם ישראל' 'גורל האומה', היא החלה לפתח שיח 'קטן', יומיומי. השינוי הזה ניכר בתשומת הלב הרבה המוקדשת לרכילות ולתרבות הפנאי. את התופעה הזאת, שהתפתחה והובלטה במיוחד בשיח המקומוני, הגדיר העיתונאי גל אוחובסקי במילים קולעות: 'בארץ שבה מנחם בגין דיבר כל הזמן בשם 2000 שנה ושישה מיליון, התעקשו במקומונים לדבר משבוע לשבוע'.

לקראת סוף שנות התשעים החלה הירידה מרחמו של עולם אל קרקעיותו לגלוש לשאול תחתיות, מעבר מקוטב אחד לשני שהוא ככל הנראה טיפוס מאוד לישראלים: זרם אדיר של להג שטותניקי, צחקני, ודיבור לשם דיבור החל מציף את כלי התקשורת כולם ולא רק את המקומונים. גם חגי התקשורת שהטלוויזיה מייצרת היום משקפים מגמה זו: אם בעבר היתה המדינה מרתקת לטקסים בנסח חידון התנ"ך או 'מקבילית המוחות', היום היא מרתקת לטקסים בנסח 'תחרות מנחת גלגל המזל' ו'טקס בחירת הסופר-מודל'.

התרבות הציונית היתה בנויה, בין השאר, על שותפות של הפרט בחוויות רגשיות ואינטלקטואליות של האומה כולה. לכאורה שותפות זו נוצרה בשל רצון החופשי של הפרט ולא מתוך כפייה, אולם למעשה בשל חוסר יכולתו להימלט לנישה תקשורתית משלו. חב האנשים קראו את אותם העיתונים הממלכתיים, צפו בערוץ הטלוויזיה הממלכתי, והאזינו ל'קול ישראל' ולגלי צה"ל, שתיפקדו כשופר לאומי. מהפכת התקשורת יצרה פתחי מילוט אטרקטיביים מהממלכתי לפרטי ופרצה את 'בועת התקשורת האידיאולוגית' הפיזית והתוכנית, שהישראלים היו סגורים בה שנים רבות. האפשרות הזמינה לשלטת מאפשרת לצופה לברוח מהמציאות אל מחוזות אחרים של העדר טרדות ומחויבויות. דוגמה לכך היא הצפייה בתשדירי יום הזיכרון לשואה ויום הזיכרון לחללי צה"ל. כאשר ערוצי התקשורת הממלכתיים היו ברירת הצפייה היחידה בכל בתי האב בישראל, חב הישראלים צפו בהם והם עצמם נעשו חלק אינטגרלי מטקסי ימי הזיכרון הממלכתיים. אולם כאשר נוספו ערוצי שידור מחו"ל, הולך ופוחת מספרם של הצופים הבורחים 'להשתתף' בטקס הישראלי התקשורת.

את ישראל של העשור האחרון מאפיינת לא רק נסיגה הדרגתית בשותפות בחגי התקשורת הלאומיים, אלא גם ירידה ברמת המעורבות הרגשית בנעשה בארץ, שהיתה מתווה היכר המובהקים ביותר של התרבות הציונית. אחד הסימנים המעידים על תהליך זה הוא הירידה ההדרגתית בשיעור הצפייה בחדשות ובתוכניות האקטואליה. כאשר היה בישראל ערוץ טלוויזיה אחד בלבד, כ-90% מהצופים לא החמיצו את מהדורת החדשות היומית. סקר שנערך ב-1998 חשף נתון מדהים: בשנה זו כ-22% בלבד מתושבי ישראל בחרו לצפות במהדורת החדשות של הערב. הצעירים ממעטים לראות חדשות, ורק בני 50 פלוס צופים בהן באדיקות. יומני ערב שבת נמצאים בתחתית הרייטינג ואת מקומן של החדשות כמגנט רייטינג תפס הבידור.

מהפכת התקשורת לא רק הקלה על 'ברחה' מהחוויה הקולקטיבית הלאומית אלא תרמה באופן פעיל להתפתחות מצב רוח אסקפיסטי של 'עזוב אותך מזה' בדרכים מגוונות.

א. לפי טיעונם הידוע של חוקרי התקשורת האמריקנים פול לזרספלד ורוברט מרטון, התקשורת גורמת לפסיביזציה פוליטית של קהל הצופים. החשיפה לאירוע בתקשורת יוצרת תחושה מדומה של השתתפות בו ומורידה את המוטיבציה של אנשים להיות נכחים באירוע עצמו וליטול חלק פעיל בעיצוב המציאות. יתרה מזו, בזכותה של התקשורת נהפכת הספירה הציבורית לתיאטרון והפוליטיקה להצגה מאורגנת, ובכך היא מאותתת לציבור להישאר בחזקת קהל בלבד, מריע או מוקיע.

ב. מעורבות אישית בנויה על עוררות רגשית. התקשורת מנסה בכל כוחה לעורר רגשות בקרב צופיה/מאזיניה/קוראיה, והיא גם מצליחה בכך על ידי זרם של חדשות דרמטיות, כתבות פולמוסיות, סרטי פעולה וחמנטיקה, תוכניות בידור וכו'. העדיפות ניתנת למה שהוא חזק, מעורר, מסעיר ומגרה, והשיא של אתמול הוא נקודת ההתחלה של היום. העוררות המתמדת שוחקת את הרגוש, המבסס על מינון מבוקר של גירויים, ובסופו של דבר מולידה עייפות, אדישות וחוסר עניין. אחרי שצפו פעם אחר פעם בגילויים של רשע ואלימות מצד אחד וברגעי חסד הומניים מצד אחר, החל הצעירים של היום להתבונן במציאות מתוך שוויון נפש ובניטרליות מוסרית ואסתטית. העלייה באדישות למכאן אסונות וטרגדיות אנשיות, המאפיינת את התרבות המערבית, מעסיקה חוקרי תקשורת רבים בעולם. אלה הביעו לא אחת את חששם מקהות חושים מוסרית - עד כדי אפתיה - כתוצאה מחשיפת היתר של הציבור לטרגדיות ולאסונות בכלי התקשורת. כיוון שהרגישות לסבל של הזולת היתה אחד הערכים הבסיסיים בתרבות הציונית, התקוותה תורמת לשינוי האופי הלאומי של הישראלים.

ג. התקשורת, בעיקר הטלוויזיה, מעניקה לצופים את היכולת לחיות בתוך חלום, כלומר, לחוות רגע לא מציאותי כמציאותי. אולם ההרגל היומיומי להתנתק מהריאליה ולחיות את הבדיוני יוצר לעתים טשטוש גבולות בין המציאותי ללא מציאותי, בעיקר בקרב צעירים וצרכני תקשורת 'כבדים' (שתי קבוצות חופפות למדי). במילים אחרות, חוויית ההתנתקות, שהיא חיונית להנאה מצפייה ביצירות בדיוניות, נעשית שכיחה ולכן מחלחלת גם לצפייה באירועים ריאליים. התקשורת עצמה תורמת לכך, שהרי היא מרבה יותר ויותר לערבב בתוכניה את האמיתי במפוברק ואת הטבעי במלאכותי. וכאשר המציאות נתפסת כבדיונית, קל יותר להתנתק ממנה ולהרגיש בה כצופה לא מעורב.

ד. מעורבות, ובכלל זה מעורבות חברתית, מחייבת סוג של רצינות והעמקה. אבל התקשורת - בהכללה גסה - יצרה אווירה של אנטי-רצינות. המינון הגבוה של הפרסומות הצבעוניות, תוכניות הבידור המשעשעות, מוספי הקלילים וכדומה יצר תרבות של קלות וקלילות, של 'קח את החיים בסבאבה', שהיא הנגיב לאווירת כובד הראש שאיפיינה את 'העידן הציוני'.

חדשות שליליות וביקורת חברתית

אהבת המולדת של הישראלי נבנתה, בין השאר, על חשיפה למסרים של האדרת המדינה והתפעלות מנופיה, אנשיה והישגיה. המסר של 'יש לנו ארץ נהדרת' ו'הו, ארצי מולדתי' הועבר בשיירים, בספרים וגם בכלי התקשורת, שהירב להבליט את החיוב ולהצניע את השלילה, לפחות עד סוף שנות השישים.

החל בשנות השבעים עלה בעיתונות המימן של המידע השלילי. מעשים פליליים, שעחריות כלכליות, פשלאות, עימותים פוליטיים קולניים, גילוי שואה, הטחת האשמות, תאונות, ועוד רעות חולות כיסו את דפי העיתונים, מקצתם בכתורות רועשות, והורידו את החברה המדווחת ממעמד מיתולוגי של 'אור לגויים' למדינה 'נורמלית', במובן הרע של המילה. השינוי בגישה הבסיסית של העיתונות למציאות הישראלית מקורו בהתפכחות מהתמימות ומהשיכון המהפכני, התפתחות חוש הביקורת, שיפור דפוסי החקירה והכתיבה, ומעל לכל, התחזקות התחרות בשוק התקשורת על תשומת לב של הצרכן הישראלי. וכידוע, השלילי מושך ומגרה את הסקרנות הרבה יותר מהחיובי.

חשיפה וליבוי של הקונפליקטים הפנימיים

קונפליקטים פנימיים בין יחידים וקבוצות ליוו את החברה הישראלית מראשיתה, ולעתים הם אף לבשו אופי אלים למדי. אולם עד לשנות השבעים שיחקה התקשורת, להוציא את העיתונות המפלגתית, בדרך כלל תפקיד פסיבי במריבות. כמו שאר המוסדות הישראליים, היא הירבתה לעסוק באווירת האחדות וההרמוניה, אשר לעתים כיסתה, כפי שאנחנו יודעים היום, על לִבָּה רותחת, והפיצה את האתוס של 'כל ישראל חברים'. משנות השבעים החלה העיתונות לא רק לתור אחר מחלוקות ולהביאן לידיעת הציבור, אלא גם להרחיב ריב ומדון, ליזום וללבות עימותים בין יחידים וקבוצות, למשל, באמצעות ציטוטים של פליטות פה אומללות של אישים שונים. ראוי להדגיש כי בדרך כלל לא התקשורת היא שמולידה את הקונפליקטים הפנימיים, אלא המתח מצר כמעט תמיד מתוך האינטראקציה האנושית והתקשורת רק חושפת אותם. אולם אין ספק שהיא תורמת לעליית תרבות הקונפליקט ('ע"ע' 'פופוליטיקה'), שבה הכל רבים, צעקים ושונאים זה את זה, חושדים, עינים ונטרים.

אירוניה במקום רצינות תהומית

הזדהות טוטלית עם רעיון ועם אידיאולוגיה ומסירות להם מחייבות רצינות, וליתר דיוק הלך רוח (state of mind) רציני. אין זה מקרה שההלכה היהודית חויה באיסורי ליצנות וקלות ראש. התלמוד הבבלי אף מזהיר: 'אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה' (ברכות לא ע"א) ו'כל המתלוץ יסורין באים עליו... מזמנתו מתמעטין... נפל בגיהנם... גורם כלייה בעולם' (עבודה זרה יח ע"ב). התרבות הציונית היתה כאמור מעין דת-לאום, ואחד ממאפייניה העיקריים של כל דת הוא התביעה 'להיות רציני' ולהמעט בלעג.

מעט מאוד הומור הופק בימי פריחתה של הציונות, וגם מה שהופק לא היה על פי רוב הומור אירוני, סאטירי ואנוכי, המנגח מוסכמות ערכיות, אלא הומור יהודי-ידישאי או הומור נעורים של 'חברה שכזאת'. ככל שהלכו ורבו רגעי ההומור במציאות הישראלית, ובמיוחד בעיתונות הישראלית, ככל שנעשתה הסאטירה נקבת ואמיצה יותר, כן פחת הלהט האידיאולוגי וגבר דחף הכפירה. ולהפך, ככל שפחת הלהט האידיאולוגי, כן עלתה תרבות הצחוק וה'סתלבט'. ג'רג' אורחול אמר שסאטירה היא 'מעין מהפכה זוטא'. ואכן, הסאטירה היתה במידה רבה מהפכת הנגד של הציונות. היא 'לפתה' את הציונות במרכאות וחנקה אותה לאט לאט.

העקיצות של תוכנית הרדיו המיתולוגית 'שלושה בסירה אחת', הלעג המריר במחזרי העיתונות והספרים של עמוס קינן, השנינה היהודית המרכז אירופית של אפרים עקשון, הקריצות המעודנות של נסים אלוני ושל יוסי בנאי, הקריקטורות האתניות של שייקה אופיר ושל הגשש החיוור, ההומור הפרח' של אורי זוהר ושל אריק איינשטיין, ההומור השחור של המחזאי חנוך לוין, הציונות הפוליטית של צוות 'ניקוי ראש' וחברת 'זoo הארץ', הקומיקס של דודו גבע, הניהיליזם ה'מופרע' של חברת 'דבר אחר', הקומדיה הליצנית של חברת 'זהו זה', ה'סתלבט' המשועשע של אברי גלעד וארז טל, ההומור הקוסמופוליטי והכאסחיסטי של בדרני הסטנד-אפ קומדי, ההומור האבסורדי של 'החמישייה הקאמרית', ההומור המוטרף והשטותניקי של 'טל ומשה בעיר הגדולה' ושל 'פלטפוס' ו'ילדים סורגים לאלוהים', הסאטירה המצליפה של 'החרצופים', ה'צחוקים' הילחזתיים של תוכניות הבידור בערוץ השני ('פספוסים', 'קומדי סטור', ארץ נהדרת וכו') - בזכות אלה ורבים אחרים נהפכה החברה הישראלית מחברה אלגית תמימה לחברה מפוקחת וצינית המוכנה 'לעשות צחוק מעצמה'. כל אחד בזמנו ובדרכו נעץ עוד סיכה בפאתוס הנפוח של האידיאה הגדולה והוקן אותה מן האוויר שהעלה אותה למעלה. רעמי הצחוק על סולם ריכטר ההומוריסטי שיקפו את רעידת האדמה האידיאולוגית המתמשכת שהתרחשה בישראל. קשה לראות את התפתחות ההומור והסאטירה בישראל ללא התקשורת. היא יזמה תוכניות וכתבות הומור וסאטירה, העניקה במה לסאטיריקנים שהגיעו משדה האמנות וסוככה עליהם מפני ביקורת ציבורית-פוליטית.

מזמן עבר לזמן הווה

כל תרבות מבוססת על תפיסת זמן משלה. תפיסה זו מוצאת את ביטוייה במנהגים, במסורות ובטקסים, בעיקר טקסי מעבר, במבנים הדקדוקיים והסמנטיים של הלשון, בחלוקה ליחידות זריות ולפרקים בחיי היחיד (ילד, בוגר, זקן), במשמעות הניתנת לעבר, להווה ולעתיד, ובפרוידיזציה של היום, השבוע, החודש והשנה. התקשורת, יותר מכל מוסד אחר, שינתה את תפיסת הזמן הישראלית ובכך גם את תפיסת הזמן של התרבות הציונית. זה נעשה במספר הקשרים:

א. אחד ממרכיבי הלאומיות המודרנית הוא הבניה של זיכרון לאומי ופיתוח של זיקה היסטורית עמוקה, התרמים להתפתחותה של תחושת השתייכות ומחויבות לקולקטיב (על מיתוסים היסטוריים, ראו בפירוט בהמשך הדברים). מאז ומתמיד היתה התודעה ההיסטורית מרכיב חשוב במיוחד בתרבות היהודית. זיקה לעבר תלויה במידה מסוימת בפיתוח תבניות חשיבה יציבות ובחשיפה חוזרת ונשנית לאותם גירויים אינטלקטואליים ורגשיים. התרבות הציונית התבססה על קצב איטי של גירויים קוגניטיביים ורגשיים: אספות עם, שירה בציבור, הרצאות, קריאת ספרים. עידן הטלוויזיה והמחשב יצח דפוסים חדשים של 'יצור', קליטה ואגירה של גירויים, וכנגזר מכך גם הנאות אינטלקטואליות ורגשיות מסוג חדש. המידע התקשורתי השכיח נעשה מהיר, תמציתי (בדרך כלל גם שטחי), מקוטע וזמני. לא ייפלא אפוא שהחזר הצעיר בישראל ממעט לקרוא ספרים, ממעט ללכת לערבי הרצאות, מרפרף על העיתונים, ומשלטט בעצבנות בין ערוצי הטלוויזיה. המשמעות היא חשיפה הולכת וקטנה לתכנים האידיאולוגיים של הציונות המסורתית, שרובם מופיעים בספחת המודפסת, וימלת הולכת וקטנה לפתח תודעה וזיקה רגשית יציבה לעבר. בלשון מטפורית אפשר לומר שהחברה הישראלית עברה מעידן הנאמנות לעידן ה'סטוץ', מארוחה איטית של אוכל חדוגני לטעימות מגוונות ובלתי מחייבות, ומזיכרון אורכי לזיכרון חרבי. סקרים שנערכו בשנים האחרונות מלמדים שהידע של צעירים בישראל בנושאים הקשורים להיסטוריה הציונית ולתרבות היהודית נמצא במגמת ירידה מתמשכת. אפילו טריביה אלמנטרית ביותר, 'באיזו שנה פרצה מלחמת ששת הימים?' או 'מי היה ראש ממשלת ישראל השלישי?' מוכרת למעטים בלבד.

ב. אידיאליזם כרוך בהשקעה רגשית ארוכת טווח, אך בעידן התקשורת המהירה אדם מתרגל להשקעה רגשית קצרת טווח. בטרם עיכל את הטרגדיה של תאונת דרכים המונית או של רעידת אדמה מחרידה, וכבר מתרגש עליו הפסטיבל התקשורתי הבא; בטרם מחה את דמעותיו על סיפור קורע לב שמספר אחד מאורחי תוכנית האירוח בטלוויזיה, וכבר מגיעות הפרסומות ואחריו קטע חדש ומצחיק של בדרן צהל. כאשר המצחיק והעצב, המעניין והמשעמם, העמוק והקליל, הדוחה והמרתק, מופיעים ונעלמים בקצב מסחרר, תגובתו של הצרכן היא אדישות וניכור. התקשורת,

בעיקר הטלוויזיה, הפקיעה למעשה את הרגע האקסטטי, את החגיגה והקדושה מלוח השנה הישראלי, משום שהיא מייצרת ריגושים מלאכותיים ואמיתיים, המופיעים ונעלמים בקצב מסחרר ושוחקים את הריגוש הציוני ואת 'הרגעים הגדולים' בביורפיה הלאומית.

ג. התודעה הציונית היתה בנויה על תפיסה היסטורית-דטרמיניסטית שבה העבר היהודי מוביל בהכרח אל העתיד הציוני. אירועי ההווה נתפסו כחלק מסיפור-על של תולדות היהודים ונקשרו לעתים קרובות לעבר הקרוב והרחוק של האומה העתיקה ('בימים ההם ובזמן הזה'). מהפכת התקשורת הביאה לפרגמנטציה של המציאות ושל ההיסטוריה: החיים החלו נתפסים, במודע ושלא במודע, כאוסף של סצנות תיאטרליות עכשוויות. הדבר משתקף בין השאר גם בביטויי הסלנג החדשים 'כזה כאלו', 'קטעים' ודומיהם.

ד. התרבות הציונית התאפיינה באוריינטציה חשיבתית לעתיד הרחוק ובתפיסת האדם כסדן לזרות הבאים. התקשורת תרמה להתפתחות אוריינטציה הפוכה, עכשוויסטית, שבה הנאות ההווה מקבלות לגיטימציה ואפילו עדיפות. גם משמעותו של העתיד שונתה באמצעות השיח העיתונאי: לא עוד 'עתיד האומה' אלא העתיד האישי הפרטי.

יציאה מהקונכיה

דת משמרת את עצמה בין השאר באמצעות הקמת חומות פיזיות או ערכיות, שתפקידן למנוע זרימת מידע 'אפיקורסי' ורעיונות מבחוץ העשויים לקרוא תיגר על הדוגמה הדתית או האידיאולוגית, או ליצור מוקד עניין חיצוני לדת. דת-הלאום הציונית הצליחה לשמור על רמה גבוהה של קונצנזוס ויצרה 'השתבללות' בתוך הקונכיה הלאומית, במידה רבה כתולדה של בידודה הגיאוגרפי, המדיני והתרבותי במרחב המזרח תיכוני ושל מוגבלותה התקשורתית. עשרים וחמש שנה היו הישראלים קשובים לערוץ טלוויזיה אחד, שהוא גם ערוץ ממלכתי (ובו נאסר לשדר פרסומות). גם בתחומי תקשורת אחרים היה המצאי מוגבל: שתי תחנות רדיו ('גלי צה"ל' ו'קול ישראל') וארבעה עיתונים יומיים בתפוצה ארצית משמעותית ('הארץ', 'דבר', 'מעריב' ו'ידיעות אחרונות'). המסרים שאיפיינו את ערוצי התקשורת הישראליים היו לאומיים (ולא בינלאומיים) באופיים: פרסום ידיעות מקומיות, ראינות עם פוליטיקאים ישראלים ופובליציסטיקה שהתמקדה בעיקר בתחום המדיני-ביטחוני. הישראלי הממוצע ידע מעט מאוד על המתרחש מחוץ למדינתו, וגם התעניינותו בחדשות מהעולם היתה מעטה. מהפכת התקשורת שינתה ומוסיפה לשנות את המציאות הזאת. הישראלי נעשה קשוב יותר למתרחש בעולם ובקיא יותר בחדשות חוץ.

חשוב לסייג ולהדגיש: ישראל היא עדיין אתנוצנטרית מאוד בגישתה התקשורתית ושקועה במשאים פנים-ישראליים, בעיקר בתחום סיקור החדשות והאקטואליה, אך מגמה זו הולכת ומצטמצמת. כלי התקשורת מדווחים יותר על חדשות חוץ ומגדילים את נפח הכתבות העוסקות בתרבויות זרות. שינוי זה בולט במיוחד בענף כתבי העת שצורכת בעיקר האוכלוסייה המשכילה והמבוססת. הפריחה של עיתונות מסעות, טבע ונוף מהעולם ('מסע אחר', 'טבע הדברים', 'נשיונל ג'יאוגרפיק' בעברית, וכו') היא חלק ממגמת ההיפתחות. הישראלים יכולים לראות עולם לא רק בתוכנית החדשות של הערוץ הראשון 'ראים עולם', שמולדה בראשית שנות התשעים, אלא גם בערוצים הזרים, ובעיקר ערוצי החדשות הבינלאומיים: סי-אן-אן, בי-בי-סי, סקי, הדזברים אנגלית, ובערוצים איחפיים שונים.

מחקרים מוכיחים כי ככל שגדלה החשיפה התקשורתית למה שקורה בחוץ, ק פוחת העניין שמגלים אזרחי ישראל, בעיקר הדור הצעיר המשכיל והחילוני, במתרחש בארץ ועולה העניין במתרחש מחוץ לה, וגדלה עוצמת ההשפעה של תרבויות זרות, בעיקר התרבות האמריקנית. במחקר שערך תמר ליבס ודפנה לייבס ב-1998 על דפוסי הזדהות של בני נוער, נמצא כי עד גיל 17 בני הנוער אינם צופים כלל בערוץ 1, הממלכתי. כשהם מציינים שדבר-מה הוא מקורי ואוטנטי (cool), זה בדרך כלל אמריקני ולא ישראלי. גם חב גיבורי התרבות של הצעירים (כוכבי מוזיקה, ספורט, אופנה וסדרות טלוויזיה) אינם ישראלים. עוד נמצא כי לא זו בלבד שהחלומות שלהם עוסקים בעיקר בעולם הפרסום והזוהר, אלא שרובם מתביתיים על חו"ל: 'זו שחולמת להיות שחקנית מפורסמת מדברת על הוליווד, זה שחצה להיות שוטר חולם על ניו יורק, וכמום שהכדורסלן חושב על האנ.בי.איי'.

מהגולה הדוויה לזוהר של חו"ל

אחד מהחיזושים הרבים שהביאה מהפכת התקשורת בארץ היה טיפוח המגמה של 'גילוי אמריקה', לאמור, דיווח על סגנון החיים המטרופוליני של המעמד הגבוה בביחות המערב. העיתונות החלה 'לגלות' לקוראיה מהו מבחר הגבינות המשובחות בניו יורק, היכן מציינים הפאבים 'האינים' בלוס אנג'לס וכיוצא באלה. למגמה זו חשיבות סוציולוגית רבה משום שהיא מעניקה לגיטימציה לצרכנות ולהזיזים, ומשום שהיא סותרת את הדימוי הסטריאוטיפי-הציוני של ה'גולה' כמקום שאינו ראוי למושב ישראלים ומעודדת אותם 'לסגור פערים' עם אמריקה ולצאת כתיירים 'לראות את העולם'.

'הייד-פארק' של מחאה

מהפכת התקשורת החריפה את התחרות בין הגורמים השונים בשוק התקשורת, ואחת מתוצאותיה היתה פריצה של מוסכמות עיתונאיות ומסורות שמרניות. ברגע שהחלה העיתונות לחדד את חושיה המסחריים, עלה הביקוש ל'סחורה' נון-קונפורמיסטית. במגמה להגדיל את הרייטינג החלו העורכים לתור אחר עיתונאים היסלים להדהים, להרגיז, לגרות את המחשבה ולעורר פולמוס. למעשה, רבים מאלה הנמשכים לכתיבה יוצרת הם סקרנים, אינדיבידואליסטים ושוברי מוסכמות מטבעם, ולכן הגיוני שהם נמשכים למקצוע העיתונות. המוסד התקשורת נהפך אפוא בהדרגה למעין חממה לשוברי מוסכמות לשוניות, מוסריות ואידיאולוגיות, שבה צמחו חב 'חותרנים' של התרבות הישראלית לדורותיה.

לנון-קונפורמיזם שהתפתח בתקשורת הישראלית היו עוד שתי סיבות מבניות. במאה העשרים נוצרה בתרבויות המערב מוסכמה לא כתובה שבמסגרת העיתונות מותר להתבטא בחופשיות רבה בהשוואה למסגרות אחרות, כמו למשל בית הנבחרים, בית המשפט, בית הספר או הצבא. בבסיס המוסכמה הזאת עומד חופש הביטוי, אחד מערכי היסוד של הדמוקרטיה, שהעיתונות יותר מכל מוסד אחר מממשת אותו. גם האתוס הקפיטליסטי, הדוחף לשינוי מתמיד ולביקורת מתמדת על תפקוד המערכות במגמה להביא ליעולן, תרם לאשראי המיוחד הניתן לעיתונות בחברות

התקשורת הישראלית, כמו מוסדות דומים בחברות דמוקרטיות אחרות, נהפכה אפוא למעין 'הייד-פארק' של מחאה. היא לא רק העניקה במה לחתרנים, שהם תמיד מיעוט באוכלוסייה, אלא יצרה עבורם קהל גדול והעצימה בכך את כוח השפעתם.

התקשורת שיחקה תפקיד חשוב בדינמיקת הנון-קונפורמיזם, גם משום שהיא היתה מעין חיישן טרום-מהפכני, שבדק את סף העמידות לשינויים ערכיים ולעוצמת התגובה של החברה הישראלית לנוכח פריצת הגבולות, ובכך סייעה לתהליך קבלתו והטמעתו של השינוי. לדוגמה, כאשר החלה העיתונות לשבץ במסגרת השיח שלה ביטויים לועזיים ולהשתמש בסלנג, ובכך להרחיב את גבולות השיח הציבורי, קמה כצפוי צעקה גדולה. אך מהר מאוד נכחו הכול לדעת - עיתונאים, עורכים, קוראים, ואפילו שומרי חומות הלשון - כי המברכים על השינוי רבים מן המקללים. המאזן החיובי בין דחייה לקבלה איפשר לא רק לתקשורת אלא גם למוסדות נוספים לאמץ את השינוי ולעגן אותו כחלק ממוסכמה ממוסדת. היום רווח השימוש בסלנג בפוליטיקה, בבית הספר ואפילו בבתי המשפט. הדוגמה של הלשון ממחישה עיקרון נוסף, שכבר עמדנו עליו לעיל: שינוי מרמות בתחום אחד, במקרה זה שפת העיתונות, משפיע בדרך כלל על המערכת התרבותית כולה. החדרת הלעז והסלנג לעיתונות תרמה לכרום בטרמת ההתבטאות המליצית שאיפיינה את העידן הפטריטי התמים, כמו גם להרחבתה ולהעמקתה של האמריקניזציה של התרבות הישראלית.

סוף עידן התקשורת הממלכתית

השינוי שהתרחש בתחום התקשורת בישראל בשני העשורים האחרונים היה מהפכני באופיו, קודם כל ומעל לכל משום שהוא הביא לפלורליזציה ולביזור של כלי התקשורת שגרמו לערער מוקדי העוצמה הריכוזית. תהליך זה הוביל לכרום בתרבות הציבורית בכמה אופנים: א. כאשר רוב כלי התקשורת היו כפופים למנגנונים הממלכתיים והמפלגתיים היה קל לרתום אותם לצרכיהם הפוליטיים והאידיאולוגיים של מנגנונים אלה. שנים רבות שימשה התקשורת למעשה זרוע תעמולתית של 'הכנסייה הציבורית' והיתה מכשיר לשימור העוצמה הפוליטית של האוליגרכיה המפא"ניקית שעמדה בראשה. ביזור אמצעי התקשורת הקטין במידה רבה את עוצמת התעמולה הציבורית ותרם לנפילתה של האוליגרכיה הוותיקה.

ב. מיעוט הערצים וכלי התקשורת בתקופה שקדמה למהפכה התקשורתית הביא לחשיפתם של הישראלים לתכנים תקשורתיים דומים ויצר תשתית לשיח משותף. בימי המונופול של הטלוויזיה הממלכתית, למשל, כאשר רוב בעלי הטלוויזיות צפו כל ערב במהדורת 'מבט', כל אדם ידע שלמחרת ידברו בעבודה על מה שהוקרן אמש בטלוויזיה. עם הוספת הערצים התפצלה הצפייה והתפורר מוקד השיח המשותף. מהפכת התקשורת החלה אפוא לבטל את 'אספות העם' התקשורתיות ותרמה בכך לפיצול רעיוני ותרבותי בישראל ולהתפתחות תרבויות שיח המנותקות זו מזו ולעתים אף עיונות זו את זו.

לקראת סוף שנות התשעים התחוו לחוקרים ולעיתונאים בארץ כי לצד התרבות הלאומית-ציבורית הפופולרית קמו בארץ תרבויות-משנה או 'מובלעות' תרבותיות מתחרות - אתניות, אידיאולוגיות, דתיות, פרופסיונליות ואחרות - שהחלו לדחוק ולנצח אותה, בין השאר בזכות מנגנון תעמולה תקשורתית משלהן: עיתונות, תחנות רדיו, שידורי כבלים ועוד. תופעה זו אינה ייחודית לישראל, אלא מאפיינת את העולם המערבי ההולך ומתבזר בקצב גובר.

פולחן היחיד

כלי התקשורת תרמו לאינדיבידואליזציה של החברה הישראלית, שהיא היפוכה של הקולקטיביזציה שאיפיינה אותה בעבר, שק הים העלו על נס את עולמו של היחיד באמצעות תוכניות הטוק-שואו והשעשועונים בטלוויזיה, כתבות הצבע במוספי העיתונות ומדורי הפנאי. ערכים של יופי, רומנטיקה, סקס, צרכנות, בריאות, ספורט ובליו, התופסים נפח תקשורתי הולך וגדל, דוחקים בהדרגה את ערכי הפטריטיזם. יתרה מזו, לתרבות הציבורית לא היה 'פנאי', לפחות לא במום הערכי, כיון שלא היו בה 'יחידים' (במום הסוציולוגי) וכיון שלמהפכה הסול דחק. התקשורת העניקה לגיטימציה לפנאי ותרמה ליצירת תרבות פנאי מפותחת הסובבת סביב צורכי היחיד.

'מקומוניות'

תרבות לאומית בניה על זיקה רגשית לישות הגיאוגרפית האבסטרקטית המכונה 'מדינה' או 'ארץ'. לכן, כאשר הופיעו כלי התקשורת המקומיים (עיתונות מקומית, ערוצי רדיו מקומיים, טלוויזיה קהילתית), התחזקה הזיקה למקום הפרטי ה'קטן' (היישוב, השכונה) על חשבון הזיקה המסורתית למקום הלאומי ה'גדול' (ארץ ישראל). אחת האינדיקציות לשינוי הזה היא התחזקות מעמדם ועוצמתם הפוליטית של ראשי הערים והמועצות המקומיות והיחלשות המנהיגות הלאומית. עליית תרבות 'המקום הקטן' השפיעה גם על זהותם של גיבורי התרבות. בתרבות הציבורית חב הגיבורים היו גיבורים לאומיים, ואילו בעידן המקומוניות גם לגיבורים מקומיים התפנה מקום. העיתונות בנתה למעשה את הגיבור המקומי. 'היתה לו', כדברי יעל גבריץ, 'שפה משלו, ביגוד אופייני, דרכי התנהגות מסוימים והעדפות תרבותיות'.

מנהיגים ב'קלז-אפ'

דת-הציבורית, כמו דתות-לאום אחרות, יצרה דימוי מיתי, כמעט מקודש, למנהיגות הלאומית. סיפור שקיעתה של התרבות הציבורית הוא במידה רבה גם סיפור הכרום בכוחה ובמעמדה של האליטה הציבורית המהפכנית, החלוצית והצברית. מובן שלא התקשורת בלבד גרמה לתמורה הזאת, שהיא דטרמיניסטית באופייה. בדיון בדינמיקה של מהפכות איבחן הסוציולוג הגרמני הנודע מקס ובר תהליך בלתי נמנע שבו ה'כמרים' מחליפים את ה'נביאים' לאחר מיסוד המהפכה. הוגה הדעות האיטלקי וילפרדו פארטו עמד אף הוא על הדינמיקה הסוציולוגית שבה 'אירות' דור המדבר המהפכני מוחלפים ב'שועלי' המפלגה והביורוקרטיה. בישראל נוספו לדינמיקה האוניברסלית הזאת גם תהליכים רבים ומורכבים - למשל, הכנסת שיטת הפריימריז - שגרמו להתבזות הגוברת של הפוליטיקאי לפני בוחרי ולידת קרנו. אולם גם אם לא היא שהסירה את הילת הקדושה של המנהיגות,

אין ספק שהתקשורת שיחקה תפקיד מרכזי בהאצת התהליך הזה, והיתה למעשה המוסד הראשון שהעז לערער על הדעה שהמערכת הפוליטית היא חסינת ביקורת, ולגמד את שיעור קומתם של המנהיגים.

דרך נוספת שבה גימדה התקשורת את שיעור קומתם של הפוליטיקאים היא הסאטירה הפוליטית, שהציגה את ראשי המדינה ומנהיגי כדמויות נלעגות ופנתיות. מקצת הסאטירה הופקה באמצעי התקשורת (החל ב'ניקוי ראש' ובחיקויים של טוביה צפיר וכלה ב'חרצופים') ומקצתה נוצרה בסדנאות האמנות והבידור שמחוץ לתקשורת (הצגות, מופעי סטנד אפ וכו'), אך היא שנתנה לה במה לאומית והפיצה את בשורתה.

התקשורת פגעה במעמדם של הפוליטיקאים (מי שנחשבו בעבר למנהיגי האומה) גם משום שהיא הפכה את המאבקים שמאחורי הקלעים ל'סיפור האמיתי'. אמנם, גם בתקופת הזוהר של התרבות הציונית היה הציבור הישראלי (מכל מקום האוכלוסייה המשכילה) מודע לעובדה שמאבקי כוח, נקמנות ומניפולטיביות הם חלק אינטגרלי של המשחק הפוליטי, אך ראה באלמנטים אלה סרח עודף ולא היה בקיאה במתרחש מאחורי הקלעים. אפילו בשיאה של פרשת לבון, שחשפה לראשונה לעיני הציבור כביסה פוליטית מלכוכת, רוב הישראלים כלל לא היו מודעים לחומרת הבעיה ולא היו בקיאים בתפקידם של המעורבים בה, בשל הסיקור המוגבל של העיתונות והאורינטציה המגויסת שלה. הפרשה לוותה ברמזים עיתונאיים סתומים, כמו 'העסק ביש', 'הקצין הבכיר', 'האדם השלישי', שאף הם לא היו נהירים כל צורכם לציבור. בשנות השמונים והתשעים, עם התעצמות הקורפוס העיתונאי שסיקר את העולם הפוליטי והשינויים בסגנון הדיווח והפרשנות, חל שינוי קוטבי במודעות הציבור למתרחש בזירה הפוליטית. בעזרת הסיקור הצמוד נעשה הציבור חלק מחבר המושבעים ב'משפטים התקשורתיים' שניהלה העיתונות נגד הפוליטיקאים שאותם היא סימנה כאשמים.

המסר העיקרי שהועבר לציבור, באמצעות הסיקור על הנעשה מאחורי הקלעים, הוא שפוליטיקה היא בעצם לא יותר מזירה של תככים, אינטריגות ומשחקי כבוד, ו'נבחר העם' אינם בהכרח 'מובחרי העם'. לעתים קרובות הם הוצגו (לא פעם שלא בצדק ומתוך הפרזה רבה) כשוטים ומאחזי עיניים, מושחתים, חדלי אישים וחסרי אונים. העיתונאי תום שגב סיכם באחד ממאמריו את מעמדם של פוליטיקאים בעיניו, אפחפו ניתוח השקפת עולמו המדינית של ראש הממשלה באותם ימים, בנימין נתניהו: 'כל העוסקים בפוליטיקה נוהגים כמו לא היו בה נושאים כי אם רק אנשים: אין השקפות עולם, יש רק משחק כוחות. זה משחק מלכוכך ובזוי'. דברים אלה משקפים נאמנה לא רק את דעתם של רב העיתונאים בארץ אלא ככל הנראה גם את דעתו של רב הציבור הישראלי.

הטלוויזיה שינתה את אופיו של השיח הפוליטי ופגעה בכך במעמד הרם ולפעמים המיתולוגי של בית הנבחרים. המצע הפוליטי נהפך לחסר ערך והוויכוח על אידיאה ותוכנית עם עקרונות פיו את מקומם לווכחות טלוויזיונית בעלת אופי בידורי. הדבר בלט בעיקר בשידורי התעמולה של מערכת הבחירות, כשהמפלגות - בעיקר שתי הגדולות - ניסו לכבוש את לב הבוחר לא בהצגת ההבדלים האידיאולוגיים ביניהן, אלא בעיקר באמצעות גימיקים פרסומיים ובידוריים. למשל, ה'תחרות' בבחירות 1981 בין הגשש החיוור לספי ריבלין. 'אין פליאה', העיר חוקר התקשורת יריב בן אליעזר, 'שרוב הצופים מתייחסים אל התעמולה בטלוויזיה לא כאל תשדירי בחירות רציניים, כי אם כאל תוכנית בידור משעשעת'.

הקלז-אפ, בכל המובנים התקשורתיים, על חיי הפרטים של הפוליטיקאי ועל הופעתו, הביא לסוף עידן המנהיגים 'הגדולים מהחיים' בכל מדינות המערב ובכלל זה בישראל. גדולת מנהיגי העבר התבססה במידה רבה על מסתוריות ועל אי-נגישות לציבור הרחב. את שני אלה ביטלה התקשורת, בעיקר הטלוויזיה. ספק אם היה בן גוריון זוכה לאהדה כה סוחפת ומצליח לשמר את שלטונו שנים כה רבות גם בעידן מהפכת התקשורת - עידן שבו קול צורמני, פכירת אצבעות עצבנית, הגרת אגלי זיעה, קימוט מצח או פליטת פה נעשים גורמים היכולים להכריע בחירות. במצב עניינים זה, האידיאולוגיה והחזון כשהם לעצמם הם משניים בחשיבותם, והאדם, או ליתר דיוק תדמיתו, חשובים מהמסר. את השינוי הזה ייצג יותר מכול בנימין נתניהו, שהצליח לגבור על שמעון פרס ולהגיע לשלטון בעיקר באמצעות הופעה טלגנית ושליטה בטכניקות של שיווק עצמי: פנייה פתאומית וישירה ליריב, למראיין או לצופים, השמעת משפטי מחץ קצרים וקליטים, שיועצי התקשורת שלו הכינו כנראה מראש, הפעלה מיומנת של תנועות ידיים מגוננות, שימוש באינטונציות קול מסכותיות, יצירת קשר עין נכון עם המצלמה ועוד. אך כשם שביבי הקסים חלק מהציבור הישראלי, כן הוא עורר אנטגוניזם בקרב חלק אחר של הציבור, רוב משכיל ומבוסס, וחיזק עוד יותר את הדימוי השלילי של הפוליטיקה הישראלית בעיניו.

התקשורת העמידה סרגלים ומדדים חדשים לאיכות אנושית. היא החלה להרע פחות לשרי צבא ולשרי ממשלה, שעמדו שנים רבות בראש הפירמידה הציונית, ויותר לשחקנים, דוגמנים, בעלי עסקים, יועצים, שחקני כדורגל וכו'. בכך היא שינתה את סולמות היוקרה בחברה הישראלית שעל פיהם נקבע מי נכלל בפנתיאון הלאומי.

ראיונות רדיו וטלוויזיה תוקפניים, שבמהלכם המראיין נכנס לא פעם לדברי הפוליטיקאי שהוא מראיין, קוטע את דבריו בלעג, בחוצפה ובדעתנות מתנשאת ולעתים ליצנית, נעשו שכיחים במקומותינו. הראיונות הללו תרמו להידרדרות בדימויים של הפוליטיקאים וחיזקו את תפיסתה של הפוליטיקה כזירה שבה, כדברי תום שגב, 'הכל דיבורים, העמדת פנים, צביעות, ציניות, שחיתות וזוהמה, והכל אישי'. באופן פרדוקסלי, גם סגנון הראיון המטוגד לכאורה לסגנון האגרסיבי, ריאון מתלקק, מסתחבק, סכריני, השכיח בעיקר בתוכניות אירוח, הזיק לתדמיתם של הפוליטיקאים. הוא אמנם תרם לדימוי הדמוקרטי שלהם (היותם בלתי מתנשאים וקרובים לעם), אך באותה מידה הוא שבר את הדיסטנס החיוני למנהיג, ופגע בדימויים כ'מורמים מעם'.

חשיפת עוולות ושחיתויות

העיתונות מתוארת בצדק כ'כלב השמירה של הדמוקרטיה'. אך עד שנות השבעים היה ה'כלב' הזה בישראל לקקן וחסר שיניים. בעקבות השינויים התרבותיים שהתרחשו בארץ, שתוארו לעיל, החלה התקשורת הישראלית להתרועע ולהוקיע במקום להרע. במקום להתבשם מהשיגים לאומיים חודד חוש הריח של העיתונאים ל'סרחונות' חברתיים - עוולות שנעשו ליחידים ולקבוצות, ומעשי שחיתות של אנשים פרטיים, של גופים כלכליים ושל מוסדות השלטון, והדבר פגע בתרבות הציונית מכמה בחינות.

ראשית, חשיפת הרעות החולות בחברה עוררה באזרח הפשוט תחושות של מיאוס וניכור. כאשר אדם קורא ושמע יומיום על עוול ושחיתות (והחדשות הרעות תמיד מאפילות על הטובות), ההזדהות שלו עם קבוצת ההשתייכות בהכרח פוחתת.

שנית, אידיאליזם יוקד בנוי בדרך כלל על תמימות ועל ראיית עולם חד-ממדית. ככל שאדם נחשף לצדדים הקשים והמורכבים של המציאות החברתית, כן הוא נעשה יותר ספקן וציני, ומטה פחות ללכת שבי אחר אידיאולוגיות תמימות וטוטליות, המציירות עולם טוב, מאורגן ונהיר. יתרה מזו, בבסיסו של האידיאליזם הציני, כמו בבסיסן של אידיאולוגיות רבות אחרות, עמדה ההנחה שיצר לב האדם טוב מנעוריו. ככל שהירבחה התקשורת להבליט את האדם הרע, התקמץ והשתלטן, כן השתלטה בציבור התפיסה ה'מיזנטרופית' והלך חח חשדני, אנטגוניסטי ואנטי-סולידרי, המנגדים לרוח הצינות.

שלישית, התפתחות העיתונות החוקרת, 'האינקוויזיטורית', עירערה את חסינותם המיתולוגית של מוסדות ציניים מקודשים, ובמיוחד את חסינותו של המוסד הביטחוני, שעליו התביינה התקשורת בשני העשורים האחרונים (מוסדות האקדמיה והחינוך, למשל, לא זכו לטיפול כה אינטנסיבי). החשיפה של טקסי זיבור משפיליים, התעמרות בחיילים רגישים, ניצול מיני של פקידות, חוסר רגישות למשפחות שכולות ולהרג שבויים היתה בשנות התשעים לעניין שבשגרה. גם נפקדויות מאורגנות של לוחמים, משחקי רולטה לחיים ולמוות, מריבות אלימות בין חיילים, מרד אסירים וגילויים של התרשלות במילוי פקודות קבע והוראות בטיחות (אחד השיאים היה פרשות צאלים א' וצאלים ב' שייחזנו בשער 'החזית המשפטית'), סוקרו בהרחבה והוציאו לצבא שם רע. העיתונות גם חשפה את מאבקי הכוח בקרב הפיקוד העליון בצבא - חשיפה שפגעה בדימוי המיתולוגי של המטה הכללי.

[לדף המאמר באתר <<](#)